

Derûniya fêrbûnê

Abdusamet Yîgît

Weşanên

.
. .
. .
. .

Derûniya fêrbûnê
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefe
2022-Almanya-Berlin
Grafik: zendî şîyar

.
ISBN 968-4-940999-88-3

Pêşgotin:

Derûniya fêrbûnê û an derûniya perwerdeyê jî ku mirov wê karibê bi gotin bikê wê di rengekê de wê weke têgînek zanini ku wê ser pêvajoyên fêrbûnê û rewşên wê yên bi jiyanê û hwd re wê ser wan bisekinê û wê bikê ku ew wan fahmbikê û wan werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, çawa wê baştirin wê fêrbûnek bi temenê wê re wê were pêşxistin, sedemên baştirin ên fêrbûnê û yên li pêşîya wê dikarin bi derfet weke astengî werina kifşkirin wê di wê nûqteyê de wê weke ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên bi têgîna derûniya fêrbûnê re wê karibê wê bi rewşên weke derûniya perwerdeyê, fêrbûnê, pêvan û rêşanina wê û hwd re wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa têgîna derûniya fêrbûnê dikin wê, weke têgînek zaninî ku wê mijare fêrbûnê û pêşketinê wê ji gelek aliyan ve wê weke ku wê ji xwe re wê bikê mijare fahmkirinê em bahsa wê dikin.

Wê dema ku em bahsa têgîna derûniya fêrbûnê wê bikin wê di rengekê de wê hinek rêgezên weke ya bi têgîna nerina hundûrîn, nerina derveyî û an neerina xwezayî û hwd re wê, di rengekê de wê re wê were lê hizirkirin û şîrovekirin. Di wê temenê de wê weke aliyek wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li ser wan temenên bi nerinî re wê karibê wê bibêjê. Weke aliyekê wê yê destpêkê ê giring ê fahmkirinê wê nerina hundurîn a fêrbûnê (introspection) ku ew pêvajo ye ku tê de kesek pêvajoyên xwe yên navxweyî bi rêya xwe-nirxandinê çavdêrî dike. Bo nimûne, dema ku em ji kesekî hêrs dibin, fikirîna "Çawa ew dikarin wisa bi min bikin?" mînaqek nerina hundûrnê ye. Bi heman awayî, dahûrîna xeletiyek mînaqek din a bi nerina ye. Çavdêriya derveyî: Ev tê de lêkolîna diyardeyek derûnî ji derve ve heye. Ew dikare pîvanên pêbawer peyda bike. Nirxandina tevgerên wekî heyecan an tirsê bi karhanîna pîvanek mînaqek e. Geselle û Piaget ev rêbaz bikar hanîne. Ew li duyan tê dabeş kirin: a. Çavdêriya sistematîk: Ev li gorî plan û prosedurêk taybetî tê kirin. Çavdêrîkirin û nirxandina tevgerên komêk ceribandîna mînaqek çavdêriya sistematîk (li ser bingeha qaîdeyan) e. b. Çavdêriya xwezayî wê, mînaq ev bêî bernameyek an zanîna pêşwext a çavdêriyê tê

kirin. Çavdêriya girtiyek di dadgehê de di dema darizandinê de bêî agahdariya wan mînaqek çavdêriya nesîstematîk (xwezayî) ye.

Di rengekê de wê, têngîna derûniya fêrbûnê wê, dema ku wê were ser ziman wê weke têngînek temenê ku ew wê ji aliyekê ve wê weke çawa wê fêrbûnek baştirin wê bikê ku ew wê temenê wê bi wê biafirênê wê beremberê wê tiştên weke li pêşîya wê weke asteng dibin wan jî wê bikê ku ew wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Wekî din wê pêvajoyên wê yên bi fêrbûnê, xêw, zêhn, têkiliya nava jiyanê a bi xuy û hwd re jî wê, çawa wê bi tevgerên xwe mirov bide nişandin wê ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê bixwezê ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare derûniyê wê piştî ku wê pêşkeve wê bi gelek aliyên wê yên fahmkirinê wê weke bi têngîna klnikî bê û an şêwayên din ên fahmkirinê re wê weke rengekê fahmkiriinê wê pêşkeve. Di wê nûqtayê de wê pêvajoyê lêkolina bûyan û şîrove û dahûrkirina wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke ku wê were kirin. Şêwayên fahmkirinê ên weke bi têngînên weke objektiv û şûbjektiv wê çawa wê bi encamên wê yên fahmkirinê re wê bibin wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di nava jiyanê de wê zindiyên ku ew dijin wê xwediyê şêwayekê çawa ê jiyanê û xuyên wê bin wê bikin ku ew wê fahmbikê. Minaq wê çawa ê bixwûn û vexwûn, razin û rabin. Bi gerin û herin û werin û hwd wê weke aliyna wê yên ku ew bi wan wê were fahmkirin bê.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare fêrbûnê wê ser temenê fêrbûnê wê di nava jiyanê de wê bikê ku ew wê fahmbikê. Minaq em mirov wê weke zindiyîna dihezirin û bi em hizir û an hişê xwe bikarhaninê re wê fêrbûnê dikin ku wê bikin. Di nava jiyanê de wê, li gorî rewşan weke adeptabûyîna zindiyîna û fêrbûnên wan û bi wê re pêvajoyên gûharinê wê weke aliyna ku wê karibin wê di rengekê de wê bi wê re li wan bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê û rengekê de wê weke bêtê ser ziman bê.

Hinek têngên Sereke di derûniya Fêrbûnê de dikarê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Weke têngîna pêşî dikarê têngîha pênasayê wê ser wê biskeinê ku ev guhertineke nisbeten mayînde di tevgerê de an jî potansiyela tevgerê de, wekî encamek ezmûnê û hwd lê dikolê û dikê ku fahmbikê bê Rewşên weke bi şertûmercên jiyanê ve girêdayî wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi fêrbûn bi rêya têkiliyan û hwd re wê

alaqadar bibê. Ji wê aliyê ve wê têtînen weke hizirkirin, fahmkirin, hişkirin, xuy, tevger û hwd weke hinek têtînen ku wê bi wê re wê weke bikin ku ew werina fahmkirin bin. Têtînen din ên wek bi fêrbûna nasnameyî ku wê, li ser ramanan, têtîhîştinê, têtîhîştinê, çareserkirina pîrsgirêkan û çawaniya pêvajoya agahdariyê disekine. Di wê reşwê de wê, pêvajoyek fahmkirinê a dahûrî û hwd re wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev hertimî wê li rêyên baştir fahmkirinê wê ser wan bisekinê ku wan kifşbikê û bêtê ser ziman. Wekê din ev bi pêvajoyên jiyane civakê, çandê û zanînê û hwd re wê çawa wê bibê û wê pêşkeve û wê bi pêvajoyên fêrbûnê re wê çawa wê, têtîliyêkê dênê û wê şêwayekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bêtê wê ser wê bisekinê.

Fêrbûnê civakî wek fêrbûnê bi rêya çavdêriya yê din, wekî ku ji hêla Bandura ve hatî diyar kirin bi teoriya ên weke bi derûnî, civaknasî, dîrokî, antropolojîkî, nasnameyî û hwd re wê weke aliyên wê yê bi fahmkirina wê re wê bikê ku wê ser pêvajo û pîvanên wê yê ku ew bi wan heya û dibê re wê bikê ku wê werênê ser ziman. Aliyekê wê yê din jî wê weke rêgezê giring wê di fêrbûnê de wê mijare heyê bê ku wê mirov wê hey motivasyona xwe wê bide ser wê ku ew baştir wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman bê.

Di nava jiyaneke weke ya bi civakî de wê temenê fahmkirinê wê bi danûstandin, têtîli û dîtina hev û hwd re wê, ji gelek aliyên ve wê weke ku wê biafirê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev bi rewşa têtîliyan û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Mirov wê, di farqê de bê û an ne di farqê de bê wê di rengekê de wê, şêwayên weke yê bi têtîliyên xwe yê cûr bê cûr ên bi hewirdorê û danûstandinê û hwd re wê ew wê bi awayekê wê bikê û wê pêkbê. Di wê temenê de wê gotinên ku em ji hev re wê weke gotinên axiftin û danûstandinê dihênin ser ziman wê, ji aliyekê din ve wê weke gotinên bi zanînê û ragihandinê ên bi fahmkirinê jî bin.

Mirov di nava jiyaneke de wê, di wê temenê de wê, şêwayên fahmkirinê wê bi wê re wê weke têtî bigihê. Ev wê weke laiyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Fêrbûn wê, di rengekê de wê weke xosletekê me yê bi hebûna me ya zindiyî re bê. Di wê temenê de em di wê rege de wê di şêwayekê de dikin. Wê

dema ku em di nava rewşan de wê cihêbûnê dikin weke ya bi baş û nebaş re jî wê weke reng û awayên wê, şewayên weke yên rewîstê û hwd re wê, di rengekê de wê bi daraz û dahûrkinên xwe yên bi fahmkirina xwe re wê di rengekê de wê weke dikin. Ji dema Platon ve, eleqeya li ser awayê ku em derdora xwe fahm dikin û nas dikin, di felsefeyê de girîng bûye. Descartes (1637) hizra ku beden û giyan ji hêla xwezayê ve ji hev cuda ne (dualîsm) formul kir. Filosofên wekî Berkeley û Locke temsîl kirin, hizra ku zanînê li ser ezmûnê ye (empîrîsm) pêş xistin, di heman demê de yên din, ku ji hêla Kant ve tene temsîl kirin, bawer kirin ku zanîn dikare xwerû be û an weke ji bûyinê ku ew bibê. Minaq şewayekê têgînî ê derûni wek derûniya Gestalt, ku ji destpêka sedsala 20-an ve çalak e, di lêkolîna têgihîştin, raman û fêrbûnê de vedîtinên girîng kir, û pêşengek girîng a derûniya nasnameyî û an pênaseyê nûjen kir. Behaviorîsm û an xuyparêzî jî dikare wekî pêşengek girîng a derûniya pênasekirinê. (Simon 1947)

Wekî din, di dawiya sedsala 19-an û destpêka sedsala 20-an de çend vedîtinên girîng hebûn ku ji bo derketina holê ya derûniya fêrbûnê ya pašîn girîng bûn. Vedîtina deverên mêjî yên girîng ji bo axaftinê (Paul Broca) û têgihîştina ziman (Carl Wernicke) du mînaq in. Nimûneyek din a girîng lêkolînên derûnvanê Swîsrî Jean Piaget li ser pêşveçûna têgihîştinê ya zarokan (ji salên 1920an û pê ve) sekinê. Derûniya têgihîştinê ya nûjen li Dewletên Yekbûyî li dora sala 1960an wekî encama civînek berhemdar di navbera lêkolînerên di derûniyê û warên têkildar de: zimannasî, neurofîzyolojî û zanista komputerê de hate nasandin. Li vir, mirov di serî de wekî pêvajoyker û bikarhênerên agahdariyê dihatin dîtin, û pêvajoyên derûni pir caran bi analogî bi komputeran re dihatin vegotin. Ev meyl wekî bertekek li dijî derûniya tevgerî ya serdest dihat dîtin, û mirovan pir caran behsa "şoreşek têgihîştinê" di derûniyê de dikirin. Derûniya têgihîştinê di heman demê de beşek navendî ya qada lêkolînê ya navdîsîplînî ya zanista têgihîştinê pêk tîne. Îro, derûniya têgihîştinê bi 'neurozanista' têgihîştinê ve girêdayî ye, ku bingeha biolojîkî ya têgihîştinê li wir di nav balê de ye bi wê pêvajoyîna giring ên pêşketinê bi wê bi xwe re dana çêkirin. (Gardner 2011)

Perspektîfeke tê wê wateyê ku ew têgîna fêrbûnê dibe mifteyek ji bo têgihîştina diyardeyên derûni di gelek dîsîplînên derûni de xwe dide diyarkirin. Di fêrbûnê de perspektîfeke pênaseyî a fêrbûnê tê wê wateyê ku hişmendî, têgihîştin û kontrola zimannasî tê tekez kirin. Heta di

têgihîştina formên bingeîn ên fêrbûnê de wekî şertkirina klasîk û lêkolînerên ku li ser fêrbûnê rawestiyane texmîn dikin ku fêrbûnek wusa bê naskirina hişmend a şert û mercên fêrbûnê nikare pêk were. Di derûniya hestan de, perspektîfeke bo fêrbûnê tê wê wateyê ku hesta ku em tecrûbe dikin, çi şahî be çi hêrs be, bi piranî ji hêla têgihîştina me ve tê destnîşankirin. Nimûneyek di teoriya hestan a Schachter de tê dîtin, ku texmîn dike ku tiştê ku em hîs dikin aktîvasyonêk giştî ye ku dûv re "etîketek" nasnameyî lê tê kirin. Bi vî rengî, heman aktîvasyona hestiyarî ya bingeîn dikare pir cûda were şîrove kirin, li gorî ka em çawa li ser wê dihizirin. Di motîvasyonê de rewşa fêrbûnê bi rêya hêviyên ji şiyana serdestiya xwe (baweriyên serdestiyê), awayên ku em li ser armancan dihizirin û hwd. girîng e. Di derûniya civakî de, girîngiya pênasayê bi çend awayan tê dîtin, mînaqî di hêviyên ji xwe an yên din, diyarkirin, nişanak û îşaret û peyamên ku ew xwe bi wan didin diyarkirin bê. Perspektîfa pênasayî bi taybetî di warê nasnameyî ya civakî de eşkere ye. Di têgihîştina guherîna helwestê de, nelihevhatina têtîna rêgezê a fahmkirinê bi wê dide diyarkirin. Minaq derûniya klînîkî de, pênasakirinê di gelek rewşan de pêşdixê. (Gardner 2011) Mînaqî, rewşên weke bi depresyonê de bi ramanên neyînî, xwebaweriya kêr û hwd. bi awayekî pênasaya wêwere îfade kirin. Terapiyên klînîkî ên derûniyî guhertinên di awayên hizirînê de wekî bingeîn ji bo başbûnê tekez dikê ku wan diyar bike. Mijarên navendî di lêkolîna fêrbûnê de di 50 salên borî de, perspektîfa bi wê bo têgihîştinên girîng ji bo hejmarek warên derûniyê, hem di lêkolîna bingeîn de û hem jî di sepanên de, pêşkêş kiriye. Minaq derketina holê ya zanista mêtî ya fêrbûnê a bo lêkolînên li ser rola pergala demarî, û mêtî, di tevger û fêrbûnê de zanîna nû û girîng ji bo hemî warên girîng ên di nav derûniya nasnameyî de pêşkêş kirine. Ev hem ji bo fonksiyona normal û hem jî ji bo fonksiyona lawaz di nexweşî û birîndarên cûrbecûr de derbas dibe.

Beşdariyeke girîng belgekirina çawaniya ku raman û nirxandin bi xoslet û rewşên sistematîk (alîkarî) tene xuyakirin e. Bi taybetî beşdariyên Daniel Kahneman û Amos Tversky (Kahneman, & Tversky 1972) baş tene zanîn, ku di salên 1970-an de hejmarek gotar li ser mijarê weşandine. Xemsarî bi gelemperî bi wê rastiye tene ravekirin ku em qaydeyên alîkar ên pênasayî yên hêsan kirî (heurîstîk) bikar tînin dema ku em nirxandinên bilez û xweber dikin. Di çend gotaran de, Kahneman û Tversky hejmarek mînaqên din dan ku çawa kurterên nasnameyî dibin sedema ku em bi awayekî sistematîk xelet bifikirin, pir caran bi encamên

pratîkî yê mezin, wekî xeletiya plansazkirinê. Piştî mirina Tversky, perspektîf ji hêla Kahneman ve bêtir hate pêşve xistin, di nav de di pirtûka bi navê 'Thinking, Fast and Slow' dihên diyarkirin. (Deci 1975)

Hişmendî û Pêvajoyên Bêhişmendî wê, perspektîfa pênaseeyî têgihîştina me ya hişmendî û pêvajoyên bêhişmendî bêtir pêşxistiye. Di warê hişmendiyê de, helwesteke bi fêrbûne dihizire ku têgihîştina cîhana li dora me (têgihîştin), têgihîştin, û her weha bîrhanîn û ramanên li ser bûyeran bi giranî bi ziman ve girêdayî ne. Di warê pêvajoyên nehişmend de, çend derûnvanên bi têgîna derûniya fêrbûnê destnîşan kirine ku gelek pêvajoyên derûnî tevlihev in û di heman demê de ewqas negihîştî ne ku divê ew wekî "nehişmend" werin hesibandin bi wateya ku em nikarin wan temaşe bikin an jî rave bikin. Ev di hîlbijartinên tevlihev de tê dîtin, ku di bin zexta demê de em li ser bingeha darizandin û hesta zikê xwe biryarên bilez didin. Pêşkêşkirin (nudging) mînaqek e ku çawa kes dikare bi "piştgiriyeke" piçûk û neguhêzbar tiştan bike (an neke) bêtir ku têgihîştineke hişmend hebe ku ev diqewime. (Gardner 2011)

Di çarçoveyek derûnî de, peyva mantiqî pir caran tê bikar hanîn da ku behsa raman an kirina tiştek li gorî sedemên mantiqî û maqûl bike, berevajî raman an tevgerîna bêhemdî an jî ji hêla hest an xeyalên bêserûber ve hatî destnîşankirin. Rasyonelîtî (an nebûna wê) pir caran tê dîtin dema ku em ber bi armancên diyarkirî ve dixebitin, bêtir ku armanc ji ber vê sedemê bibe mantiqî. Herbert Simon (Simon 1947) zû ev raman da destpêkirin ku mirov "bi têra xwe maqûl" dihizirin û tevdigerin, cureyek aqilmendîya "sînordar" a. Ev xeta ramanê bi guhertinên cûrbecûr berdewam kiriye, bo nimûne ji hêla derûnvanê Alman Gerd Gigerenzer û psîkologê Amerîkî Steven Pinker ve wê ser wê aliyê re wê bisekin in û wê bikin ku ew çarçoveyek fahmkirî a bi rasyonali bi têgîna derûniya fêrbûnê re wê pêşkêş bikin. (Gigerenzer & Luan 2022)

Destpêk: bi kortasi çerçoveya gotina 'derûniya fêrbûnê'

Mijare pedagojiyê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê ser wê bisekinê bê. Di serî de wê mijare pedagojiyê wê dema ku em ser wê bisekin in wê weke zanina di derbarê fêrbûnê û an perwerdeyê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di serî de em divê ku wê bi kirpênin ku wê çerçoveya gotina pedagojiyê wê weke berfireh bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Diwê temenê de wê gelek mijarên ku mirov wê karibê wê di temenê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Minaq di xate pêvajoyên fêrbûnê de wê ji demek qirekê a zaroyekê ku ew ji roja pêşî ku ew hat lê bicihkirin û heta dawiya roja ku wê kesek wê perwerdeya xwe ya bi dawî bikê de wê weke demên ku wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev pêvajo wê li gorî kes wê bi gûharin. An jî wê li gorî têtî û têtîna ku ew perwerde bi wê dibînê wê karibê cihêbûnê bi xwe re wê bide nişandin.

Di awayekê din de jî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wêtemenê de wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê hemû pêvajoyên me yên jiyankirinê wê ji aliyekê ve wê weke karibê weke pêvajoyên fêrbûnê wê hilde li dest. Wê demê em dikarin di rengekê de wê li gorî têtîna pedagojiyê wê cihê salixbikin. Minaq wê têtîna bi pêvajoya jiyana re ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Weke aliyekê wê yê din wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî ê fêrbûnê wê bi pêvajoya fêrbûnê ê ser amûrên perwerdeyê re bê ku wê di wê de wê şewayekê çawa ê fêrbûnê wê di rengekê de wê weke di xwe de wê bihawênê û wê dema ku mirov

wê tabîî şîrove û an dahûrkirina pedagojikî wê di rengekê de wê bikê wê kaeribê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Di şêwayekê felsefeyî de wê dema ku em li mijarê binerin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê gotina lêhatinê wê weke gotinek ku wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê di wê temenê de wê, dema ku em li gorî gotina lêhatinê wê li wê bihizirin wê minaq wê têngîna weke ya li gorî çi pêvajoyê û pîvanê wê pêşketin wê çawa wê bibê wê weke aliyên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Minaq wê, dema ku em bahsa jiyane jin û mêr a bi hev re dikin wê demê wê, şêwayekê fêrbûnê ku wê bahsa têkiliyek herênî a nava wan wê di rengekê de wê weke ku wê bikê. An jî wê dema ku em bahsa têngînek humanist bikin wê di wê temenê de wê têngînek weke ya ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê pêvajoyên fêrbûnê wê ji aliyekê ve wê divê ku em di ahengekê di dewama hev de wê bi pêvajoyên jiyanê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê zimanê civakê û malbatî û an dayikêwê çi bê wê aliyên wê yên ku wê di wê de wê weke faktorek giring wê bileyizin wê hebin. Wê jî dikarê wê ji wê aliyê ve wê weke bi vê rengê wê dikarê wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, zimanê civakê wê di awayekê de wê du û an zêdetirî wê dîmenên fahmkirinê wê bi pedagojikî wê weke ku wê di xwe de wê bihawênê. Aliyê pêşî ê weke ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê pêşî wê demak ku ew pêvajoya destpêkê a fêrbûnê ku ew hê di zikê dayika xwe de bi fizikî dest bi fêrbûna wê dikê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê, piştî wê li wê bi barkirina bi fahmkirinê re wê pêvajoyên fêrbûnê wê bijî. Wekî din wê çanda wê ya civakî wê bingihêkê xêvî ên bi xêwa jiyanê, demkort û demdirêj û ya xabatî û hwd re wê di wê temenê de wê hebê. Di wê temenê de wê

bingihê fêrbûnên weke hîskirin, ima û hwd wê, hinekê jî wê bi wê re wê bibê. An jî şêwayên watelêkirinê û hwd. Ev wê weke aliyên ku wê di rengekê de wê wêweke hevdû temem bikin bin.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Pedagoji wê di serî de wê du pirsan wê li bersivên wan wê bigerihê. Pirs a pêşî wê di rengekê de wê pirs a çî fêr fêr dibê bê. Di wê temenê de wê çî fêrbûnê wê, di dewama wê de wê pirs a duyem a çawa fêrbibê wê ser wê re wê bikê. Di wê temenê de wê bi wê re wê li bersivên wan pirsan wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê ser şêwayê fêrbûnê wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê gelek pirsên ku wê karibin werina kirin û li bersivan wan bigirê wê bibin. Di wê temenê de wê, ev wê karibê carna li gorî mirovan di wê de wê gûharin wê bibin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Minaq wê zaroyek ku ew zimanê wê dialiqê bê wê weke zaroya 'disleksi' bê. Di wê temenê de wê ev şêwayên fizikî wê weke bandûra wan wê di rengekê de wê li rewşên fêrbûnê û rengên fêrbûnê wê weke ku wê bibin.

Aliyên ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê wê bi fektorên weke çandê, têtîna derûnî, fektorên civaknasî û hwd wê weke aliyên ku wê karibê wan di navaroka wê de dahûr bikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di demên hemdem de wê têtîliya pedagojiyê wê bi têtîna derûniyê re wê zêde wê were danin û wê, temenê de wê bê xwestin ku ew di rengekê de wê bê xwestin ku ew were fahmkirin û ew wê were hanin ser ziman. Ji aliyê derûnî ve wê mijare pedagojiyê wê bi fektorên ku ew temenê fêrbûnê diafirênin hûyandin û ahenge me û di nava wan de heya wê weke aliyekê wê yê lêbipirsê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Mijare têtîna derûniyê wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ser wê bisekinê û wê ji hinek aliyên ve wê bi mijarê re wê li ser wê bisekinê û wê bikê ku wê

werênê ser ziman bê. Ev wê weke karibê ji hinek aliyan ve jî rohnîyê di mejîyê mirov de wê di derbarê fêrbûnê û şêwayên re wê bi hizirkirin û kifşkirinên wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di nava dîtina me ya tiştan û li wê kodkirinên bi dîtîna û an bi bihistinê wê weke bi deng û hwd wê weke aliyên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Dîtin û bihistin wê bi têkiliyekê bi ahengî wê di rengekê de wê karibê di çerçoveya mijarê de bi wan re wê hilde li dest û wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Têgîna Pedagojiya bi derûnî bi pêvajoyên derûnî (psîkolojî) yên ku di dema fêrbûnê de çêdibin (pedagojî) re mijûl dibe. Ew dikare wekî lêkolîna fêrbûn û pêşkeftina mirovan di rewşên perwerde û hînkirinê de were fahm kirin ku tê de rêbaz û teorîyên derûnî ji bo têgihîştina çêtir a pêvajoyên fêrbûnê tene bikar hanîn. Di seranserê dîrokê de, lêkolîneran li beşên cûda yên pêvajoya fêrbûnê nihêrine. Minaq behaviorîsm demek dirêj hebû. Behaviorîsm di warê teşwîq û bersivê de dikare bi biolojî û heywanan ve jî were girêdan. Paşê, giraniyek bêtir li ser teorîyên fêrbûna nasnameyî hate danîn. Behaviorîsm dikare wekî derûniya behaviorî jî were binav kirin û di dawiya sedsala 19-an û destpêka sedsala 20-an de pêş ket. John B. Watson wekî damezrîner tê hesibandin. Nêrîna behaviorîst a fêrbûnê ew e ku fêrbûn guhertinek di tevgerê de ye, û balê dikişîne ser bandûrên derveyî û ka ev çawa bandûrê li takekesan dike. Hin kes, di nav de John B. Watson, dê heta wê astê biçin ku bibêjin ku diyardeyên derûnî yên navxweyî yên wekî raman û niyet, hwd., ji bo ravekirina fêrbûnê ti girîngiyek wan tune.

Di rewşên weke behaviorîsm û an xûyan de wê di rengekê de wê weke rewşên weke tevger û hwd ku wê weke amûr û an bûjenên fêrbûnê û an di rengên gotinên fêrbûnê ku ew li wan dihê kirin de bê. Ev di w rengê de dihê dibê ku wê weke xûyekê di rengekê de wê weke bi yekê dihê fêrkirin û ew xûy wê piştî wê di rengekê de wê li wê wate wê were kirin û an ji wê wate wê were derxistin. Minaq em dema ku em sayekê û an heywanekê ahl dikin em dikarin bi wê fêr bibin. Di rewşa hinek rengên deng derxistinê de wê ew heywan wê wan nasbikê û wê li ser wan xwe bi hoyê û an wê weke şartbûna wê li wan xûyan û an dangan wê bibê. Wê dema ku ew kir wê di cih de wê di meji de wê hinek şîyariyan wê weke ku wê çêbikê. Ev wê di wê temenê de wê, êdî ew wê weke ku wê werênê li bîrê. Di wê temenê de wê, mijare fêrbûnê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke xosletekê jîyanê wê karibê wê bi wê re wê fêr bibê.

Mirov wê di pêvajoyên xwe yên fêrbûnê de wê piştî ku wê bi fizikî wê bigihijê bûna xêwê û pê de wê di rengekê de wê êdî wê temenê bîrkinê û an wê lê şîyarbûnê jî wê bi fizikî û jiyane wê hebûna diji re wê weke ku wê biafirê. Di heywanan de wê xêw wê nebê. Lê wê bi temenekê xwezayî wê weke dîmenekê zêhni ê ku mirov bi hebûna wê ya jiyani re wê karibê wê girêbide wê hebê. Minaq zindiyek ji tiştê de tirsê. Ev wê di rengekê de wê weke rewşek fêrbûnê bê. Tirs ku mirov wê hilde li dest wê di rengekê de wê di aslê xwe de wê weke fêrbûnekê bê. Di wê temenê de wê, weke fêrsên weke telukeyê ku em dikarin wê salixbikin û an nikaribin wê salixbikin jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ev aliyê wê weke behaviorîsm û xuyparêzî wê di demekê wê têgînên derûniyê jî wê di nava xwe de wê bi hawênê û wê bipolarêzê li aser esasê fahmkirina fêrbûnê. Lê derûni piştî hin bi hin pêşket û wê bi awayekê wê dîmenê xwe yê pedagojikî ê fêrbûnê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, rengekê de wê, aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di wê temenê de wê biwê re wê li wê bihizirê ku wê, aliyê hiş wê dervî zêhnê wê bi wê re wê were fahmkirin û an wê di wê çerçoveyê de wê weke rengê wê yê fahmkirinê wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de em ji kû digihijin wê têgînê? Em di rengê wê weke tevger û bertekên weke 'dervî aqil' ku wê bahsa wan wê were kirin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê weke têgîna bertekên dervî aqil wê di rengekê de dikarin weke dervî hiş me bin. Lê ew di şêwayekê de wê di nava zêhni jiyani de bin. Di wê temenê de wê demê wê ji wê gotinê wê cihêbûna nava zêhnê û hişê wê weke aliyekê ji hev cihê jî wê weke ku wê bi wê gotinê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Emê li jêr ser wê aliyê têkiliya nava zêhn û hişê bêhtir wê ser wê bisekin in. Lê wê dikarê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare têgîna hişê wê weke aliyekê giring ê weke bi çerçoveya ya ku ew bi wê şîyariya me bûya re wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Bi gotinek din ya ku ew şîyariya me lê nebûya wê weke dervî hiş bimênê.

Di mijare têgîna pedagojiyê de têkiliya fahmkirina derûni

Weke aliyekê wê yê giring wê dema ku em ji aliyê têgîna derûniyê ve mijare têgîna pedagojiyê wê hildina li dest wê, di rengekê de wê pêvajo û

rengên weke bi têngînên pêşketinê û an pêşxistinê û hwd jî wê bikê nava xwe de wê bi wan re wê were hildan li dest û wê bê hanin ser ziman. Di wê nûqteyê de wê mijare derûniyê wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên ku wê karibê wê di rengekê de wê, xosletên fêrbûnê wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di şêwayekê de wê, rewşên ku mirov diji wê têkiliya wan bi fahmkirina me re wê çawa wê hebê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê hilde li dest û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava jiyânê de em xwediyê rewşên ku em di nava wan de dijin û ew rewş wê di rengekê de wê çawa wê bandûrekê wê ser me û derûniya me wê bikin. Ji wê yekê wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmibkê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, rewşên ku ew dihên jiyankirin wê bi fahmkirînê re wê danina têkiliya wan û çêkirina temenekê wan ê teorikî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê hilde li dest û wê karibê wê werênê ser ziman ser ziman bê. Di awayekê de ku ew hebê pêşketina ku ew bû wê rengê wê çawa bê û çawa bûya wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev wê bi zarok, cuwan û her wusa di her temenê fêrbûnê û pêvajoyên wê de wê karibê wê di rengekê de wê weke mijarekê wê bi wê ser wê bisekinê bê.

Di dewama wê de wê weke aliyên wê yên ku ew di çawa bi herênê û an nerênê wê ew pêşketin wê di wê de wê bûya û an nebûya wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giringê weke bi pêwîstîya fahmkirînê re wê weke xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke bide diyarkirin. Di pêvajoya fêrbûnê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe çawa hiskirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê weke nûqteyek ku wê sedemên pêşketinê û an pêşneketinê û an angejabûnê û an nebûnê û hwd jî wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmibkê û wê di dewama wê de wê bîrênê ser ziman bê.

Derûniya fêrbûnê dikare bi qismî bi têkiliya xwe ya bi dîsîplînên din re were fahmkirin. Ew bi giranî ji hêla derûniyê ve tê agahdarkirin, têkiliyek dişibihe ya di navbera bijîşkî û biyolojiyê de. Ew her weha ji hêla zanista

mêjî ve jî tê agahdarkirin. Derûniya fêrbûnê, di encamê de, gelek warên pîspor di warê xwendinên perwerdehiyê de agahdar dike, di nav de sêwirana hînkirinê, teknolojiya perwerdehiyê, pêşxistina mufredatê, fêrbûna rêxistinî, perwerdehiya taybet, rêveberiya polê û motîvasyona xwendekarên. Derûnnasiya perwerdehiyê hem jî zanista nasnameyî û teoriya fêrbûnê sîd werdigire û hem jî beşdarî wê dibe. Li zanîngehan, beşên derûniya perwerdehiyê bi gelemperî di nav fakulteyên perwerdehiyê de têne bicih kirin, ku dibe ku sedema kêmtir temsîlkirina naveroka derûnnasiya perwerdehiyê di pirtûkên dersê yê destpêkê yê derûnnasiyê de be. (Lucas & Blazek 2005)

Qada derûniya perwerdehiyê lêkolîna bîrhanîn, pêvajoyên têgehî û cûdahiyên takekesî (bi rêya derûnnasiya nasnameyî) vedihewîne dema ku stratejiyên nû ji bo pêvajoyên fêrbûnê di mirovan de têgîn dike. Derûniya fêrbûnê li ser şertkirina xuyan, fonksiyonalîzm, avahîparêzî, konstruktîvîzm, derûniya mirovî û teoriyên pêvajoya agahdariyê hatiye avakirin. (Snowman 1997)

Derûniya fêrbûnê di du dehsalên borî de wekî pişeyek mezînbûn û pêşkeftina bilez dîtiye. Derûniya dibistanî bi têgeha ceribandina zîrekîyê dest pê kir, û di destpêka sedsala 20an de, ji bo xwendekarên perwerdehiya taybet ên ku nikaribûn bernameya darsa birêkûpêk bişopînin, cih hatin çêkirin. Fokuseke din a sereke ya derûniya dibistanî, şerê li dijî newekheviya nijadî û cudakariyê ku di destpêka û nivê salên 1900an de hîn jî pir berbiçav bû, girtina valahiya ji bo zarokên rengîn bû. Lêbelê, "derûnnasiya dibistanê" bi xwe bûye pişeyek nisbeten nû, ku li ser pratîk û teoriyên gelek derûnnasên ji gelek warên cûda disekine. Derûnnasên perwerdehiyê li kêleka derûnnas, xebatkarên civakî, mamoste û terapîstên axaftin û ziman dixebitin da ku pirsên ku dema ku derûnnasiya tevgerî, nasnameyî û civakî di polê de têne hevber kirin, fahm bikin. (Farrell 2010)

Di mijare têgîna nava pedagojiyê û derûniyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, pêvajoyên gûharinê ên direngê de wê bi xûy û tevger û têgînên me re wê çawa wê derbas bibê wê weke aliyekê wê yê ku wê têgîna derûnî wê di rengekê de wê weke ku wê bikê ku wê fahmbikê Wê ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, xûyên digûharin û an gûharinên di xûyan de wê, fahmkirina wan wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê, di mijare fahmkirina wan de wê weke aliyekê ku wê bi têgîna derûniya pedagojikî ve wê wer ser wê were sekin in.

Weke aliyekê wê yê giring wê di rengekê de wê çawa di şêwayekê de wê, şêwayên têkiliya hişê mirov bi pêvajoyên fahmkirinê ji temenî ve ku wê çawa wê bibin û wê çawa wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi têngîna hêza mirov a fahmkirinê re wê, bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Pêvajoyên fêrbûnê wê, di wê temenê de wê, gelek xuyên ku em dibê ku em ne di farqê de bin wê bi me re wê gûharina wan wê bi xwe re wê bênê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê hilde li dest bê. Ji aliyê derûni ve wê, pêvajoyên fahmkirinê wê, di şêwayekê de wê, weke aliyekê wê yê din wê, di nava pêvajoyên gûharinê de wê, pêşveçûn û cihêyiya ku ew dibê û xuyên ku ew dihên gûharin jî wê weke aliyekê wê yê ku wê weke mijare gahmkirinê ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê bê. Têngîna derûniyê wê, ji wê aliyê ve wê, weke aliyekê giring bê ku mirov wê bi têngîna fêrbûnê û an hişmendiya wê re wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Derûni wê, mijare gûharinê û fahmkirinê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi hev re wê, têkiliya wê ya bi fahmkirinê jî wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di mijare gûharinê ku mirov di xwe de wê derbas dikê wê çawa wê bibin û wê di encama fahmkirinek çawa de bê wê karibê wê ji wê aliyê ve wê ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em li wê binerin wê hertimî wê weke rewşa xwe derbaskirinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Gûharin wê, di wê nûqteyê de wê, bi fahmkirinê wê bibê. Di wê temenê de wê ser ya ku em fahmdikin û ya ku me fahmkiriya em ser wê re wê, di rengekê de wê, weke şêwayekê nerinê wê, di rengekê de wê, didin diyarkirin. Fahmkirin, di wê temenê de wê, hebûna wê xwe bi pêvajoyên me yên bi hişbûnê re wê bide diyarkirin.

Wê dema ku em bahsa derûniyê di pêvajoya fêrbûnê de wê bikin wê weke aliyekê wê yê giring wê çawa wê di pêşketina mirov de wê rewşên derûni wê weyn bileyizin wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê bi wê re wê ser wê bisekinê bê. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare têngîna derûniyê wê di rengekê de wê ser rewşênw eke tevger û xuyan re wê karibê wê di rengekê de wê weke di pêvajoya fahmkirinê de wê hinekê ser wê bisekinê. BI derûni wê di rengekê de wê tevger û xuy wê weyna wan di fêrbûnê û pêvajoya wê de wê ser wan wê were sekin in. An jî wê

xuyên fêrbûnê wê hebin û an nebin û wê çawa wê kaeribê wê bide diyarkirin wê di rengekê de wê weke ku wê aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê ser wê bisekinê bê. Di mijare derûniya fêrbûnê de wê, di rengekê de wê di aslê xwe de wê weke gelek aliyên wê yên ku wê karibê wê bi wê re wê ser wê bisekinê wê hebin. Di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di pêvajoya fêrbûnê de wê, mirov wê heya mirov wê çawa wê ji fêrbûnê re wê hebê û an rewşa ku em dikin ku wê fêr bibin wê çawa wê karibê li wê bibê û amn wê hebê û an nebê wê weke aliyên ku wê karibê wê bi wê re wê ser wê bisekinê û wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fêrbûnê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê di nava jiyânê de wê, bi gelek aliyên re wê derkeve hemberê me. Em her tiştê ku em wê dibînin em wê digirin. Di wê temenê de wê ev wê weke fêrbûnekê jî bê bi me re. Minaq em dema ku em tiştê dibînin em wê çawa wê dibînin û di kîjan şer û mercê de wê dibînin wê weke aliyekê ku wê bi pêvajoya fêrbûnê re wê di rengekê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê rewşên fêrbûnê wê di rengekê de wê di nava girseyê de wê çawa wê bibê wê weke karibê wê ser wê bisekinê bê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê miajre fêrbûnê wê bi wê re wê têkiliya wê bi derûniya girseyê re wê aliyên wê hebin. Minaq wê rewşa zaroyekê ku ew nexwezê tiştê bi tenê bikê û an weke xwe nabê ber. Lê ew dema ku ew di nava çend hevalên xwe de bê wê çawa wê, weke lê hoyandinekê û ponijinekê wê bi wan re wê bikê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê ser wê bisekinê bê. Beşek din a girîng derûniya kesayetiyê bingehîn e, ku dê têgihîştinê li ser tiştê ku dikare di qonaxên cûda yên jiyânê de ji zaroktiya zû heya temenê dereng ê pîrbûnê de nîşan bide. Zanînek diyarkirî ya pîrgirêkên pêşketinê û pîrgirêkên kesayetiyê jî dê di bin vê têgînê de karibê wê ser wê bisekinê û wê fahmbikê bê. Wek aliyekê wê yê din ê din jî dê zanîna bingehîn a hewcedariyên mirovan û motîvasyonê wekî bingehê ji bo pêşketinê wê bide diyarkirin wê karibê wê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê mijare têkiliya fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke bide diyarkirin. Mirov di navsa jiyane ku ew di wê de diji wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di

şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Derûni hinekê jiî dînamikiya mirov wê di rengekê de wê weke ku wê bikê ku wê fahmbikê ku wê di fahmkirinê û di pêvajoya fahmkirinê de wê çawa mirov wê di rengek de wê karibê bi wê re wê rabê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Dema ku pedagojî li ser zanînê û çawaniya fêrbûn û guhertina tevgerên me disekine, derûnî li ser avahî û hêzên bingeîn ên derûnî yên mirovan disekine. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê bê.

Di pêvajoya fêrbûnê e wê gelek fektorên ku wê hem wê weke alikar û hem jî vaji wê weke ne alikar wê karibin werina kifşkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê têliya derûniyê wê di pêvajoya fêrbûnê de wê bi wê re wê çawa wê, direngê de wê wan fahmbikê û wê weke ji wan wê derbas bibê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê, di rengên fahmkirinê û an şêwayên wê de jî wê wusa bê. Minaq wê, di rengekê de wê di gotinekê de wê du kesên ji dever û çandên cihê wê karibin bi wateyên cihê ku ew li wê dikin wê fahmbikin û an wê bidina diyarkirin. Wekî din wê rengê fahmkirin û an têtîliya wê bi derûniya mirov a fêrbûnê re wê çawa wê bibê wê di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê têtîna fêrbûnê wê di wê temenê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê, ser wê bisekinê bê. Ji aliyê fêrbûnê ve wê bi têtîna derûniyê û an ji aliyê derûniyê ve wê bi ber pêvajoyên fêrbûnê ve wê weke du aliyên ku wê di rengekê de wê di zikhev de û hem wê karibin weke bandûrê weke li hev bikin jî bin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bandûra wê li pêşketina zaroyê wê di wê temenê de wê, direngê de wê weke ku wê bê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, derûni wê di şêwayekê de wê di pêvajoya fêrbûnê de wê rewşên weke yên reaksiyonê ku mirov wê di rengekê de wê weke li hev wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê weke fahmkirin û an têngînek bi têngiştinê di derbarê pêvajoyên fêrbûnê de jî wê karibê wê di rengekê de wê ser wê bisekinê û wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di pêvajoya fêrbûnê de wê têtikiliya fahmkirinê wê çawa wê were danin wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Derûniya fêrbûnê (pedagojiyê) hewl dide ku dahûr bike ka em wekî mirov çawa bi perspektîfek navdîsîplînî fêr dibin. Ev li ser teoriyên navendî yên derûniyî dihê avakirin da ku pirsgerêkên fêrbûnê, fêrbûn û hînkirinê fahm bike û dahûr bike. Ev li ser derûniyê ku bi çalakîyên di polê de têtikildar e. Teoriya derûni û fahmkirinê empîrîk ên ku ji bo fêrbûn û perwerdekirinê wekî navendî têne hesabandin dê mijara fêrbûnê wê bin.

Ev têngînên wek li ser karhanîna zanîna derûni li dibistanan peyda dike, bi taybetî li ser pêşkeftina zarok û ciwanan a bi fêrbûn, pêşkeftina jêhatîbûn û lihevhatinê ve girêdayî dikê ku ew bigihijê fahmkirinê. Ev dê her weha li ser ka xebata perwerdehiyê û an fêrbûnê çawa tê temen kirin û organîzekirin, û girîngiya vê yekê ji bo jîngeha fêrbûna rewşên civaknasi, derûni û hwd wê bi têtikiliyên fêrbûn û fahmkirinê re wê ser wan bi perspektîfek 'psîkososyal' li ser bisekine. Têtikiliya bi mijarên din re dema ku dor tê ser zanîna bingeşîn ji dîsîplînên bingeşîn ên derûniyê ên wekî derûniya pêşkeftinê, derûniya nasnameyî, derûniya kesayetiyê, derûniya civakî, derûniya tenduristiyê, pedagojî, bi rewşên newrolojîkî û hwd re wê bi têtikildanina bi fahmkirinê û hwd re wê, bikê çerçoveyek fahmkirinê di rengekê de wê bi ahenge jiyanê, fêrbûnê û zanînê û hwd re wê bêtê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku em ji wan aliyan ve wê ser wê bisekin in wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare fahmkirinê wê weke xwe di rengekê wê yê giring de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê temenê de

wê di rengekê de wê çawa fahmkirin û an salixkirina bi fahmkirinê û hwd re jî wê weke aliyên ku wê karibê wê fahmbikê bê.

Derûnî û perwerde warên bi hev ve girêdayî ne weke mijare fêrbûnê perwerde li ser fêrbûnê bi wê çawa wê bibê, hînkirin û pêşketinê di tevahiya jiyanê de ye, lê derûnî li ser pêvajoyên derûnî û hêzên li pişt tevger û ramana mirovan disekine, û derûnnasiya perwerdehî ew çimento ye ku lêkolîn dike ka teoriyên derûnnasî (wek motîvasyon, zanîn, pêşketin) çawa dikarin ji bo têgihîştin û baştirkirina fêrbûn û hînkirinê di dibistan û rewşên din de werin bikar hanîn. Bi hev re, ew têgihîştinê peyda dikin ka mirov çawa û çima fêr dibin û pêş dikevin, û çawa çêtirîn vê yekê hêsan bikin. Di miajre fêrbûnê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare motivasyonê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê mijare motivasyonê wê di rengekê de wê di hevrastekê de wê çawa wê tiştêkê were fêrkkirin û an fêrbûn wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ahenge wê fêrbûnê wê çêkirina wê di wê pêvajoyê de wê hînkirinên ku ew dihên kirin wê ser çî temenê wê bibin wê weke aliyekê wê yê giring ku ew bi wê re were fahmkirin bê. Di wê temenê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê mijare rewşa lê hoyandinê wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di mijare hînbûnnê de wê di wê temenê de wê têngîna motivasyonê wê hinek wateyên wê yên ku mirov wê karibê di nava rewşên hesanî ên jiyanî de jî wê fahmbikê wê werênê ser ziman bê. Minaq me gelek caran ew haniya ser ziman ku wê bê gotin ku heya min ji ber ku ser wê nebû minew ne bihîst û an ez nizamim ku ew çî hat ser ziman û an çawa hat ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê mijare fêrbûnê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Mijare fêrbûnê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, di nava tişta ku em wê fêr dibin û an di rengekê de wê dikin ku wê fêr bibin de wê bi rengekê wê weke bi hişê me re wê bi têkiliya wê re wê di rengekê de wê bi fahmkirina wê re wê di şêwayekê de wê bibê. Em minaq ku em di leyistikekê de dileyizin em çawa dileyizê wê pêwîst bê ku ew heya me ser wê hebê. Di wê nûqteyê de wê ya ku ew ji gotina heyê dihê fahmkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê

wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, mijare heyê wê di nava rewşê de wê weke aliyê wê yê giring wê di wê nûqteyê de wê bi rewşa dîtina bi hiş ve wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê tişta ku me dît kku ew çawa dihê kirin û wê dema ku em dibêjin 'em dizanin kiu ew çawa hat kirin' û an 'me dît kku ew çawa hat kirin' em di wê temenê de wê he, bi gotina 'zaninê a di gotina em dizanin çawa hat kirin û an 'ya dîtinê' ku ew dibêjin me çawa hat kirin re wê, kirpendinên di temenê gotina hiş û an hişmendiyeke a bi wê re ku ew di wê temenê de wê weke bi wê mejiyê me li wê kirinê şîyar bûya û dîtîya ku ew çawa bûya wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Lê di wê nûqteyê de wê aliyekê din jî wê têngîna bi gotina derûniyî û fahmkirinên ji wê ku ew bi têngîna fêrbûnê û hwd re wê di wê temenê de wê weke kku wê di rengekê de wê weke ku wê were kirin wê karibê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê derûni wê di rengekê de wê di wê şîyariya bi hiş a bi wê rewş re ku ew heya me li wê hebê û em wê dibînin ku ew çawa dibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di nava rewşê a pîretikê û dîtina bi hiş re wê şîyariya ku ew dibê wê karibê wê bi çerçoveya kirdeya gotina motivasyonê jî wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, di wê nûqteyê de wê motivasyonê wê hem hiş û hem jî di wê temenê de wê aliyê derûni jî wê weke aliyekê wê di wê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke kku wê bihawênê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare têkiliya derûniyê û fêrbûnê wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê karibê wê ji gelek aliyên ve wê fahmbikê wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê giring wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê, derûni wê di rengekê de wê di rewşekê de wê weke rewşek bi hoyandinê û an motivasyonê ve wê girêdayî wê karibê wê fahmbikê bê. Minaq em dema ku em dibêjin heya me ser rewşekê û an

tişteke û yan jî kesekê ya. Wê demê em dikarin bêjin ku em nê hey û an motivasyon in? Bêgûman em nikaribin wê bibêjin. Ber ku ew di rengekê de wê dema ku ew heya me ne ser wê bê wê demê tişteke din ew heya me biriya ser xwe ku em di farqê de bin û an ne di farqê de bin. Wê dema ku ew heya me ne ser wê bê ku wê kesek wê ji me bipirsê ku ew rewşa ku em pêwîst bûn ku em li wê bi hey û motivasyon ban ku em bibêjin emê wê demê nikaribin wê bibêjin û heta ku em wê weke nizanibin ku wê çawa bûbê. Lê di wê temenê de ku ew ji me were pirsîn û bibêjê “di wê demê tu bi çi dihezirê û an hişê te ser çi bû’ wê demê emê karibin hinek gotinek weke bi eleqe û an bêeleqe bi wê rewşê û an dervî wê werênina ser ziman. Yên ku em bêjina ser ziman dibê ku ew ti eleqaya me bi gotinê bi ya ku ew diviyabû ku ew hebû. Ev di wê temenê de wê weke aliyekê wê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê demê wê karibê wê pirsê jî wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê kartibê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hinek tiştên ku ew heya me ji me biriya ser wê ya ku em dihezirin wê bibê. Ev weke hinek sedem û an hinek rewşên weke di wê temenê de ku ew bûna. Di wê temenê de wê dema ku em di temenê wê motivasyona weke bêeleqe li wê bihezirin wê di wê temenê de wê gelek aliyên din ên ku ew bi wê hizirkirina weke dervî wê ku wê kiriya ku em ne di farqe ya ku em diviyabûn di farqe de bin ku wê afirandiya wê bi wê re wê li wê bihezirin. Ev wê weke aliyên wê yên ku em dikarin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihezirin û wê werênina ser ziman. Ev wê weke aliyên wê yên ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihezirin bin. Ji wê aliyê ve wê bi têngîna derûniyê wê aliyên wê yên ku em dikarin bi hinek aliyên din jî wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihezirin wê bêgûman wê bibin. Ev jî wê weke aliyên wê yên ku em dikarin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Mijare motivasyonê wê di rengekê de wê her wê hebê. Lê wê di wê temenê de wê carna wê sedem û an hêncetên dervî me wê weke ku wê motivasyonê wê di me de wê di rengekê de wê weke karibin bidina diyarkirin.

Derûniya fêrbûnê

Mirov wê weke zindiyekê ku wê karibê wê direngê de wê ji gelek aliyan ve wê hilde li dest bê. Wê dema ku wê bahsa mirov wê were kirin wê di rengê de wê têngîna fêrbûnê wê bi têngînek weke ya derûni re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê dema ku ew wê were llê hizirkirin wê pêvajoyên fêrbûnê wê çawa wê bikê û wê çawa wê bikeve nava pêvajoya fêrbûnê, ji destpêkê û heta demên têrbûnê wê çawa wê, mirov wê, pêvajoyê wê derbas bikê. Di nava têrbûn û têrbûnê de wê çawa wê pêvajoyek fahmkirinê wê hebê û an têngînên weke hoyandinê û hwd wê weke aliyan ku wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li gorî mirovan, wisa dixuye ku hin tişt ji bo gelek cureyan hêsantir in, an jî qet nebe wisa xuya dikin. Mînaqî, çûk bi zanîneke dewlemend çêdibin ku divê mirov fêr bibin. Çûk bi awayekî jiyanî bi jêhatîyên avakirina malan ve hatine standin. Ji aliyekî din ve, em an hewce ne ku kesek fêrî me bike ka mirov çawa îskele, banek an dîwaran çêdike, an jî em hewce ne ku kesek bigirin ku ji bo me bike. Çûk tam dizanin kengê ber bi başûr ve bifirin û çawa bêtî tu rêwerzan bigihîjin wir. Lêbelê, em neçar in ku salname û nexşeyan şewir bikin. Çûk bi awayekî xwezayî dizanin ka mirov çawa lênêrîna zarokên xwe dike. Ji aliyê din ve, em beşdarî têngînên perwerdehiya malbatê dibin; em pirtûkên lênêrîna zarokan dixwînin û bi temaşekirina mirovên din fêr dibin ku nîşanî me didin ka mirov çawa pêçan diguhezîne. Lêbelê, em mirov - ne çûk - di vê dinyayê de pêşkeftîtir in. Me fêr bûye ku malên her ku diçe domdartir û rehetir ava bikin; me modên rêwîtiyê yên her ku diçe zûtir pêş xistine; û me zarokên xwe bi awayekî xwedî kirine û mezin kirine ku ew ji nifşên berê dirêjtir, bihêztir û saxlemtir bibin. Di vê navberê de, çûk bi heman şewazên jiyanî prîmîtîf ên ku bi sedsalan kirine, berdewam dikin.

Şîyana wergirtina gelek agahiyan û rêzek berfireh ji reftaran dide cureyê mirovan asteke mezintir ji her cureyê din ê li ser gerstêrka me nermbûn û adaptebûnê. Ji ber ku pir kêr ji rewşên me xwerû ne û piraniya wan tene fêrkirin, em ji ezmûnên xwe sûd werdigirin. Em kifş dikin ka kîjan rewş dibin sedema encamên serketî û kîjan na; û em rewşên xwe li gorî wê diguherînin. Dema ku em ezmûnên xwe û tiştên ku ji bav û kalên me ji zarokên xwe re hatine veguhastin vediguhezînin, her nifşek nû ji hêla aqilmendî ve jêhatîtir dibe. Mînaqî divê ev jî were bîrhanîn ku gelek cureyên ji bilî mirovan di tevahiya jiyanî xwe de gelek tiştan fêr dibin. Kûçikê fêr bûne ku xwarina wî bi gelemperî li dora saet heman demihijmarê êvarê tê dayîn.

Di nava rewşa fêrbûnê de wê di nava xwezayê me de wê weke aliyên wê yên ku em di rengekê de wê hinekê jî wê bi xuyan wê dikin ku wê fêr dibin. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di nava xwezayê de wê, di rengek de wê, têkiliya fêrbûnê wê bi rewşa jiyankirinê ve wê girêdayî wê hebê. Di morfolojîyekê de wê weke zindî diji ku ew di rengekê de bi zêhni û an hişmendîwê weke pêwîst bê ku ew wê fêrbûnê wê bikê bo ku ew bijî. Wê dema ku ew neji wê demê wê di wê temneê de wê nikaribê wê bahsa rewşek fêrbûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bikê. Di wê temenê de wê fêrbûn wê di temenê xwe de wê rewşên weke yên bi jîyanê ve girêdayî wê di rengekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê bi xwe re wê di rengekkê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di mijare fêrbûnê de wê weke aliyên wê yên ku ew werina fahmkirin wê weke biibn. Minaq wê rewşên weke yên fêrbûnê salixkirina wan bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê jî aliyekê ve wê bi kirpênê bê. Minaq wê dema ku ez bahsa zaroyekê bikim wê dema ku ew hê 8 Sali bê û wê fêrî girêdana bendên pêlavên xwe bê wê di wê rengekê de wê di şewayekê de wê, dîtînen xwe yên jî li dibistanê jî hevalekê, li malê jî dê û bav û an xwûşk û birayekê û hwd re wê, dibînen û wan di mejiyê xwe de diafirênê. Di wê rewşê de wê weke rewşek fêrbûnê a civaknasî wê xwe di wê renge de wê weke ku wê bi rewşê re wê bide diyarkirin.

Di awayekê de wê dema ku em bahsa salixkirinê bikin wê di rengekê de wê hinekê jî wê di nava rewşa fizîkî û ya zêhni û an hişmendî de wê çêkirina têkiliyekê re jî wê weke ku wê bibê. Ez bihizirim ku ciran em kuçîkek heya û ew li rex wan male ku zaroya wan jî kuçîk di tirsîhê ku ew dest bide kuçîk wê hebê. Ev wê bakiyê ku ew were dest lê bide. Ev wê di wê demê de wê dema ku wê dest lê dide wê bi hêstên şîyarkirin û hişyariyê û hwd re wê, di rengekê de wê di mejiyê xwe de wê weke ku wê bigihîjê hêstên ku ew dikarê dest lê bide û ew di rengekê de wê hin bi hin wê hêsta 'xateriyê' a ser kuçîk ku ew di serê zaro de wê weke ku ew wê bi wê salixkirina di serê xwe de wê weke ku wê di rengekê de wê weke karibê wê li şûn xwe bide hiştin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê salixkirina di meji de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bibê. Aliyekê din ê bi fêrbûnê wê di dewama wê de wê bi têtîna demê re ku wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di wê temneê de wê, tiştê ku ew wê

weke di dema xwe de hat kirin û an dervî dema xwe ya ku ew hat nişandin ku ew di wê were kirin ku ew ne hatiya kirin û hwd re. Minaq em dikarin rojekê diyarbikin ku em civinekê bi çend hevalan re wê bikin. Lê çend roj şûn de wê hevalên din wê ew bibîr bikin ku ew wê werina cihê ku ew hatiya diyarkirin bo civina wan. Lê hinek ji wan wê ji bîrbikin. Di wê temenê de wê ev wê weke têtînek di xwe de a li demê hûnaya û an hoyanî wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirn.

Di mijare fêrbûnê de wê, weke ya bi demê re û an di hundurê de wê gelek aliyên wê yên ku wê bi demê re wê were lê hizirkirin wê, di demekê de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê diwê temenê de wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Minaq wê, di rengekê de wê rewşên weke yên ku mirov wê dikarê wê di rengek de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di demên salên li dora 1950an wan wê wê têtînen weke yên behaviorîsm wê di rengekê de wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Ev wê weke têtînen weke modelgirtinê û an wê di rengekê de wê weke weke wê û an weke şibandîne û yan jî kopikirinekê weke wê kirinê û hwd re wê di rengekê de wê bi kirina wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirn. Ev wê bi demê re wê mijare weke modelên fahmkirinê û an fêrbûnê wê bi demê re wê weke modelên werina pêşxistin û lêpirsin ku ew wê çawa wê bibin. Behaviorîsm (xuy) û teoriya fêrbûna civakî bi piranî li Amerîkaya Bakur pêş ketin. Di vê navberê de, gelek lêkolînerên sedsala 20an li Ewropayê rêyek bi tevahî cûda hilbijartin, li ser rewş û peywirên ku dikarin xwezaya pêvajoyên derûnî yên navxweyî yên mirovan eşkere bikin xebitîn. Mînaqî, lêkolînerê Swîsreyî Jean Piaget gelek rê dîtîn ku nîşan bidin ku pêvajoyên aqilmendiya zarokan dema ku ew mezin dibin û diguherin. Psîkologê Rûs Lev Vygotsky lêkolîn li ser ka çawa jîngeh û taybetmendiya civakî yên zarokan dikarin ji wan re bibin alîkar ku jêhatîyên ramanê yên tevlihevtir bi dest bixin, kir. Li Almanyayê, psîkologên ku wekî psîkologên Gestalt tên zanîn, di derbarê diyardayên derûnî yên wekî têtîhîştina mirovan û çareserkirina pîrsgerêkan de gelek encamên balkêş dîtîn.

Her ku sal derbas bûn û psîkologan her ku diçûn aliyên cûda yên fêrbûna mirovan lêkolîn dikirin, eşkere bû ku tenê lêkolîna tevgerê nikare wêneyek tevahî ya fêrbûnê bide me, û ku divê em pêvajoya ramana mirovan an jî nasînê li ber çavan bigirin. Ji ber vê yekê, nêzîkatiyek pir cûda derket holê, ku wekî derûniya salixkirinê, an jî bi hêsanî nasnameyî tê zanîn, ku rêzek fireh ji diyardeyên derûnî yên wekî têgihîştin, bîr, çareserkirina pirsgerêkan û têgihîştina xwendinê bi karhanîna rêbazên objektîf û zanistî lêkolîn dike (Neisser, 1967). Teorîsyenên fêrbûna civakî hêdî hêdî pêvajoyên zanînê di nav ravekirinên xwe yên fêrbûnê de entegre kirine, ku di encamê de nêzîkatiyek çêbûye ku niha wekî teoriya zanîna civakî tê zanîn. Lêbelê, her çend em li ser zanînê û, di encamê de, li ser tevgerê bisekinin jî, em nikarin bi tevahî avantajê mirovan li ser cureyên din ên heywanan diyar bikin. Gelek cureyên heywanan afirîdên ramanwer in. Mînaqî, gelek cure (mînaq, gorîla, şempanze, delfin, fil û hwd). Di rengekê din de jî wê, ew dema ku em kirinekê bi xosletên xwe yên aqilî û an fîzîkî wê didin diyarkirin lê em gelek xosletên ku wê, ew dikin em nikaribin bikin û ew di wê de bi hûner in û dikin wê karibin bi wan re wê kifşbikê. Mînaq wê, tayrek wê çendî wê, piçûk û an mazin bê wê karibê bifirê. Lê mirov wê nikaribê wê bikê. An jî rewşên weke wê di rengek de wê bi heywanên din re jî wê karibin di rengekê de werina kifşkirin. Di rengekê de wê, rewşên zêhni ên bi heywanan re wê weke bi hinek şêwayên ku em weke em li wan ne serwaxt in û di rengê bi aqilbûna mirovan de wê bikarbênin wê bi wan re wê di rengekê de wê bibin. Ev wê di nava xwezayê wan de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidîna diyarkirin bin.

Di destpêka salên 1900-an de, hin derûnvanan dest bi rexnekirina nêzîkatiya 'nerina li hûndûrê (introspection)' ji ber subjektîvîteya wê û nebûna zêde çavkaniyên zanistî kirin. Wan argûman kir ku bêtir rêbazên lêkolînê yên objektîftir, derûnî wekî dîsîplînek dê qet wekî zanistek rastîn neyê hesibandin. Ji bo lêkolîna fêrbûnê bi awayekî objektîf û zanistî, wan pêşniyar kir ku teorîsyen divê li ser du tiştan bisekinin ku dikarin bi awayekî objektîf werin çavdêrîkirin û pîvandin: tevgerên (bersivên) teşwîqan û bûyerên jîngehê (stimûl) ên ku li dû wan bersivan tên. Ji wê demê û pê ve, gelek derûnvanan hewl dan ku fêrbûn û tevgerê bi giranî wekî analîzek li ser têkiliyên teşwîq-bersiv fahm bikin. Ji van derûnvanan re rewşê tê gotin, û teoriyên wan ên fêrbûnê bi hev re wekî diyarkirin têne binavkirin. Nêzîkatiya vê diyarkirinê di têgihîştina me ya ka mirov çawa fêr dibin û çawa şert û mercên hînkirin û dermankirinê dikarin ji

wan re bibin alîkar ku bi bandûrtir fêr bibin de beşdariyên girîng kiriye. Lêbelê, bi derbasbûna salan re, kêmasiyên fahmkirina têkiliyên fahmkirinê ên vê rewşê re bêtir êşkere bûn. Mînaqî, derûnvanên destpêkê bawer dikirin ku fêrbûn tenê dema ku fêrbûyî tevî têgînek rastîn dibe çêdibe - mînaqî, dema ku ew bersiv didin û encamên wê bersivê diceribînin. Lê di salên 1940-an de, hin derûnvanan diyar kirin ku mirov dikarin bi tenê bi çavdêrîkirin û teqlîdkirina tiştên ku yê din dikin jî fêr bibin. Ev ramana modelkirinê bû hêzek ajotinê ji bo teoriya fêrbûna civakî, nêzîkatiyek alternatîf ku lêkolîn dike ka mirov çawa bi çavdêriya kesên li dora xwe fêr dibin.

Di rengekê de wê dema ku em bahsa fêrbûnê bikin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi giringiya derkkirina mejî û hwd re wê karibê wê di dewama wê de wê ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di nava fahmkirinên me de wê pêvajoyên fêrbûnê wê bi mejî bi pergalên weke siniran û neronan û hwd re wê têkiliyek wan ya girtinê wê hebê û wê di wê temenê de wê, bi pêvajoyên têrîyê ên di wê de re wê di rengekê de wê weke ku ew wê li wê bigihijê çerçoveyek fahmkirinê.

Di demên hemdem de wê ji gelek alîyan ve wê mijare fêrbûnê, xêwî û hwd wê bi fahmkirinên me re wê di rengekê de wê bina mijare lêkolînê bi armanca fahmkirinê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava jîyanê de wê bi xûyekê wê dîtî û weke wê kirin û an şibandinek wê di rengekê de wê çawa wê bibê wê li wê were nerin. Di wê temenê de wê teoriyên fêrbûnê ên xuyparêz wê di rengekê de wê bahsa çavkaniya weke şibînê û hwd wê bikin. Lê di wê temenê de wê, di rengekê de wê pêvajoyên fahmkirinê wê weke tişteke din jî wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Ew xuyek ku ew çawa dibê mirov wê di mejiyê xwe de wê digirê wê di rengekê de wê bi hiş dikê wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke xwe di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, dubarekirin û weke wê kirin û an di temenê şibandinekê de wê fahmkirin wê weke mijarek ku wê karibê were niqaşkirin û ev di wê temenê de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê lê bipirsê ku wê mirov wê bi şibandinekê wê bikê û an wê ya ku me dît wê weke di me de wê bi zêhni wê temenêkê hizirkirinê wê biafirênê û ji wê em di xwe de digiijîn afirandinekê ku ew weke ew dikarê weke mînaqekê bibê lê ne weke mînaqeke weke şibandinekê wê weke wê bikê bê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê

weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirinên me yên zêhni de wê tiştên ku em dibînin wê di rengekê de wê hizrekê wê bidina me. Ew dema ku ew bi hişbûn em wê di rengekê de wê weke bi wê hişbûnê em li wê têgihiştin. Lê di wê temenê de wê weke hev kirin û an di şibînekê de wê weke wê kirin wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê, di rengekê de wê, hinekê wê weke zor bê ku mirov wê bi wê rengê wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê zindiyekê ku ew di karibê xuyekê jî wê di rengekê de wê weke bigirê wê di rengekê de wê ev wê di şêwayekê de wê weke wê di rengekê de wê nekê. Wê dema ku em weke bi rêya şiyarkirinên signalî ên kuçikekê ku em dikin ku ew di rengekê de wê weke li hoyandina li demekê, tiştêkê û an dengêkê ku em wê didin kirin ew wê di wê temenê de wê weke rewşek weke di rengekê bi hişbûyî de jî wê weke dîmenekê de wê xwe bide diyarkirin.

Ev wê di wê temenê de wê demê wê, dema ku em wê weke wê bikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, dengêkê wê weke ku wê bi şibênê wê bi wê bikê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke wê bi hişbûna wê re wê di rengekê de wê weke bîrkirinekê jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Zêhn wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke di wê de wê gelek aliyên ku ew weke di wê de di çerçoveya hiş de û an dervî hiş de wê di wê de wê bibin wê hebin. Em dema ku em li wêneyêkê binerîn em dikarin gelek tişt û kesên di wê wêneyê de kifşbikin. Lê gelek hûrgil wê karibin ji wê fahmkirina me ya bi nerînê bi revin. Wê demê wê tiştêk wê hebê. Her nerîn wê di xwe de wê şiyariya bi hiş wê bihawênê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di mejiyê me de wê beşên girtinê û an xêwkinê wê hebin. Di wê de jî wê beşên bi hişkirinê wê hebin ku ev wê têkiliyek geometrikî a pirralî li hev ku wê bi wê re wê di xwe de wê bi wê temenê girtinê wê biafirênê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa hişê bi hiş dikin û an di wê de gihiştina fahmkirinêkê wê dikin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê

yê ku em bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê fahmdikin û wê karibin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê bi wê re wê weênê ser ziman. Temenê girtinê û bi aqilbûnê, hişkirinê û hwd wê, xêw û girtina wê û pêvajoyên wê fahmkirinê û pergale wê ya girtinê-hişkirinê û hwd wê biafirênê. Di wê nûqteyê de wê di kurdi de wê beremberê wê gotina bîrkirinê ku ew di rengekê de wê weke di wateya 'dihênê li hiş' wê bi xwe re wê biwatebikê wê di wê temenê de ew weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê diyarkirina têtînekê wê weke di xêwê de wê girtina wê di rengekê de wê di nava têtîna weke bi dagerkirinê û hwd re wê dimeji de wê bi wê re wê bibê. Dager wê di wê temenê de wê temenê li hev hûnandinê û lî lê hoyandinê wê di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê û wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê mijare fahmkirinê wê dema ku em li wê dinerin û li wê di hizirin wê weke pêvajoyek zêde komplike wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de ew pêvajoya fahmkirinê wê di rengekê de wê temenê wê yê xêwkirinê û makanismaya bîrkirinê wê di wê temenê de wê çawa wê temenê hişkirinê û an hanina li hiş wê biafirênê wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fêrbûnê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê fektorên fêrbûnê ên derveyî wê di şêwayekê de wê weke çawa wê têtîliyê fahmkirinê wê di meji de wê biafirênin wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê ser wê bisekinê bê.

Di çavkaniyên demên hemdem de wê di rengekê de wê têtîliya pêşketinê a bi hebûna me ya fizikî re wê bi aliyên wê yên weke yên lêkolina şaneyan û heta rewşên weke yên bi genetikê û hwd re wê di rengekê de wê werina lêpirsin. Di wê warê de wê kifşkirinên ser temenê zanyari ku wê werina diyarkirin û wê di rengekê de wê temenê

fahmkirnên me biafirênin û xabatên ser xêwê û pêvajoyên wê yên demkurt û demdirêj ku wê werina kirin wê di wê nûqteyê de wê karibin werina li wan hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê pêvajoyên fahmkirinê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, bi girtinên me yên fizikî re wê, di wê de wê pêvajoya gûharinê a fizikî jî ku em çendî weke ne di hiş û farqe wê de jî bin wê di rengekê de wê bi temenekê girtinên weke bi hundurê me ve girêdayî ên weke ji şanayê û heta genetîkê û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, girtinên me ên di derbarê xêwê de wê karibê wê di wê nûqteyê de wê, hinekê wê ser wê bisekinê. Em dikarin tenê wê girtinên me yên xêwî-genetîkî wê tenê wê weke girtinên tenê em di fahmkirina xwe de didin diyarkirin û ew tenê fahmkirina me didina diyarkirin wê di rengekê de wê fahmbikê bê? Bêgûman wê di wê temenê de wê fahmkirina wê fahmkirinek weke tang bê. Wê nikaribê wê bi tememî wê di wê temenê de wê bi rengekê wê bi tenê wê fahmbikê û wê karibê wê bi tenê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê rewşa weke ya bi girêdanên genetîkî ve wê rewşên weke nexweşîyên weke 'sendrumên dewnê' û hwd ku mirov li berçav bigirê wê ev rewşna fizikî bin lê wê di rengekê de wê di derbarê rewşên me yên fahmkirinê ên di wê temenê de wê bi temenekê fizîkî û hwd jî wê ji wê aliyê ve wê bi dîmenekê weke bi yê aqilmeşandinê û hwd re wê karibê me bigihênina hinek fahmkirinên ku em di wê nûqteyê de di çerçoveyya mijare xwe de wan bînina ser ziman û diyarbikin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê fahmkirinê wê weke karibê wê fahmbikê bê. Di mijare fahmkirinê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, ser wê bisekinê bê. Di wê nûqteyê de wê girtinên me yên bi fahmkirinê re wê, di rengekê de wê

ji wan girtinên me yên di temenekê genetîkî de jî wê aliyekê wan ê bi wê karibê wê bii temenê wê re wê weke karibê wê fahmbîkê wê hebê.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbîkê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Minaq fektorên weke bi hewirdorê û rewşên jiyânî ên dervî me û an ne dervî me wê di rengekê de wê weke aliyna cihê ku wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê di nava têkiliyên me yên hundurin de wê fektorên weke bi temenê têkiliyên weke newrolojîkî wê di roja me de wê bi çerçoveya fahmkirina hundurîna fêrbûnên derûnî û hwd re wê di rengekê de wê ser wê were sekin in û wê were hanin ser ziman.

Mijare têngîna azmûnê emê li jêr wê werina ser wê. Lê li vir di dewama mijare xwe de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê hinekê wê ser wê bisekinê û wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbîkê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirinê de wê, di wê temenê de wê rewşên weke bi azmûnê wê di şêwayekê de wê têkiliyek weke ya bi wê dîtina xwe em di meji de wê weke têngînek bi rengê bûjenî û an weke objeya wê têngîna me ya bi hiş a şubjeyê wê karibê wê fahmbîkê wê di wê temenê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di demên dawîn de wê têkiliya fahmkirinê û fêrbûnê wê bi pêvajoyên pêşketinê ên ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi têngîna girtina me re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbîkê û wê karibê wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên fêrbûnê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi lêkolinên bi xêwî ên demên hemdem de wê bi zêdeyî wê ser temenê newrolojîkî û hwd re wê bi girêdanên nava wê de re wê, li wê were lê hizirkirin. An jî bi şaneyên neronan wê di wê temenê de wê lê hizirkirin û lêkolinên ku ew dihên kirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê bibin.

Mijarên weke yên têkiliya fêrbûnê wê weke ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Têkiliya fêrbûnê û xêwê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di demên hemdem de wê ji dualiyan ve wê bi wê re wê weke ku wê were lê hizirkirin. Aliyek wê bi temenê fahmkirina wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev fahmkirin wê di rengekê de wê di pêvajoyan de wê çawa wê pêvajoyên pêşketinê û

gûharinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê çawa wê weke temenekê fêrbûnê wê bibê wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Aliyê din jî wê di rengekê de wê rewşên weke bi wê re wê, di şewayekê de wê bibin wê di wê temenê de wê bi têngîna pêşxistina temenê fêrbûnê û qapasiteya wê, di rengekê de wê, çendî û çawa wê were baştirkirin di dema wê ya diji de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê mijare lêpîrsinê û fêrbûnê wê xwe di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, mijare xêwê û fahmkirinên wê di wê temenê de wê, karibê wê temenê de baş ê weke bi çerçoveya fêrbûnê û fahmkirinê û an temenê hişbûnê re wê weke bingihekê baş ê fahmkirinê bide me. Wê weke bi naqşaya xêwî û an piştî ya zêhni derxistina wê jî wê karibê wê weke têngînên ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê were zêdekirin bê di mijare fêrbûnê û fahmkirinê de.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê ser wê bisekinê bê. Di mijare fêrbûnê de wê, di wê temenê de wê çerçoveya wê, di rengekê de wê bi temenê wê yê xêwî re wê were fahmkirin ku wê bi demên wê yên kurt û demdirêj û an jî çerçoveya xabatî û hwd re wê, bi dîmen û rengên pêvajoyên fahmkirinê ên cûr bê cûr re wê li wê were lê hizirkirin. Ev dikarin li gorî kes gûharinekê di fahmkirinê de wê bidina me. Lê di awayekê giştî de wê, têginek weke ya bi hebûna heyî re wê, di rengekê de wê morfolojiya wê ya fizikî a di dîmenê ku ew heya de wê jî wê cihê wê nikaribê wê li wê bihizirê û ev wê, hem dmenekê teybet di fahmkirinê de wê bide me lê wê di rengekê de wê, bi giştî jî wê weke di çerçoveya mirovbûna me de wê, di rengekê de wê bi dem û rengê pêşketina me ya demî re wê, dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bide me.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê demên jiyankirinê û azmûnkirinên me wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Li gorî kes wê bi dîmenê azmûnê û rengê jiyankirinê wê di dîmenekê fahmkirinê de wê karibê cihêbûnê di fahmkirinê û hwd de bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê bi mijare fahmkirinê re wê weke pêwîst bê ku wê bi têngiştina azmûnê re wê ser wê bisekinê ku wê pêvajoya fêrbûnê wê çawa wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Fêrbûn û xuy

Pêvajoyên fêrbûnê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi têngîna xuyê ve girêdayî ku wê li wê bihizirê bê. Ev wê, piştî destpêka sedsale 20an û pê de wê, zêdeyi wê ser wê were sekin in. Ji Skinner û heta Chomsky wê di rengekê de wê di yelpezeyek berfireh de wê karibê wê werênê ser ziman. Her wusa wê di warê teorizekirinên ser pêvajoyên mazinbûnê û an gihiştinê de wê ji zaroktiyê heta demên balixbûnê wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtî ku wê ser wê were sekin in. Di wê temenê de wê weke aliyên wê yên zêhni jî wê hebin. Di wê temenê de wê di pêvajoya fêrbûnê de wê, dema ku wê, bi têngîna ziman û zêhnê re wê chomsky wê hilde li dest wê bi girêdane zêhnê û hwd re wê di rengekê de wê ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê şîroveyek rexnegirî wê ser temenê têngîna xuyparêzîyê weke ya skinner û hwd wê pêşbixê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew di rengekê de wê bide diyarkirin.

Li vir wê weke aliyekê wê yê giring wê di nava têkiliya şûbye û objeyê de wê di rengekê de wê bê xwestin ku ew wê were sekin in. Di wê temenê de wê, têngînen xuyparêzê ku wê di rengekê de wê bi teorizekirina ser pêvajoyên gihiştinê û pêşketinê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Giştin wê di morfololojiya xwe ya bi fahmkirinê re wê pêvajoyek fizikî wê weke ku wê bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê intibayê wê di rengekê de wê bide me ku wê weke ku çendî ku ew gihişt wê weke di zanina xwe de wê pêşketitir wê bibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê teorizekirinên ku ew di wê warê de dihên kirin wê di nava têkiliya şûbje û objeyê de wê bi têngîna xuyê ve jî wê girêdayî wê niqaşkirinên wê di rengekê de wê ser esasê ku wê bi objeyê û şûbjeyê wê kijan were danin li pêşîya ya din wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê ne di hemhizirbûnê de ku wê bibê wê di wê temenê de wê bi têngîna nerina hundûrîn û an nerina derveyî ku wê were diyarkirin wê di temenê têngîna diyarkirina bi rewşa şûbjeyê û an

diyarkirina bi rewşa objeyê û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê ser wê were sekin in. Di wê temenê de wê mijare diyarkirinên ser rewşa obje û şûbjeyê de wê fektorîn hundûrîn wê diyarkirinê wê bibê û an wê yên derveyî wê bibin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were hanin li ser ziman.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di pêvajoyên fêrbûnê de wê rewşên weke cûreyî û an têtîninên weke qatagoriyî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengek de wê weke aliyê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê ser têtîna zimanî û salixkirinên wê re wê gelek rewşên weke bi girêdana derûnî û hwd ve wê girêdayî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê, fahmbikê ku wê di nava têtîliya hhundur û derveyî de wê têtîliya bandûrê û an tesîrê û bertekê û hwd re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî ku wê bi wê ve wê girêdayî wê weke karibê wê fahmbikê wê bi pêvajoyên pêşketinê û an fêrbûnê ên weke bi hundûrîn û derveyî ve wê girêdayî yek bi yek û têtîliya wan a nava hev û di wê temenê de wê, di şêwayekê wê bi wê re wê bi wê re wê, encamên ku ew di wê temenê de wê weke bibin wê karibin wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, ev wê, weke pêvajoyek hundurîn a bi temenekê zêhni wê di wê nûqteyê de wê çawa wê bibê wê ser wê were sekin in. Di hundurê mirovan de ku ew cihê bin wê her yekê ku ew wê hebê ku em ji wê gavê biavêjin wê karibin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê çawa wê, weke bi temenekê azmûnî a bi

têgînekê wê weke hebûnên bi şûbjeyên dihizirin û di diafirênin bi temenekê azmûnî jî hebûna mirov di wê temenê de wê weke karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, pêşketin û gihiştinên bi fêrbûnê ên ku ew dibin wê bi wê re wê pêvajoyên gûharinên xûyî jî wê bi xwe re wê bênin. Di rengekê de wê, di dîmenekê bi xuyê re wê karibê wê ji du aliyan ve wê di wê nûqteyê de wê fahmbikê. Yek wê di rengekê de wê, weke çawa wê bi çavkaniya pêşketina hundurîn û hwd re wê, bi hizirbûn û fahmkirinên ku ew dibin re wê gûharinên ku ew dibin û ew bi xûyî dihên diyarkirin û an danişandin wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têgînek ji navenda hizirkirina bi hiş û an zêhnê a hundurîn wê weke gavê biavêjê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev ali wê weke aliyekê ku wê di şêwayekê de wê çavkaniya xuyên me wê weke hizirkirinên me û di wê temenê de wê bide diyarkirin û wê weke xuy wê bi wê weke bi temenê hebûnek şûbjeyî a dihizirê û heya re wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê were lê hizirkirin. Aliyê din ê duyem ku wê zêdeyî wê weke were rexnekirin jî lê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê di şêwayekê de wê ji nerina xuyan wê gavê biavêjê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bahsa fahmkirinekê wê bikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dîtinên me yên ji derve û bi derve wê, di rengekê de wê weke ku w xuyek wê nişanaka me bide nişandin. Lê di wê temenê de wê xuyek wê karibê rengê fahmkirina me û an hişê me di xwe de wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê r ewê di şêwayekê de wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bê xwestin ku ew were hanin li ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, xuy wê weke tenê wê bertekek bê. An jî wê di wê temenê de wê, bi serê xwe wê nebin. Wê çavkaniya wê hundurîn wê weke hebê. Di wê nûqteyê de wê, weke têkiliya obje-şûbjeyê ku em diyarbikin wê demê wê şûbjeya dihizirê û wê dide diyarkirin wê weke ew bi wê pêwîstîya wê re wê di rengekê de wê hebê û wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Lê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê wê, pêwîst bê ku ew were fahmkirin wê diyarkirinên bi xuyî wê bi pêvajoyên xuynişandinê û fahmkirina wê re wê weke çerçoveyek temenî a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare xuy û fêrbûnê de û an xuy û zaninê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dîmenekê wê yê giring ê ku em pêşî dikarin wê hinekê ser wê bisekin in wê hebê. Di wê temenê de em dema ku em pêşî hizrekê wê pîretize dikin em di rengekê de wê bi awa, tevger, kirin û şêwayekê dîyar weke bi têngînek objeyî wê weke dikin. Di wê temenê de wê, dema ku em dikin ku em bêjin destê xwe bi pêş de dirêj kir wê weke dema ku me ew kir wê, di rengekê de wê weke pîretizekirinek wê bê. Lê ev wê ne tenê wê weke rewşek ku em dikarin bi rengê diyarkirin û şêwayekê bi wê rengê wê hanina ser ziman wê bi tenê wê hebê. Ji wê zêdetirî wê awayên wê yên ku mirov dikarê wê ji gelek aliyên wê yên din ve jî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê wê hebê.

Mînaq wê dikarê wê werênê ser ziman ku em weke dema ku em bêjin me destê xwe dirêjî pêş kir wê, demê wê bi kirina me ya weke wê re wê kir wê kesekê din ê dervî me jî wê di rengekê din de wê karibê wê bikê. An jî her kesê wê dikê wê weke rengekê din û an wê weke kirinek din ku ew bi wê dihê kirin bê. Wê demê wê di wê temenê de wê, pîrranitiyek wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê têngîna wê re wê bibê. Di wê temenê de wê her têngî wê weke bi ya ku ew diyakirin wê weke bi têngîna kirinek din û an rengekê din û an yek din wê kirinê û hwd re wê di wê temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, fêrbûnek ku me ew kir wê di şêwayekê de wê, weke di rengekê de wê bi wê diyarkirin û wê kirinê re wê weke dîmenekê wê yê bi hev re di ahengekê de û an weke dualiteya nava şûbje-objeyê ku wê karibê wê fahmbikê wê di hebûna me de wê weke bi xêwbûna wê re wê weke ku ew bibê. Di wê temenê de wê çendî ku ew têngî wê weke dema ku ew were diyarkirin wê ew kirina bi wê hati kirin wê weke were diyar bibê jî lê ew têngî û kirin wê di rengekê din de wê weke ji hev cihê wê karibin bibin. Di wê temenê de wê hem têngî wê kaeribê di rengekê de rengekê din ê kirinê bi cûre û an awayekê din û an li deverek din wê bide diyarkirin. An jî wê di wê temenê de wê di şêwayê wê yê hati kirin de wê, di rengekê din û awayekê din û cûreyekê din û hwd de wê weke li deverekê din jî û hwd wê karibê wê were bi têngî kirin. Kirinek ku ew weke hat kirin û bi gotina weke min ew kirin kir û an bi wê kirinê têngîna weke min destê xwe dirêj kir û hwd re wê hanî ser ziman wê, di wê temenê de wê, çendî wê di gotinê de wê weke di rengekê û awayekê de wê têngînekê wê werênê ser ziman lê wê dervî wê hertimî wê bi kirinên rewşên din ên

bûna re wê weke ku wê cihêbûnek wê di rengekê de wê weke ku wê bê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê ji têngîna weke ji ya şûbjeyê û bi ber ya objeyê ve wê dema ku wê çûyin wê bibê wê beremberê wê ji ya objeyê wê bi ber ya şûbjeyê ve wê çûyinê jî wê di wê de wê dîmenekê pîrr dîmenî wê weke ku wê di wê de wê karibê wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di intibaya pêşî de wê weke di rengekê û dîmenekê de wê weke diyarkirina wê, weke ji rewşek û an têngînekê wê weke rengekê hizirkirinê wê bide me. Di wê temenê de wê dema ku em sê caran bi gotina ji objeyê bi ber şûbjeyê bînin ser ziman û an vaji wê ji şûbjeyê wê bînin ser ziman wê ew her sê carên dihên ser ziman jî wê di nava wan de wê herî hindik wê fektora cihêyiya demê wê weke ku wê bi wan re wê hebê. Di wê temenê de wê, nikaribê wê weke hev wê di rengekê de wê, werênê ser ziman ku ew çendî weke hev bînin diyarkirin jî.

Di wê temenê de wê, cihêbûn wê di aslê xwe de wê weke xosletekê hebûnê wê xwe di wê rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava têngîna de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Xuy wê di rengekê nişandina wê de wê dîmenê wê hebin. Di wê temenê de em dema ku em bahsa qalabalixek bi dengî bikê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. An jî wê dema ku em bahsa rewşek weke ya bîdengiyê wê weke karibê wê weke dîmenekê wê fahmbikê. An jî rewşek weke zêde axiftinê wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Xuy wê di rengekê de wê weke xosletekê heyinê a bi her rewşên organismikî re wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Ev wê bi wan re wê weke şêwayekê jîyanê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wan re wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, mijare xuyê wê di wê temenê de wê, di nava hebûnê û têngîna wê de wê weke şêwayekê diyarkirinê wê xwe bi wê re wê bi wê rengê û awayê wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de

wê dema ku em di axiftinekê de û an di fêrbûnekê de wê bahsa têtîna têsîrê, û an bandûrê û hwd wê bikê em di wê nûqteyê de em ku em di farqê de bin û an ne di farqê de bin weke ku em bahsa xuyekê jî dîkin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava têtîna hebûnê de wê bi têtîna hiş û tevgeriya wê re wê, dîmenekê diyarkirinê ê objeyî bi wê têtîna wê ya şûbjeyî jî wê xwe di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ne tenê wê dema ku em bahsa bandûrekê ji fêrbûnekê û bi pêvajoyên bi fêrbûnê ên gûharinê re wê di rengekê de wê dîkin. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke dîmenekê wê ê objeyî bê wê xwe bide diyarkirin. Lê em nikarin wê ji temenê zêhnî ku wê dide diyarkirin wê bêtê ser ziman. Minaq xuyên weke rewîstî wê ji têtîna ya rengê hizirkirinê ê rewîstê ve wê girêdayî bê. Wê dema ku em di wê temenê de wê bi wê re wê bihizirin wê weke rengekê hizirkirinê ên weke ku ew bi hizirkirinê dibê wê xwe di dîmenekê de wê bide diyarkirin. Wê demê em dikarin bahsa xuyên rewîstî bikê, bahsa xuyên ramyari bikê, bahsa xuyên civaknasî bikê, bahsa xuyên derûnî bikê û hwd. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di wê teenê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê têtîna xuyê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê di dîmenê pîretizekirinê de wê di rengekê de wê, weke ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê wê weke xuyê ji wê temenê fahmkirinê ê zêhnî dîr wê nikaribê wê bihizirê. Wê temenê wê yê fêrbûnê ku ew bi zindiyekê weke mirov bê û an ne mirov re jî bê wê bi temenê zêhnê wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê demê wê têtînê weke yên bi hizirî ku wê di serê me de wê biafirê wê weke zindiyetk weke çûkekê û an zindiyek din ew dikarê bihizirê wê hizir di serê me de wê bibê. Ber ku ew dikarê xuyna bi xwe re bide nişandin. Di wê temenê de wê temenê hizirkirinê wê çendê wê nebê jî lê wê bi zêhnî wê di wê temenê de wê weke karibê wê tefkîrbikê ku ew di wê rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê hebê û wê derbî wê nikaribê wê di şêwayekê de wê dervî wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Skinner wê tenê wê di rengekê de ew ser xuyan wê bisekinê. Ew tenê ji aliyê têngîna pêwîstîniya wan û an determinisma xuyê wê di rengekê de wê weke wê dide diyarkirin û an wê dikê wê bi wê bihizirê. Lê wê dema ku em li wê bihizirin wê dikarê wê fahmbikê ku wê têngînekê weke ya xuyê wê bi hebûna fizikê û rewşa wê ya zêhnî wê ji wê cihê wê weke nikaribê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. An jî wê rewşa wê ya organismikî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Li gorî B. E. Skinner, xuy determinîst in. Di hani ser ziman digot ku "eger me zanîna tevahî ya ezmûnên berê yên organîzmayekê, şert û mercên hawîrdorê yên heyî û meylên mîratî yên ku dibin sedema tevgerîna wê di rêgezek taybetî de hebûya, em dikarin bersiva wê ya din bi rastbûnek bêkêmasî pêşbînî bikin." Gelek rewşên bi xuy ên hemdem xwedî nêrînek wusa determinîst nîn in. Li gorî wan, tevgera her organîzmayekê di têkiliya teşwîq-bersivekê de astek diyarkirî ya guherbariyê vedihevine, û rewşên wek yên genetîkê bi tena serê xwe nikare vê yekê rave bike. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman wê, rewşên weke mirete wê di rengekê de wê, çendî ku wê weke bi genetîkî wê bi xuyî wê bibin jî wê, dîmenên xwe yên xuyê wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin. Ji wê aliyê ve wê nediyariya bi wê di wê temenê de wê weke rewşa pêşbîniya bi pêşketina mijare hebûnê ve wê girêdayî bê.

Di hinek rewşên xuyî de wê weke rewşên ku wê werina niqaşkirin wê weke yê 'sayê pavlov' ku wê werina niqaşkirin wê di rengekê de wê bibê û ev wê dîmenekê fêrbûnê ê ku wê weke li têngîna xuyê wê weke hoyandinê wê bi wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê bê xwestin ku ew were ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, rewşa hoyandina bi xuyî ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê, li wê bihizirê bê. Ev rewşa hoyandinê wê di demên hemdem de wê weke têngînek wê weke bi têngînen weke girêdanê û an jênebûnê wê weke rewşên weke bi yên bikarhanina madeyên weke hişbir û hwd re jî wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Mînaq wê ya ku mirov wê weke bi wê ve girêdayî û nayê ku mirov mahna xwe ku wê ji wê bikê wê çi bê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqtayê de wê, ev wê, di demên hemdem de wê piştî kifşkirinên bi genetîkê û hwd ve wê bi wê ve girêdayî jî wê di rengekê de wê weke

ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê êw di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê êw di wê çerçoveyê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Têgînên weke yên di wê temenê de ku wê weke lêhûniya klasik (classical conditioning) jî wê di rengekê de wê were bi navkirin wê, di rewşên weke girêdana wê de wê bi wê re wê bibê wê di rengekê de wê bê diyarkirin. Wê dikarê wê ji du aliyan ve wê fahmibkê. Yekê wê ji aliyê biolojîkî ve wê weke bi rewşên weke bi girêdanên weke zaro û dêûbav û hwd re wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman û ev wê hinek aliyên wê yên ku wê bi teybetî wê bi girêdanên zêhni û hwd re wê bibin wê karibê wê fahmbikê bê. Aliyê din jî wê di rengekê de wê weke bi rewşa weke bi xuyan weke bi fêrbûnê wê di rengekê de wê di rewşekê de wê bi pênasikirina rewşên weke yên bi girêdanê û hwd re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê rewşa girêdanê wê ji wê aliyê ve wê, dema ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê bi girêdana deng, dîmenê û hwd ve wê, girêdanên wê hebin. Minaq em weke mirovna ku em dihizirin û ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dema ku em wê tişteke wê dibînin û em wê bi xêwî wê dibînin û ew dihê qaydkirin. Di nava dîtin û qaydkirinê de wê, bi xêwî wê weke ji aliyekê ve wê weke temenê wê girêdanê û an lêhûniya (conditioning) ku ew wê di şêwayekê de wê weke ku wê were kirin wê di şêwayekê de wê biafirênê.

Di wê nûqteyê de wê rewşa girêdanê wê di wê temenê de wê, bi temenekê xêwî wê weke ku wê di wê temenê de wê bibê. Ev wê, hinek aliyên wê yên din jî wê weke ku wê bide diyarkirin. Ew wêneyê xêwî wê ne tenê wê weke wêneyekê bê. Wê hinek makanismayên din ên bi têkiliya weke bi hiş, hişê di derbarê wê hişê û an xêwê û yan jî xêwîkirinê û hwd de wê were kirin re ku wê bi bibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare têtîna xêwî de wê ev wê, di wê temenê de wê bi mijara têkiliya dîmenê û hiş de wê kombinyasyona ku ew bi xêwî û hwd wê were çêkirin re wê weke aliyekê wê yê bi têtîna girêdane bi wê re wê, di wê temenê de wê bi fîzîkî û an temenekê fîzîkî wê weke ku wê ji ali û rengekê de wê weke ku wê biafirênê.

Di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa girêdanê wê di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê. Di çerçoveya lêkolinên xêwî de wê dikarim wê di renekê de wê werênima ser ziman wê girêdana bi hev ve wê were kirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Girêdana xêwî di wê temenê de wê bi temenekê hiş û bi pêvajoya fahmkirinê a di derbarê wê hişê de ku wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Rewşa girêdanê a di wê temenê de wê bi wê temenê bi fahmkirin, hiş û xêwî ku wê fahmbikê wê di nava wê sêkikê de wê weke laiyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di renekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê, di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, naskirinek wê di renekê de wê bi xwe re wê bihawênê. Ji minaqe herî hesan wê dikarê wê werênê ser ziman ku em tiştê diacibênin wê ew acibandina me wê di renekê de wê bihêlê ku em bi wê tiştê ve wê di renekê de wê weke girêdayî bimênin wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa girêdanê wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, hêsta naskirinê wê di wê temenê de wê bi ya fêrsên fahmkirinê ên di hundurê wê de re wê weke ku wê bi xwe re wê bihawênê. Di wê nûqteyê de wê aliyekê wê, hêstê ê weke ji hev cihê kirinê wê weke çawa wê bi heywanekê re wê weke ji hev cihê kirina ya xatere û ya ne xatere û an bi mirovekê re wê di minaqe xwarinekê de wê ya ku ew diacibênê û ya ku ew ne acibênê û hwd re wê di renekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke wê werênê ser ziman bê.

Di fêrbûna heywanekê de wê ne hiş lê wê zêhn wê hebê û wê di wê temenê de wê weke ku wê mirov wê têtîliya zêhn û hiş wê bi hev re wê dênê û wê ji wê bigihijê fahmkirinê wê heywan jî wê têtîliya wê zêhn û

xuyê bi tevgerê û hwd re wê di rengekê de wê dênê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê heywan wê di wê temenê de wê rêyên weke dîtînê, bêhnkirinê, hêstên weke bi têjê û hwd ên acibandinê û hwd wê bikê. An jî wê di rengekê de wê pisikek wê çima wê girêdayî wê bê ku ew mişkan bigirê û an çukan bigirê. Ew wê ji ber ku wê ji wê piçûktir bin? Na, bêgûman wê nikaribê wê bi wê rengê wê fahmbikê. Ji wê zêdetirî wê hin aliyên ku wê di wê temenê de wê bi fêrbûna zêhni a ku ew weke bi wê temenê zêhni di genetîkê de wê xwe di rengekê de wê bi temen bikê û wê bi wê re wê têgînek weke ya girêdanê wê bikê wê di şewayekê de wê bikê. Di rewşek girêdanê a mirovekê bihiş de wê weke çawa wê bi hişê xwe wê bihizirê û wê bixwezên menha xwe ji wê bikê. Wê heywan jî wê lefleksên weke tirsê û hwd wê, di rengekê weke wê de wê di şewayekê de wê weke ku wê bikarbênê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê hêstên ku ew bi hebûnê re dihên jiyin wê bi temenê heyîna hebûnê û jiyanîya wê ve wê di wê temenê de wê weke bi wê ve wê girêdayî bin ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di şewayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, ji ya ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê di wê nûqteyê de wê ahenge hebûna fizîkê, fahmkirin û wûcana wê ya bi hebûnê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê rengê xûyan wê bide diyarkirin. Minaq wê mirovekê herdû lingên wî hatina jê kirin û berê ser lingên xwe mejiya wê hêstên wî di wê temenê de wê ser wê fêrbûna fizîkî a meşînê re wê, bête li bêrî ku ew bimeşê û ew wê hertimê wê bi wê re wê bi xwestek bê. An jî kesekê çixare vexwer wê nikaribê menha xwe ji wê bikê û wê dema ku ew nevexwe de wê, pirr zêde wê bi wê têgîna girêdane xwe wê bixwezê ku ew wê bikê. Di wê nûqteyê de wê di hêsta girêdanê de wê bi wê yekê wê, bi temenê fizîkî wê, têgîna weke ya baş û nebaşîyê wê ne bûhûrîner bê. Ku ew bûhûrîner be wê, di wê temenê de wê weke rengekê aqilê şûbje wê demê wê di rengekê de wê, ew kesê çixare vexwe wê, bihizirîya ku ew di cih de bi wê menha xwe ji wê bikê. Lê ew ji wê nekê. Tevê ku ew dizanê ku ew bo hebûna wî ne baş a jî wê bikê. Di wê temenê de wê weke têgînek weke ya dervî aqil a fizîkî bi xuyî wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê weke bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di pêvajoya fêrbûnê a ku wê bi mirov re wê bibê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê

di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Pêvajoya fêrbûnê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê xwe bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya salixkirinê wê, di wê temenê de a bi zaroyê re wê, weke bi temenekê zêhni û bi pêvajoyên xuynişandinê û gûharinên bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Em ku em empatiyekê der pêvajoya destpêkê a zaroyekê re wê bikin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê, karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê salixkirina zaroyê wê, di pêvajoyên fêrbûnê de wê, bi danasina hewirdorê re wê destpê bikê. Zaro wê di serî de wê di rengekê de wê hin bi hin wê aliyên weke bi alibûnê, mêyl û hwd re wê rengekê têkiliyê wê di destpêkê de wê bide diyarkirin û wê ser wan aliyan re wê hin bi hin wê, rewşa xwe bide diyarkirin. Wê dikarê wê rewşa zayendî jî wê li wê zêde bikê ku wê weke di rengekê de wê dema ku ew zaroyek kur ku ew bibînê û an zaroyek bibînê wê di rewşa wûcana wê de ku ew keç û an kûr bê weke zaroyekê wê li wê heybûnekê wê ser wê temenê de wê bi farqkirina navê de re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê zaro wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê yê din wê zaro wê di wê nûqteyê de wê, ji hebûna fizikê wê weke reng û mêylên xwe wê bide diyarkirin. Lê carna şaert û mercên rewşên ku ew di wan de diji ên xwezayî jî wê karibin di reng nişandina wê rengê têkiliyê û hwd de ew bide diyarkirin bê.

Di rewşek din re wê weke aliyê din ê weke xwe nêz dîtîne û an xwe li niggirtinê wê weke aliyekê wê yê din ku wê karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê xwe bide diyarkirin bê. Di wê rewşê de wê weke aliyê wê yê giring wê rewşa wê, xwe bide diyarkirin. Zaro wê, di wê nûqteyê de wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Zaro wê, di wê nûqteyê de wê, minaq wê dema ku wê xwe li niggirtinê wê bide girtin de wê, di rengekê de ew pêvajoyek fêrbûnê wê aliyekê ve wê biji û wê bi wê re wê pênaseya ku ew di meji de diji re wê di rengekê de wê weke ku

wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê rewşa zaro wê, di wê nûqteyê de wê, yek wê ji aliyê xûyî ve wê were dîtin û ya din wê bi temenekê zêhni wê weke ku ew wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Minaq wê hertimî zaroyek xwe li nig dayika xwe girtinê wê tenê wê nikaribê wê tenê bi xuyê ve wê fahmbikê. Ev wê di cihane hemû zindiyan de wê wusa bê. Wê hinek girêdanên biolojîkî wê hebin û wê di wê nûqteyê de wê karibin xwe bi wê re di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev aliyê giringê wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê wê dema fêrbûnek bû wê di rengekê de wê xwe li niggirtin wê weke xuyekê xwe bi wê ewle dîtinê û hwd re wê bibê. Di wê temenê de ewê ev rewşa li niggirtinê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê ji wê aliyê ve wê ser wê bisekinê bê.

Di pêvajoya fêrbûnê de wê gelek aliyên wê, di rengekê de wê bi temenê xêwê ve wê girêdayî wê weke hoyandinek wan a bi demê ve wê girêdayî wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê, bandûra xêwê û têkiliya wê ya bi demê re wê, di wê rengê de wê, weke têngîna demê jî wê bi wê rengê wê biafirênê û an wê bibîrbixê.

Di rengekê de wê, di pêvajoyên fêrbûnê de wê, bi demê re wê pêvajoyên gûharinê jî wê di rengekê de wê weke ku wê hem bi demên dirêj û hem jî bi çerçoveya jiyaneke de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, werênê ser ziman.

Di pêmijare gûharinê de wê karibê wê bi pêvajoyên demê re wê weke di kijan demê de çû û çawa bûya wê bi wê li wê bihizirê wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku em ji aliyekê ve dibênin di filan demê de wê filan tişt bûya' jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê bi wê rengê wê weke kirpendinek wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Hoyandîna li demê wê di wê temenê de wê bi rewşa ya pêkhati re wê bibê û wê ev wê weke xosletekê ku wê têkiliya bûyin û demê ku wê weke bi hev re wê dênê û wê di wê temenê de wê têngînek weke bingihê wê yê fahmkirinê wê weke ku wê, di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Di wê warê de wê mijare rewşa bûyi û ya demê wê, di rengekê de wê têtînek hebûnê wê dema ku wê bide diyarkirin û wê di derbarê wê de wê hiş wê pêşkeve û an ew wê weke ketina farqe wê de wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Mijare têtîliya hişê, rewşê, demê û rewşa di derbarê wê hişbûnê de wê bihişbûnê û an bîrkinê wê weke di navbera pêvajoyekê de wê weke ku wê bibê. Di wê nûqteyê de wê ber çî wê ya ku wê dem ser ve diçê û mirov wê jîbîr dikê? An jî ew pişre wê, kêw wê were bîra me? Ev wê, di wê temenê de wê, hinek aliyên wê yên bi dirêjeyiya demê û wê weke navbera di têtîna hişê de jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di dema xwe de bîrkin û an hişkirin û an di rengekê de wê, di wê demê de wê, bûyina wê rewşê wê weke bi gotina 'zindiya' re wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê weke bi kirdeyek weke ya ew di wê dema nû bûnê de wê weke zêdetirî wê weke dihiş û bîra mirov de bê.

Di wê nûqte de wê hiş û bîr wê du gotinên wê weke ku ew ji hev cihê di rengekê de wê dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bidina diyarkirin. Hiş wê rewşek bûyi ku mirov bi zêhnê xwe weke li wê şîyar a wê, diihênê sr ziman bê. Rewşa duyem a bîrê wê di wê temenê de wê weke ya ku wê di wê hişkirinê de wê di bîrê de hiştinê bê. An jî wê carna di hemwateyê de wê gotina weke 'di hiş de hiştinê' jî wê di rengek de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê were hanin ssr ziman. Di hiş de hiştinê wê di aslê xwe de wê, çendî ku me li jor bi navbera têtîna bi demê a di hiş de wê diyarkir jî lê wê di aslê xwe de wê weke ku wê, têtînek weke ya bêdem jî wê weke dîmenekê fahmkirinê jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê mijare fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê, temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê, di hiş de hiştinê û di bîrê de girtinê wê weke aliyekê wan ê din jî wê bi wateyê wê hebê. Minaq wê di hiş de wê hiştinê wê di rengekê de wê, weke têtînek weke ya di şîyariya zêhni de wê bi wê bûyinê wê werênê ser ziman. Lê bîr wê şîyariya ku ew bûya wê weke objeyekê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Diyarkirinên bi gotina hiş wê weke hişkirinê û hwd wê zêdetirî wê şûbjeyiyekê wê ya bi fahmkirinê wê hebê û wê di wê temenê de wê zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê ev wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê gotinek din jî wê bi wateya wê re wê ji wê aliyê ve wê weke pêwîst bê ku wê ser wê were sekin in wê têtîna weke bi demê

re wê dûrketinê û an bi ser ve bûhiûrîna demê û weke ji bîrê çûnê wê di rengekê de wê karibê wê di wê nûqteyê de wê werênê ser ziman. Minaq wê nabêjê ku ew ne di hiş de nebûnê. Lê wê dem a ku wê bahsa têngînek weke ya ji bîrê çûnê wê bi gotina 'bîr'ê re wê zêdetirî wê têngînek weke heyî a bi objeya şûbjeyî re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê bîr wê, morfolojiya wê ya bi fahmkirinê wê ji aliyekê din ve jî wê taqabûlî ya gotina xêwî wê di rengekê de ew bikê û wê di wê temenê de wê xêw wê weke çerçoveyek ku ew weke di xwe de girtinê wê di şêwayekê de wê bîrê ser ziman. Di wê temenê de wê, di xêwê de wê azmûnên me yê bi jiyankirinê ji destpêka jiyane me û heta dawiya wê bi hemû awa û aliyên wê ve wê weke di wê de wê werina bicihkirin û kodkirin.

Ev wê weke xosletê wê bê. Di nava hiş û xêwê de wê pêvajoyek ragihandinê wê hebê û ew wê, bigotina bîrê jî wê karibê wê ji aliyekê din ve wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya têngîna xêwê wê, di rengekê de wê ji wê hanina ser ziman wê pêwîstîya bi hişbûna wê hebê. Bi hişbûnê wê temenî bîrkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê biafirên. Ev wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jîdikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare bîrkirinê wê di wê temenê de wê weke bi çavkaniya wê weke ya bi hişbûyî bê û ya ku ew bi hişbûyî wê weke ya bi hebûnek objeya şûbjeyî wê bibê û ev wê di xêwê de wê bingih û çerçoveya xwe wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê nûqteyê de wê werênê ser ziman. Di pêvajoyên xêwî de wê weke bi hişkirinê re wê were fahmkirin wê weke di temenekê gûhariner û zinditiya wê de wê weke ku wê hebin û em di wê temenê de wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê di wê nûqteyê de wê ji wê temenê wê, êdî wê karibê wê bibêjê ku wê hebûna di xêwê de wê weke ya bûyî ew bi dîmenê wê, di wê temenê de wê weke idee û an ramanekê wê bibê. Di wê nûqteyê de wê di wê dewê, têngînên darazî ên weke başî û nebaşî û an

rastî nerasti wê piştire wê weke dîmenekê fahmkirinê wê xwe bidina diyarkirin. Lê xêw wê ji temenê ve wê weke wê digirê. Ji wê aliyê ve wê dîmenekê hebûnî û heyinî a objektiv wê bixwe û hebûna xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wênûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têgîna hebûnê wê, di wê nûqteyê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Li vir wê, çar gotinên bingihên weke xêwê, bîrkirinê bi wê temenê hişkirinê û di derbarê wê de wê weke dîmenekê din ê fahmkirinê ku ew bi wê hebûna wê re wê weke ku wê xwe bide diyarkirin û ev wê, weke bi hebûna me ya zindî re wê hebê û wê karibê wê weke zinditiya wê jî wê fahmbikê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê û şêwayekê de wê weke bîrê ser ziman bê. Mijare têgîna girtinê wê di wê temenê de wê, di nava xêwê de wê bibê. Di wê temenê de wê, ser wê re wê bîrkirin û hişkirin û an hişkirin û bîrkirin wê weke bi wê karibê wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê bîr wê were pêşîya hişê û an hiş wê were bîra wê, di rengekê de wê weke ku wê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengek de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwa û rengekê de wê weke aliyekê wê yê din giring wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Mijare bîrkirin û xêwê

Di awayekê wê yê giring wê weke mijarek ku wê ji filosofên emprist re jî wê bibê mijar wê mijare xêwê û di rengekê de wê bîrkirinê wê di wê temenê de wê weke bibê mijar. Di wê temenê de wê gotina 'tabûla rasa' a Locke wê karibê wê bibîrbikê ku wê di wê nûqteyê de wê zêdeyî wê di demên bihûrî de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê ser wê were sekin in. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa rastiya civakê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê bi wê re wê weke karibê wê hinekê wê piştire wê di dewama wê de wê bi wê re wê ser wê bisekinê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê rewşa têgîna fahmkirinê wê di wê temenê de wê mijare zanina ji bûyinê dihe û an ew wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev mijara zanina ji bûyinê

dihê wê çendî wê weke bi têngîna rasyonal re jî wê were lê hizirkirin lê wê ji wê zêdetirê wê weke têngînek hebûnê a ontolojikî wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev şêwaylê rasyonalîyê ku mirov wê bi wê rengê wê herê bikê wê weke şêwayeklê rasyonalî ê teybet ku wê weke xwe di rengekê de wê weke bi şibihênê têngîna platon û platon wê di wê nûqteyê de wê bi têngîna ideeyê ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê çawa wê karibê wê fahmbikê û an ideeyê wê weke têngînek onotolojikî a bi xêw ku ew di xwe de digihijê û an bi wê ya ku ew ji wê digihijê fahmkirinê wê weke hebê wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jîdîkarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têngîna rastiya ideeyê wê karibê wê di wê temenê de wê ji gelek aliyan ve wê karibê wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê hebûna ideeyan wê weke hebûnna ku wê weke dervî hizir wê hebin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê locke wê di rengekê din de wê bi têngîna ideeyê wê weke ji ya platon cihê wê êdeeyek ku ew di rengekê de wê weke ji têngînê wê weke ji wê bigihijê û di wê temenê de wê bi ya hizirî wê bi wê re wê karibê di wê de kûr bibê û wê azmûn bikê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê têtikiliyek ideeyê wê weke bi têngîna formê a aristoteles re wê di rengekê de wê di hizra xwe de wê dênê û wê di wê temenê de wê navaroka wê weke di rengekê de wê weke ku wê bi şibênê têngîna xêwê ku ew hundurê wê weke qalikê vala wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê temenê û şêwaye de wê weke ku wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têngîna navarokê wê çawa wê hebê û an wê weke qalikê vala bê û an wê weke locke wê bi gotina xêwê re wê werênê ser ziman wê di têngîna xêwê de wê weke male vala ku ew wê piştî wê weke bi azmûnên me wê tişî bibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de ew ev têngîn wê piştî wê bi hinek fêrsên wê yên fahmkirinê û şêwayên wê yên cihê wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin û wê, di rengekê de wê weke ku wê bê hanin ser ziman. Di wê nûqteyê de wê mijare têngîna xêwa vala û mijare azmûnê wê weke têtikiliyekê wê bi wê yekê wê di rengekê de wê bê lê hizirkirin. Lê di wê temenê de wê di nava xêwê de wê di dîmennekê levkir de wê çawa wê ev mijar wê were fahmkirin wê hertimî wê weke miajre komplike wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di mijare xêwê de wê weke alliyekê wê yê wê yê ku wê di wê temenê de wê têtikiliyek wê ya giring a bi fahmkirina Locke re wê di wê temenê de bê ku ew wê di rengekê de wê pêvajoyek weke ya bi fahmkiirnê a ku wê Platon ser temenê 'lêşîyarbûnê' re wê newênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmibkê û wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Locke wê intibaya bi azmûna jiyanê û têtikiliya wê ya weke ideekirinê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Bandûra felsefeya Locke û heta Hume wê di rengekê de wê bi ya Descartes û filosofên din ên ku wê werina re wê ser temenê lêpîrsinek rasyonali de wê were kirin. Di wê temenê de wê, di dema ku wê têtîgînên empirîkî wê derkevina li pêş wê bi wê re wê têtîgîna ceribandîna wê bi wê re wê li nava wê têtê û wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi têtîgîna temenê zanîna ku ew piştî bûyîna ew dihe û dibê wê pênasebikê. Di wê temenê de wê temenê wê têtîgînê û gotîna jî wê di rengekê de wê weke gotîna "taqabûla rasa' ku wê, di wê warê de wê encamên fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê ev gotîna wê bi qasî ya Descartes a "cogito" wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê. Di wê rengê de wê mijare têtîgîna hebûna bi hiş a bi mijare aqilê rasyonel a Descartes bi wê re dihe û wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê, di şêwayekê de wê weke li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê pêvajoya jiyankirinê wê weke bûyîna û pêvajoya xwe afirandinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev wê pêvajoyê wê weke pêvajoyek bûyîna û an bi xwe bûnê, nasnema xwe afirandinê û hwd jî wê di şêwayekê de wê weke bi têtîgiştinê bikê. Di wê pêvajoya bûyîna de wê, ev pêvajo wê girtîna me wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke çawa wê pêvajoyek afirandinê wê werênê ser ziman wê werênê ser ziman. Di nava têtîgîna ya kevî û ya nû de wê, di wê temenê de wê, ser temenê şêwayê fahmkirinê re wê li wê bihizirê. Wê weke ku em di dîmenekê de bi Hume re wê dibînin ew wê çawa wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman Di wê nûqteyê de wê mijare ya kevî de wê weke ya ku mirov wê weke li wê bi xuyî wê weke li wê fêrbûya û

di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li w di hizirê wê weke çawa di hizirê û wusa di hizirê ku wê bibê. An berê çawa dîtîya wê bi hizirê ku wê piştî jî wê weke bi wê renekê wê bibê re wê di renekê de wê were lê hiziririn.

Di wê nûqteyê de wê tişt wê di renekê de wê, ev nerîna kevn wê di temenê rexnegirtina wê de wê hûme wê bi argûmana weke “dema ku em tiştêkê biavêjîna hewa wê, garantiya wê nebê ku ew wê bi şûn ve bikeve” re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bi gotin bikê û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. ev jî wê weke aliyekê wê yê dinê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna fahmkirinê wê weke fêrsek ku wê di renekê de wê weke ne pêşdarazên wê hebin wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bi hizirê bê. Wê dema ku em ji aliyekê ve wê mijare xuyan wê li wê bi hizirin wê hinek ji wan aliyên wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê li wê bi hizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê pêşhizra xuyî wê di renekê de wê ne tenê bi ya li wê hoyandî û hwd re wê bi wê re wê bibê wê weke ya têngînek weke ya kevnêşopî ku wê weke di renekê de wê weke di hê hiziririn ku wê çawa pêşhatiya dîtin wê wusa bê. Ev têngîna wê di nava ya têngîna biriqîna ji maddeyê û an ya têngîna bûjenê û fahmkirina ji wê jî wê di renekê de wê bi wê yekê wê weke ji ser wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bi hizirê bê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em ji tiştêkê dikin weke wê fahmbikînekê wê bikin wê çendî wê ew wê weke wê bê? Di wê nûqteyê de wê ev wê weke têngînek ku wê weke bi pirsên filosofên emprîst re wê di renekê de wê bi wê yekê wê were lê hiziririn jî bê. Di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê ji tiştêkê gihîştina fahmkirînekê wê weke tenê fahmkirînekê bê. Dikarê ji wê fahmkirinê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ser wê bisekinê bê.

Mijare têngîna hebûnê wê di wê temenê de wê di nava têngîna ya bi fahmkirina objeyê û ya şûbjeyê re wê bi awayekê du menan di renekê de wê weke aliyekê yê giring wê weke karibê wê li wê bi hizirê bê. Di wê nûqteyê de wê têngîna hebûna di hê fahmkirin wê di renekê de wê weke Hûme wê li wê bi hizirê ku wê kesekê ku ew tiştêkê ne dîtî wê nikaribê

ser wê bigihijê fahmkirinekê. Lê ew di rengekê de wê weke kesekê bêfahmkirinê bixwe wê weke dervî wê bê. Ew dema ku wê fahm nekê wê newê wê wateyê ku ew dervî wê nebê. Yan jî wê tiştê wê weke têngînek weke ya ne rast a bi rengê weke 'ez bihizirim ku ew heya wê hebê' û an 'ne hizirim ku ew nina wê ew nebê' û hwd jî wê weke têngînên çort ên xirab û şaş fahmkirinê wê bixwezê di rengekê de wan bikê ber lêpîrsînê de.

Ji wê aliyê ve wê hizra ya dervî me heya wê di rengekê de wê fahmkirina wê çendî wê li gorî wê bê û wê weke wê bê wê weke du têngînên ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê lêpîrsînên ku ew dikin wê, bi wê çawa wê temenekê fahmkirinê a bi zanina rastin wê li wê were gihiştin wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtaya ku em li wê digihijin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê, Hume wê, di rengekê de wê, rewşa kirpendinekê a ser têngîna zanina kevneşopî û an fahmkirina kevneşopî re wê weke kirpendinekê ser rewşa xuyê weke li wê hoyandî wê ya ku ew dizanê wê weke ku ew wê tişt wê weke zaninê bê wê bixwezê bi wê re wê di rengekê de wê têngînek lêpîrsiner wê ser wê re wê bikê. Gotina lêpîrsînê û an gumanê ên hume wê di wê temenê de wê ser wê re bin. Di wê temenê de wê ya ku ew wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê, ya ku em wê fahmdikin em wê weke 'rastiyekê wê herê dikin' û ew wê çendî wê weke rastiya me bê, wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, ya ku em wê weke rastî dizanin wê di wê nûqtayê de wê weke têngînek ku ew weke bi me weke zaninekê û rastiyeke bê. Lê ew dikarê di pîretikê de ne weke ya ku ew rast û an nerast were dîtin jî bê. Di wê temenê de wê, mijare pîvane rastiyeke wê di wê temenê de wê çi bê wê, di wê temenê de wê ya bûyî, heya, dikarê were fahmkirin û derkkirin û hwd wê weke pêvanên bi wê ên rasyonali ku wê li wan wê were lê hizirkirin jî bin. Di pîvanên empirîkî de wê, têngîna ceribandînê û azmûnê wê di wê çerçoveyê de wê bi wan ali û

rêgezên wê di şêwayekê de wê weke karibê wê, karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, ya ku ew wê carna wê weke bi me rast bê, wê carna wê, dema ku em wê weke ne rast wê, karibin wê bihizirin û an wê bibînin wê demê wê fektora demê wê weke aliyekê wê yê giring wê pêwîst bê ku ew bi wê re wê di rengekê de wê weke li wê were lê hizirkirin. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, têngîna rastitiyê wê, dema ku ew bûya wê weke ya hebê. Di wê temenê de wê ne bi rewşa fizikê jî bê wê, dema ku ew bûyi bê wê weke di demê de ew bûya û çawa bûya wê, weke xwediyê qistasên wê bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Têngîna diyarkirina demê wê weke pîvanekê wê dikarê wê di wê nûqteyê de wê ser têgiha pêkhatinê û hwd re wê fahmbikê û wê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa têngîne û zanînê wê di rengekê de wê, di rasyonality û empirikitiya wê de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi têngîna bûyinê û heyinê re wê weke ku wê bi wê re wê bibê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê.

Li vir wê weke aliyekê wê yê giring wê fektora bi zanebûnê a hebûnê û an li gorî hebûnê bi zanebûnê û an ji hebûnê wêdetir û zêdetirî bizanebûn û hwd re wê weke aliyên ku wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Locke cudahî di navbera ramanên sade û tevlihev de dike. Ramanên sade taybetmendiyên 'netevlihev' in, wek 'bêhn û spîtiya lîlyayê, lê ramanên tevlihev ji hejmareke mezin ji ramanên sade an tevlihev pêk tên. Ramanên tevlihev dikarin di awayê ku ramanên bingeîn ên girêdayî tene hevber kirin de esense, mode, an têkilî bin. Yek jî mînaqên herî gelemperî yên bêwateyiyên ku lêkolîner li ser Locke dikin ev e ku ew têra xwe bala xwe nadin vê rastiyê ku mirov ramanek tevlihev e. Ev dibe sedema ku beşek taybetî ya kesayetiyê an beşek wê li şûna aliyên ramana mirovek were danîn. Mînaqî, Winkler (1991) îdîa dike ku mirov esense ne, ku mirov tenê 'hebûnên aqilmend' in - û ev tenê beşek ji pênaseya Locke ya mirovek e. Ji aliyekî din ve, LoLordo (2012, 101) kesê Locke wekî modek dibîne û li gorî wî 'kes' ne 'Materyal' in. Li vir, mirovek tê kêmkirin bo 'Hişmendiyê Herdemî' na. Û wekî ku ez ê

nîqaş bikim, nasnameya kesane tê vê wateyê ku ew tenê beşek ji kesê ye. Li vir ez ê şîrovekirinek ji kesayetiya Locke wekî pêkhatyek pêşkêş bikim - ramanek têkilî ya tevlihev ku ji esl û nasnameya kesane pêk tê. Di nivisara Locke ya bi navê "Di Nav Pênaseyan de" de, Locke vê pênaseya kesekî pêşkêş dike: li ku derê Nasnameya Kesane Divê em bifikirin ka Kesek bi wateyek çi ye; ku, bi raya min, Hebûnek Ramanwer, Aqilmend û Hişmend e ku dikare xwe bi riya ramanê, heman raman di dem û cihên cûda de nas bike; ku ew vê yekê bi riya hişmendiye dike, ku ji ramanê nayê veqetandin û, bi raya min, ji bo wî neçar e: Ji bo her kesî ne mimkûn e ku fahm bike, bêî ku fahmm bike vê yekê bike. Hevwateya 'Kes' û 'xwe' ye û heke mirov li vir Kesek bibîne, tiştê ku ew dibêje ew bi xwe ye, yekî din li wir jî dikare heman Kes bibêje'. Xwe, aliyê kesê yekem ê kesayetiye, wekî ew tiştê ku bi hişmendî dihezire tê pênasekirin (çi dibe bila bibe, cewhera wê, giyanî, madî, hêmana sade an tevlihev, ti ferq nake) ku maqûl e, an jî ji kêf û êş, bextewarî an bêbextî, û fikaran û her weha ji xwe jî haydar e, heta ku hişmendî dirêj dibe. Her du guhertinên pênaseyê wekî ku di argumana Locke de bi berfirehî hatine nîqaş kirin hatine pêşkêş kirin. Li gorî Locke, awayê çetirîn ji bo pênasekirina tiştek 'lîstekirina ramanên herî hêsan ên ku di wateya têgeha pênasekirî de têne hev kirin' e. (Mattern 1980) Û dema ku Locke kesek pênase dike, ew komek taybetmendiye wan navnîş dike: 'hebûnek aqilmend a ku dihezire', 'aqil û raman', û şiyana 'qebûlkirina xwe wekî xwe, heman raman di dem û cihên cûda de'. Ji ber vê yekê dê xelet be ku mirov bibêje ku her beşek ji pênaseya Locke mirov ji yên din çetir pênase dike. Mirov ne kêmtir 'hebûnek aqilmend a ku dihezire' ye ji hebûnek, bêtir hişmendiye an hebûnek e ku xwe bi demê re berfireh dike. Tew eger em mirov tenê li gorî pêkhatina wê - hebûna aqilmend (essence) û hişmendî - binirxînin û tiştên ku ew dike ji holê rakin, ew dîsa jî hebûnek e. Du hêman ji hev pêştir in. Di her du guhertinên pênaseyê de, mirov sê hêmanên bingehîn in: 1) hebûnek aqilmend a rasyonel an 'tiştê ramanwer'; 2) hişmendî; û 3) dirêjkirina demkî, mirov 'heman raman di dem û cihên cûda de' ye. Her sê hêman bi hev ve girêdayî ne, taybetmendiye an encama yekî din in: raman çalakiya hebûnek aqilmend e, û hişmendî taybetmendiye ramanê ye. Berfirehkirina demkî taybetmendiye hişmendiye ye, û Encama Nasnameyê (wekhevîye) ya dubarekirinê pirjimar ên diyakronîk e. "Min li ser 'hebûna aqilmend' û hişmendiye wekî taybetmendiye diyarker a kesayetiya Locke - hizra nasnameya kesane, wekî ku ez ê bibêjim - disekine. 'Hebûna Aqilmend' û

hişmendî Wekî ku Winkler (1991: 215) bi awayekî rast dibêje, 'kesayetîya Locke wekî cureyek aqilmendî' û 'aqilmendîyên dawî' di navnîşa sê cureyên madeyê ya Locke de di 'Rewşên Jidayikbûnê' de di rêza duyemîn de xuya dibin. Bi rastî, Locke bi êşkere dibêje ku 'di ramanên me de tenê sê cureyên madeyê hene; 1. Xwedê. 2. Aqilmendîyên Sînordar. 3. Laş'. Lê pîrsgirêka ravekirina Winkler ev e ku bi pênaseyê mirov ji mirovekî bêtir e, 'hebûnmendiyeke aqilmend' - hebûneke aqilmend û hişmendî û dirêjkirineke demkî. Erê, ew 'cureyek [taybet] a aqilmendî' ye (tekeziya min) û ev tenê hêmanek pêkhatiya nepenî ye. Cûdahiya di navbera Xwedê û aqilmendîyên dawî de bi şîroveyên Locke yên li ser hebûnên aqilmend re hevrast e. Hem Xwedê û hem jî mirov hebûnên aqilmend in, xwedî pileyeke cuda ya bêkêmahî û meylên cuda yên ber bi bextewariyê ve ne. (Locke 1632)

Locke wê têkiliya têgîna azadiyê wê di rengekê de wê bi giyanê û hebûna giyanek dihezîrê û bi aqil re wê dênê. Di wêtemenê de wê, gotinên weke 'cewherê dihezîrê' re wê di rengekê de wê re wê diyarîbikê. Laşek mirovî yê zindî û giyanek ramanwer. Her du made jî ji bo lîstîna exlaqî pêwîst in, ji ber ku ew tiştê ku Locke jê re dibêje 'hêz' bikar tînin. Bi hêzan Locke hem şiyana sepandinê û hem jî meyla guhertin û guhertinê fahm dike, ankû 'Hêza Agir ji bo Armanca Helandina Zêr' û 'Hêza Zêr ji bo Helandinê'. Laş û giyan du hêzên sereke hene. Hêza ramanê (her tim bi hişmendiyê re) û hêza îradeyê 'du Kiryarên mezin û girîng ên Hiş' in (Locke 1632). Ev her du hêz Du Hêzên Sereke yên Bedenî ne: Hêza Tevgerê û Hêza Têgihîştinê (Locke 1632). Yek ji wan çalakîyên bi mebest e, tevgera bi mebest bi rêzê ve 'Hêza Tevgera Bêhnteng' û 'Hêza Raman' e, tetbîqata laş û giyan bi laş ve girêdayî ye. Tevger û raman hêzên ku bi sepandina ji hêla madeyek ve girêdayî ne ne (Locke 1632). Ev yek madeyên ku hebûnek aqilmend pêk tînin dike girîng; kesayetî, ji bo kesekî ku bi karanîna hêzên xwe gengaz dike, armanca hizirîn, tevgerîn û têgihîştina raman û kiryanan bi xwe ye. Lê esence (beden û giyan bi hev re an jî giyan bi tenê) ji bo kesayetiyek pêdivîyek e; made divê ne yek be û ne jî tişteke madî be. Locke dibêje ku 'çi made bi kesayetiyê ve girêdayî be, çi ruhî û an giyanî be, madî be, sade be an jî tevlihev be, ne girîng e.' Maddeya ku kesayetî pê ve girêdayî ye giyan e, 'maddeya ramanê' an bêtir laş. Di her rewşê de, Locke mirovek bi tiştê ku bîngeha esensa wî ye pênase nake. Bi rastî, mînaq û ceribandîna wî yên ramanê ew in ku ew armanca dike nîşan bide - kesayetî çawa li pey hişmendiyê tê, maddeya ku hişmendî dagir dike.

Ankû, heke tiliyek piçûk bixwaze ji laş veqete û hişmendî jî ji laş veqete û ew tilî, li gorî nêrîna Locke, ew hebûna xwe didomîne.

Li gori Locke wê têngînek jiyanê a hevbeş û ahengî wê hebê. Minaq wê dema ku wê laş mir wê tilî û an ling û an uzwekê me yê din ên laş wê dervî wê piştî wê mirina laşê wê xwe nede domandin. Ev wê weke têngîna wî ya ahengê a ku ew di jiyanê bi cihêrengiyên wê re wê dibînê wê, rengê wê weke ku wê bêtê ser ziman bê.

Locke dibêje ku "kes di rewşa dawî de ew heman kes e; û wê demê xwe dê ti eleqeya wê bi mayîya Laş re tune be." Her çend naveroka wê bi awayekî radîkal guheriya jî, kes heman dimîne. Nimûneyek din a Locke (Locke 1632) nîşan dide ku kesayetî ji laşê mirovê ku tê de dijî serbixwe ye. Locke dibêje ku heke mîrekî giyanek hebe, û hişmendî û bîrhanînên wî ji laşê mîr derkevin û bikevin laşê pêlavek bêgiyan, 'ew ê heman kesê be ku bi Mîr re bû.' Lê ew ê ne heman mirov be. Bi heman awayî, heke du mîr hişmendiyeke parve bikin, ew heman kes in (Locke). Di dawiyê de, Locke heta ihtîmala ku di heman kesî de ji yekê zêdetir kes bijîn jî dinirxîne, bi şertê ku ew heman hişmendiyeke parve nekin: 'Sokratê hişyar û yê radîzê ji heman hişmendiyeke kêfê digirin, şiyarbûn û razanî ne heman kes in.' Beşa yekem a pênasîya Locke ya mirov, 'Hebûnek aqilmend a ku dihezîre, xwedî aqil û ramanê ye,' nîşan dide ramanek kesayetiyê. Her çend Locke cîh ji bo hebûnên din ên aqilmend dihele ku dikarin vê rolê bigirin ser xwe jî, mirovê herî gelemperî fonksiyonel 'esasê ramanê' ye, hişê aqilmend ku şiyana fikirîn û ramanê dide wî. Û, 'Girseyek ji heman parçeyan' ku heman tiştê (neguhêrbar) pêk tîne, taybetmendiya bingehîn a laşên zindî (mîrovî) ev e ku ew bi demê re diguherin. Wekî her tiştî, organîzmaya zindî, nasnameya mirov 'tenê wekî Jiyanek domdar, berdewam a heman Parçeyên Madeyê, ku bi rêzê ve bi zindî di heman Organa Rêxistinkirî de tene yek kirin' tê saz kirin (Locke 1632). Berevajî vê, nasnameya kesane di hişmendiyeke de wekhevî ye, û wekî beşek ji pênasîya Locke, kesek, 'hebûnek bîaqil a ramanê,' ji bo destnîşankirina madeyek ku dikare hişmendiyeke bidomîne tê bikar hanîn. Ev made laş û giyanek e, ku hişmendî lê dimîne. Lê kesayetî, made wekî xwe dimîne - guhêrbar û dê bi demê re biguhere. Mirov digihîjin mezinbûnê, pîr dibin, dimirin û ew berî mirinê ji nû ve tîne vejandin. Laşên wan diguherin, û giyanên wan jî dikarin biguherin. Lê di her yek ji van qonaxan de, kesayetî û hebûn berdewam dikin. Pênasîya Locke ya mirovek hebûna cureyek eslî, serbixwe ji rewşa wan a demkî ya niha, hewce dike. Locke (Locke 1632) dema ku li ser hişmendiyeke dinivîse vê yekê piştrast dike, ku

di demê de bi bêtirî yek madeyê ve 'girêdayî' ye 'ji bo heman hişmendiye, hişmendiya ku Mirovek xwe wekî xwe dike, Nasnameya Kesane tenê bi vê yekê ve girêdayî ye, gelo ew bi yek Maddeyê ve girêdayî ye an na, bi rêzek çend madeyan ve girêdayî ye ku dikarin di yek Maddeyê de berdewam bikin'. Niha em vegerin hişmendiya xwe, hêmana duyemîn a pênaseya Locke ya mirov. Di Esayê de, hişmendî wekî 'têgihîştina tiştên ku di hişê mirov de derbas dibin' (Locke 1632) an jî, di pênaseya mirovekî de, 'bi têgihîştina tiştên ku ew dibîne' tê pênasekirin. "Hişmendî 'Çalakiya Hiş' e", beşek yekgirtî ya pêvajoya hizirîn û hebûnê ye. Ew wekî di demê de ye, nasnameya mirov garantî dike. Nêrîna Locke ew e ku hizir her gav bi hişmendiya 'ezê ramanwer' ê mirov tê, û ev hişmendî di demê re berdewam dike. Bi vî rengî hişmendî di demê de paşve diçe, û mirov bi heman rengî ji raman û kiryarên 'berê' û 'nûha' haydar e, ku di vê ezê mayînde de yekgirtî ne. (Locke 1632) Ezmûnên berê û niha di hişmendiya (niha) de yekgirtî ne, ji ber ku ji bo Locke di navbera ezmûna ramanan û dûv re bîrhanîna wan de ti cûdahî tune. Locke bîranînê bi şandina 'raman' bo depoyekê berawird dike, 'depoya me raman in', ji wir hiş 'têgihîştinên ku berê hebûn, bi têgihîştineke din li wan zêde dike, ku wan berê girtiye' (Locke 1632). Bîrhanîna ramaneke berê, dîsa heman raman a. (Locke 1632) Ji bo Locke û hevdemên wî, Harold Noonan (2003, 42) dibêje ku 'hişmendî' rêbaza 'xwenaskirinê' ye, ya zanîna raman û kiryarên xwe ye. Ev zanîn raman û kiryarên berê û niha jî di hewînê. Bi vî awayî mirov xwedî bîranîna kesayetiyê ye di demê re ya 'ezmûneke berê'.

Locke dibêje ku 'kesayetî ... kiryarên berê yên ku li ser heman bingehe û ji ber heman sedemê tiştê niha dikin xwedî û ji xwe re vedihewîne' (tekezkirina min). Kesê Locke ne tenê kiryarên bi bîr tîne lê wan 'taybetmendî' dike - wan bi xwe bi bîr tîne. Bi gotineke din, mirovek xwedîyê kiryarên ku wî pêk tînin e an jî 'dixe nav xwe'. Bi vî awayî hişmendî 'hebûn û kiryarên, di demek pir dûr de, bi heman Kesî re dike yek' (Locke 1632). Di heman demê de, em hem ji ezmûnên xwe yên niha û hem jî yên berê haydar in - pêşî, ramanên berê yên ku em rasterast ji hestên xwe distînin, û ya duyemîn, bîranînên ku em ji bîra xwe 'ji nû ve diafirînin'. Hişmendî modêk e (Chappell 1990: 30-31)

Dabeşkirina Locke ya Ramanan wan wekî 'Ramanên aloz' kategorîze dike, ku her çend aloz bin jî, bi xwezayî xweser nînin lê wekî girêdayî Bandûrên Maddeyan têne hesibandin.' Hişmendî ramanek wisa ye, û Locke bi eşkereyî dibêje ku 'Evîn madeyek yekane ya nemadî ye'

(tekezkirina min). Ma ev 'esasê nemadî yê takekesî' giyan e, an 'esasê di ramanê de' (Locke 1632)? Di dawiyê de, 'hişmendî' şeweyek ramanê ye, ji ber ku ew termek e ku têgehek taybetî ya çalakiya derûnî, ankû têgihîştina ramanên kesekî, diyar dike. Ji ber vê yekê, ew bi 'Aqil, Dadwerî, wîne û Zanîn'ê re tê berhev kirin (Locke 1632). Kesayetîya Locke ramanek aloz e ku ji du hêmanan pêk tê: hebûna aqilmend û hişmendî. Hebûnek aqilmend madeyek e ku ji du hêmanan pêk tê: laş û giyan (maddeya ramanê). Maddeya ramanê (ya nemadî) ji bo organîzmayek zindî ya mirovî şîyanên aqilmendî peyda dike û hişmendî û bîrhanînan hildigire (û dibe ku piştî mirinê jî berdeyam bike). Ji aliyekî din ve, hişmendî berhema madeyek ramanê ye û ji ber vê yekê, şewazek ramanê ye. Di têkiliyê de bi nîqaşa kesayetiyê re, Locke lêkolînek berfireh a beden û giyan wekî made pêşkêş nake. Lê şîroveya LoLordo (2012), 70–75) li ser vê yekê di 'Pabendbûna' wî de binêre.

Her çend danasîna kesayetiyê ya Locke hebûnê wekî tiştek ku ji hêla madeyek bingeîn ve hatî afirandin hewce dike jî, ew ji her nîqaşên li ser xwezaya van madeyan serbixwe dimîne. Ew tam 'essenseyek ramanê' û organîzmayek mirovî ya zindî ye ku tê de dimîne, ji ber ku ew ji bo pênaseya Locke ya kesê ne girîng e; lê dengê wê ev e, 'çi essence be... ne girîng e' (Locke 1632). Ev nayê wê wateyê ku Locke tu hesabê kesek an madeyek ramanê dide. Berevajî vê, pênaseya mirovekî bi awayekî hatiye çarçovekirin ku derbasdariya wê ji van nirxandinan serbixwe dike. Û heta ku hişmendî sax bimîne, mirovekî Lockean di tevahiya jiyan, mirin û vejîna hebûna xwe de hebûna xwe didomîne. Made dikare bi demê re bi awayekî dramatîk biguhere ger bandûrek hebe, lê di Roja mirinê de, mirov heman dimîne, kiryarên ku di bin lêkolîna îlahî de ne pêk haniye. Wekî din, sedemên epistemîk ên li pişt nexwestina Locke îdiayên bihêztir li ser madeyê pêşkêş dikin (LoLordo 2012, 95–98). Locke îdîa dike ku ramanên me yên li ser madeyê 'ne temam û ne bes' in ji ber ku em qet nikarin hemî taybetmendiyan wê bizanibin û 'ramanek wusa tevlihev nikare Esansa rastîn a ti madeyê be' (Locke 1632). Ji hêla din ve, mod û têkilî 'arketipên nepêkhatî ne û ji ber vê yekê tiştek wan tune ku xwe temsîl bikin, ew nikarin têra xwe bin ku bibin xwe'. Hişmendî modêk e û mirov, wekî ku ez dibêjim, têkiliyek e, û ev her du têgeh ji hêla epistemolojîk ve wekî madeyan xwedî îmtiyaz in. Zanîn ji wan, ji aqil û wehyê, çavkaniyên ku beriya hestên me ne, tê wergirtin. Ramanên hişmendî û bîrê berhemên refleksa me ne, encamek neçar a ramana rasyonel in, û ew ji wê nayên veqetandin. Lêbelê, hin kes mirovek wekî

kesek dihizirin ku dikare bi rêya 'çavdêriya [hundirîn] a zela' ji tiştê ku di demên berê de qewimî piştrast be û ev kes hişmendî ye. (Noonan 2003, 36) Ji aliyekî din ve, têgeha mirovek termek qanûnî ye ku Locke bikar tîne da ku armanca Xwedê diyar bike. Têkilî û nasnameya kesane Kesê Locke çêtirîn wekî dirêjkirina demê tê fahm kirin. Ev tiştek e ku Locke di her du pênaseyên xwe yên kesê de israr dike. Kes dikare 'xwe wekî ku ew heye bibîne'. Ez, di dem û cihên cûda de, heman raman û fikaran dijî, heta wê radeyê ku hişmendiya wê berfireh dibe (Locke 1632). Berfirehkirina (demkî) ya mirovek berfirehkirina hişmendiya wî/wê ye.

Li vir di aslê xwe de wê dema ku em li keseyeta ku wê Locke wê ser wê bisekinê wê di wê temenê de wê weke laiyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê ser wê bisekinê. Keseyet ku ew pêşdikeve wê li gorî Locke wê weke cewherê xwe de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re wê li wê dihizirê. Di wê nûqtayê de ew cewherê weke xwe dimênê' ku ew mirov bi wê çendî ku ew di gûharê jî 'wek ew' dimênê wê, di xwezê wê, di rengekê de wê kifşbikê. Di wê temenê de wê, gûharin wê ser wê nûqtaya weke xwe re wê dimênê. Li vir ji wê têngîna locke wê, dikarê wê têngînek xuyparêzî bi têngîhek morfolojîyî ji wê nûqtayê de wê depelenê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê têngîna locke fahmkirina wî ya di rewşa fahmkirina dîrokê de wê, wê, di wê temenê de wê bi pêvajoya weke têngînek ramana û an ideeya bûyinê re ku ew wê weke li wê dihizirê wê di şêwayê de wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Ev wê ser wê nûqtayê de wê cewher, esans û an ideeyek mirovî wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev yek ji bo hejmareke mezin ji ramanên ku li ser bingeha berawirdkirineke taybetî ne jî derbas dibe: 'Mêr, Dost, Dijmin, Bindest, Dadwer, ... Giravxweyî, Xulam, Axayê Mezin, Xwediyê Mezin, Kaptan, Serdest, Jêrîn, ... Hemdem, Hezkerî, Nehezkerî, hwd., heta hejmareke hema bêdawî' (Locke 1632). Ev mînaqên girîng in ji ber ku komeke mezin ji tiştên ku Locke jê re dibêje têkilî, di rastiyê de ji hêla hin têkilî ve tene destnîşankirin. Têgihîştina Locke ya li ser mirov yek ji van ramanan e. Locke ramana bav li gorî hêmanên wê yên pêkhatî ji hev vediqetîne: ramana korelasyonê (zarok) û ramanên kiryanan ku têkiliya di navbera herduyan de (zayîn) vedibêjin. 'Bav' 'ev têgeha eslê' ye ku têkiliya di navbera her du ramanên korelasyonê de nîşan dide. Bi awayekî berawirdî, "Kes" têgehek e ku têkiliya "zêde-çêkirî" ya

nasnameya kesane bi hişmendiya (niha) ya mirov û guhertinên wê yên cûrbecûr "di dem û cihên cûda de" (Locke) nîşan dide. Ji bo mirovekî, nasname bav û zarokê "nifşek ji xwe" ye. Ger Locke bav wekî xizmekî dibîne, wê hingê divê mirov jî wekî kesek were hesibandin. Hem berawirdkirin û hem jî têkilî ne derbasdar in ger mirov ji hebûna xwe derkeve - em nikarin wî wekî bav bihesibînin ger zarokên wî tune bin û mirovekî bêdem nikare berdewam be. Kesayetî li ser nasnameya kesane tê avakirin, û nasnameya kesane nasname ye di demê re. Kesê Locke "di dem û cihên cûda de heman raman e" û ji ber vê yekê her gav herî kêr di du xalan de tê hesibandin (Locke 1632). Ev cure têkilî an berawirdkirinên demkî ji bo Têgehên Nasname û Cûrbecûrîyê yên Locke bingeîn in: 'her tiştê ku di her diyarkirina dem û cihê de heye, em bi wê re didin ber hev ku di demek din de heye û piştî Ramanên Nasname û Cûrbecûrîyê' (Locke 1632). Nasname têkilî û berawirdkirinek e, lê ev têkiliya kesane bi rastî çi ye û çi bi wê re tê berawirdkirin? Yek ji şertên têkiliyên Locke ev e ku tiştê ku tê berawirdkirin ne yek be, an jî qet nebe ne yek be. Ne nezêl e. Locke dibêje ku 'Têkilî nikare di navbera du tiştan de be, lê di navbera du tiştan de be, ku wekî du tiştan tene hesibandin. Divê her gav du Raman an Tişt bi hev ve girêdayî bin, an jî di xwe de wekî bi rastî ji hev cuda an cuda werin hesibandin, û dûv re bingehek an derfetek ji bo berawirdkirinê hebe' (Locke 1632). Naha, Nasnameya kesane ew têkilî ye ku ramana ku mirov 'Wek hev Dihizire' (tekez) bi rêya berawirdkirina diyakronîk a dubarekirinê heman hişmendiya dide holê. Lêbelê, ev yek nasnameya kesane kêmtir têkildar nake. Locke îdia dike ku 'tiştên di hebûnê de mîratgir nîn in... û li ser cûrbecûrbûna wan jî nakokî tune.' Nimûneya ku Locke li vir pêşkêş dike li ser çalakiyên (tevger û raman) 'Hebûnên Dawî' ye û digihêje wê encamê ku 'Tu tevger an raman nikare di demên cûda de bi heman awayî were hesibandin, ji ber ku her beş destpêkek cûda ya Hebûnê heye.' Ev beşek hînkêr e. Nasnameya kesane nasname ye, bi kêmanî di nav tiştên ku dikarin wekî hevûdu cuda werin hesibandin. Nasname dişihiye organîzmayek mirovî ku naveroka wê bi 'beşdarbûna di heman Jiyana berdewam de' tê destnîşankirin (Locke 1632).

Bi awayekî, nasnameya kesane wekî ramanên diyakronîk ên cihêreng ên kesê ye. Ev taybetmendiya hevpar hişmendiya kesê ye - raman û kiryarên naskirî (cûdaker) wekî yên xwe (Noonan 2003, 33). Bi vî rengî hişmendî wekî nîşanek, pîvanek berawirdkirinê xizmet dike, ku raman her gav bi hev re ye. Û eger ew yek bin, eger Hişmendî di du demên cuda

de li pey ramanê were, em dikarin bibêjin ku ramanên ku di pirsê de ne aîdî heman tiştî ne.

Li vir di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke bi nûqteya li jor a Locke ku wê bi gotina 'tiştên di hebûnê de mîratgir nîn in... û li ser cûrbecûrbûna wan jî nakokî tune.' De wê, di rengekê de wê weke têngînek di temenê cûrebûniya hebûnê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ti hebûn wê ne şibihê ya din. Di rengekê de wê weke her yek wê di rewşa xwe ya heman zayenditiyekê de û an di rengekê din de wê weke bi serê xwe jî bê. Ev wê, di rengekê de wê, weke ku wê, karibê wê fahmbikê. Li vir wê, ev têngîna Locke wê nikaribê di rengekê de wê weke têngînek mîratgerî a ku wê di rengekê de wê, piştî wê bi têngîna weke ya genetîkê û hwd de wê were kifşkirin bi wê re wê, weke rengekê depelendinê wê, bihizirê bê. Vaji wê ev qad ku em wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê empatiyekê wê dênin wê weke qadek vekirî û ku ew weke pêwîsta hê were salixkirin wê di rengekê de wê di gotinê de wêweke ku wê bimênê.

Wê jî di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê mijare rewşa bûjenî û an ya cihane maddî a derve wê, di wê temenê de wê weke rengekê hizirkirinê a refaransên wê di rengekê de wê, li berçav wê bigirê wê di wê temenê de wê weke têngînek ku ew hatî gitin bê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em wê di rewşa ya ne maddî de wê bi wê bihizirê wê, ber ku wê, di rengekê de wê, bi têngînek weke bi dîmenkirina wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Lê di wê nûqteyê de wê, şêwayekê hizirkirinê ê Locke ku wê weke nedûrî platon wê hebê. Di wê nûqteyê de wê rexnegirtinên wê jî wê di wê temenê de wê temenekê fahmkirinê wê weke ku wê di awayekê de wê bi xwe re wê werênina ser ziman.

Pêvajoyên fahmkirinê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku em weke yekê jî ya din bi serê xwe wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rewşek ahengî û an ne ahengî de wê bi wê bihizirê wê di wê temenê de wê weke dîmenekê komploke ê fahmkirinê wê weke bi ya ku wê locke wê dihizirê wê weke ku wê bide me.

Di wê nûqteyê de wê, mijare têngîna hizirkirina Locke wê di wê temenê de wê dema ku wê, bi wê re wê li wê bihizirê wê çavkaniya wê hizra wî di têngîna wî ya 'taqabûla rasa' û ankû 'lewheya vala' de ku ew bi têngîna xêwê li wê dihizirê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê

di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Lêkolînên Locke wê di wê nûqteyê de wê bale mirov wê bikişênin ku ew ser dîmenekê wê wê têgîna hebûn û hevgirtina wê re wê di rengekê de wê weke ku ew wê bixwezê wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di rengekê de wê, dema ku wê laş mir wê giştîyek wê bi wê re wê bimirê. Minaq wê di laş de wê beşên cihê wê hebîn. Di her pêvajoyê û qatagoriya wê ya fizikî de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê kifşbikê. Ji aliyekê ve wê dîmenekê wê yê bi hebûna uzwi ku wê xwe di wê temenê de wê weke dîmenekê qatagori û qahengbar wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê têkiliya nava wan wê têkiliyek jiyanî bê. Di wê temenê de wê xuyên jiyanê wê bi wan re wê di rengekê de û wê bi hev re di ahengekê û hevrastekê de wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê, bo domandina wê jiyanîkirinê wê beşek wê bixwê û an wê bimihênê û li xwe wê, biparzinê wê ya din jî wê bikê. Wê dema ku yekê ew kir wê, ya din ne di wê rewşê de bê ku ew bikê. Ev wê, rengê wê hevrasta wê ya jiyanî a cihêrengî wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê di rengekkê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê û fizikê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê bi rewşa fizikî û ya ne fizikî wê xwediyê rêgezên bi hev re ku wê di rengê wê ahengê de wê bibin wê weke karibê wê fahmbikê. Yek wê dema ku wê bi fizikî wê weke jiyanîkirina beşên laş wê bi hev re wê girêdayî bê û wê ji hev re wê weke temenê bê wê demê wê di rengekê de wê, çerçoveyek hevgirtî a fahmkirinê a ji wê fizikê wê di rengekê din de wê bi wê re wê, karibê wê fahmbikê bê.

Ev hebûn wê hevgirtina wê di wê temenê de wê, weke di rengekê de wê weke heyinên şaneyî û an bi wê rengê ên uzwi jî bê wê weke dûrî wê rewşa wê ya zêhnî a weke dervî aqiliya wê ya fizikî wê nikaeribê wê fahmbikê bê. Ew wê di wê temenê de wê ew wê hebê û em di aslê xwe de wê, dervî wê, nikaribê wê fahmbikê bê. Wê dema ku em wê sazûmana wê ahengê a bi hev re jiyanîkirinê û bi hev re mirinê wê di rengekê de wê li wê binerîn wê ev wê weke bingihê wê diafirênê bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev xosletên hebûna hevgirtî jî wê di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Levkirin wê di rengekê de wê şêwayê diyarkirinê wê rengê wê yê tevgerê bi xuyî ê organîzmîkî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di çerçoveya têtîna derûniya fêrbûnê de cihêkirin û pêvajoyên fahmkirinê

Pêvajoyên fêrbûnê wê weke aliyekê wê yê giring wê bi temenê xêwê û fahmkirina wê re wê karibê wê ji gelek aliyên din re wê di wê de wê kûrbibê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring em weke aliyekê wê yê din ê giring wê di rengekê de wê weke pêwîst û rast dibînin wê pêvajoyên fêrbûnê û rengên weke danişandina di jiyanê de bi tevger û xuyan û hwd re wê çawa wê bibê û wê xuy wê çawa wê weke qalib û an bûjenên zêhni ên di jiyanê de wê weke rengê fahmkirinê wê bi xwe re wê bidina diyarkirin wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fêrbûnê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare xûyê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê ser wê bisekinê ku wê têtîna xuyê wê di pêvajoyên diyarkirinê de wê, weke dîmenekê wê rengê fahmkirina me ya hundur ku me hizirkiriya û bi hiş wê afirandiya û wê daya diyarkirin jî bê. Lê ji aliyekê din ve jî wê ev pêvajoya hiş û an zêhnê wê weke pêvajoyek kûr û di rengekê de ê weke çerçoveyek xort a giring a bi fahmkirinê wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin. Em dikarin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikaribê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê xuy wê weke dîmenê ya bi hiş û fahmkirî a dide diyarkirin bê. Di mijare fahmkirînê me yên jî temenî ve wê di aslê xwe de wê weke aliyê wê yê giring wê ev wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê û temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Fêrbûnên me yên bi temenê xêw û zêhnê emê piştê wê weke pêwîst bê ku wê hinekê din wê ser wê bisekin in. Em mijar wê weke kûrbê û hem ji aliyê zêhni û xêwî û hundurîn ve wê, bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê ve wê weke pêwîst bê were fahmkirin û hem jî ji aliyên diyarkirinê wê û pêvajoyên weke yên ku em di jiyanê de wê weke pîretize dikin ve jî wê dikarê wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Mirov dema ku wê bertekekê wê bide diyarkirin wê di wê temenê de wê fektora hiş wê bi wê re wê hebê. Di rengekê de wê dema ku em di farqê

de bin wê weke di hiş de wê kirina wê bahsa wê bikin û em ne di farqê de bin wê weke dervî hiş û an weke 'dervî wînê' diyarkirî wê di rengekê de êw weke ku wê bi gotin bikê û wê di şêwayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman bê.

Di mijare salixkirinê bi xuyî û danişandina wê re wê, di rengekê de em dema ku wê danişandinê dikin em di rengekê de wê di nava jiyanê de em çendî ku wê weke rastitiyekê wê didina diyakirin jî lê bertek û bersivên derve ên li hemberê wê jî wê weke aliyên ku wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengek de wê bide diyarkirin bê. Di wê temenê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Em di rengekê de wê, dema ku wê weke tevgerê û an xuyek şaş hat diyarkirin û jî wê bahskir em dikin ku wê, di nava jiyanê de wê bi gûharênin. An jî wê weke ku wê were diyarkirin 'em êdî wê xuyê û an tevgerê wê nakin.' Em wê di wê temenê de wê, dev ji wê berdidin. Di wê temenê de em xuy û tevgerê weke 'rast' ku wê were diyarkirin wê dikin. Di wê nûqteyê de wê, di wê temenê de wê weke ya ku wê di rengekê de wê weke dervî me wê weke 'rast' wê were ditin û diyarkirin wê weke ku wê bikê û bixwezê ku wê di wê temenê de wê bide diyarkirin.

Wê jî dikarê wê di rengekê de êwê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare bertekê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin. Ya ku me wê weke ser ya xwesteka rast nişandinê da nişandin em dikarin wê weke 'rastiyek' ku em wê weke rast dibînin jî wê werênina ser ziman? Di wê temenê de êw ev bersiva wê jî wê têgînê re wê weke karibê bi gûharê. Wê di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê weke karibê wê fahmikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna gûharina civakî wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê têgîna rastiya dervî me û ya weke ya 'em wê rast dibînin' wê karibê carna di wê rewşa diyarkirinê de ew ji hev cihê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ya ku em wê weke rast dibînin ku wê carna em wê bidina nişandin û kesek wê li hemberê wê

gotinê wê bibêjê û wê bibêjê ew ne rast a em, dibêjin ez wê wusa rast dibênim re wê dihênina ser ziman. Di wê temenê de wê ev temenekê weke parastinê wê bide diyarkirin û ev wê di xuyên me de wê xwe bi wê yekê û rengê wê bide diyarkirin. Lê carna wê, di rengekê de ku em derkevina dervî wê rêgezê wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Diyarkirinên me ku em wê weke ne li gorî me rast jî bê ku em wê bikin û wê bidina nişandin wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, bi xuyên xwe jî wê diyarbikê ku ew weke ne li gorî me rast a.

Di mijare xuyên me de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê pêvajoyên wê yên ku em didina nişandin wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê ser wê bisekinê bê. Di mijare xuyê de wê weke têngînek ku wê di demên klasik de jî wê bi zêdeyi wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê têngîna hoyandinê bê. Di wê temenê de wê, weke bi wê bihizirê û ew bi wê re wê karibê bertekê bide nişandin bê. Bertek û wê bi xwe re wê, tevgerê û tevger wê bi xwe re wê bandûrê werênê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li gorî tiştên ku me heta niha li ser ramanên xuyê fêr bûne, em dikarin ji bo mîhengên perwerdehiyê çend encaman bi vê rengê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Yek wê weke giringiya pîretikê bê ku wê bi wê re wê karibê wê li wê were hizirkirin bê. Li gorî nêrîna xuyzanîyê (behaviorîst), dema ku derfeta wan hebe ku tevbigerin, mirov bêtir fêr dibin - mînaqî, heke ew dikarin bi axivin, binivîsin, ceribandînin bikin, an nîşan bidin. Bi îdeal, kesek û an xwendekarek divê ne wergirek pasîf a agahdarî an jêhatîbûna ku ji bo hînkirinê tê pêşkêş kirin be, lê di tevahiya pêvajoya fêrbûnê de bersivê çalak be.

Gelek kesên bi hizra xuyê dihizirin diyar kirine ku dubarekirina têkiliya teşwîq-bersiv vê têkiliyê xurt dike. Pratîk bîngêhîn e heke mirov bixwazin bi hûrgulî fêr bibin ka mirov çawa bersivê dide teşwîqek taybetî. Mînaqî, heke mirov qaîdeyên lêzêdekirin û derxistinê yên hêsan gelek caran dubare bikin - dibe ku bi kartên piçûk an jî bi sepandina qaîdeyan li hin rewşên çareserkerina pîrsgirêkan - ew ê qaîdeyan çêtir fêr bibin û wan zûtir bi bîr bin. Bi heman awayî, gelek kes bo xwendinê bi wê bawer dikin ku rêya herî baş ji bo baştirkirina asta xwendina xwendekaran xwendin weke bi xwendinê ya.

Ji vê aliyê ve mirov, di hawîrdorek erênî de bi mijarên akademîk re rû bi rû bimînin û wan bi hestên xweş ve girêbidin: Berdewamî û giştîkirina hin bersivên bi şert û mercên klasîk nîşan dide ku ji roja yekem a minaq dibistanê ve pêdivî bi hawîrdorek têgîn û an temenek ya erênî heye. Divê mirov di hawîrdorên ku hestên erênî yên wekî heyecan, kêf û coş derdixin holê de, li şûna hawîrdorên ku dibin sedema fikar, dilşikestin an tirsê, beşdarî xebata akademîk bibin. Mirov dema ku wan bi hestên xweş ve girêdidin, bêtir meyla wan heye ku mijarên fêrbûnê bi serbixwe bişopînin. Mînaqî, heke ezmûnên pêşîn ên zarokan bi pirtûkan re xweş bin, ew ê di salên paşîn de bêtir pirtûkan bixwînin.

Berevajî vê, heke karê malê an mirov bi ceza, tinazê, têkçûn an dilşikestinê ve girêdayî bin, dibistan û fêrbûn dikarin bibin çavkaniya fikarên zêde. Hin çalakîyên minaq nava xwendinê, wekî azmûn, pêşkêşkirinên devkî û mijarên dijwar, pir caran bi encamên ne xweş ên wekî têkçûn an şermê ve girêdayî ne. Mirov dikarin tavlê bi fikar bibin dema ku bi van teşwîqan re rû bi rû dimînin.

Minaq fêrbûn bi kesekê fêrdibê re pir caran dibêjin ku divê dibistan bibe cihêkî ku mirov û an xwendekarek lê serkeftinê biciribînin ne têkçûnê, û şertkirina klasîk vê îdiayê piştgirî dike. Ji bo ku herî zêde serkeftinê bi dest bixin, divê mirovê fêrker dema ku fêran plan dikin zanîn, jêhatîbûn û gihîştina nasnameyî ya xwendekaran li ber çavan bigirin. Divê ew çavkaniyên pêwîst û piştgiriya xwendekaran peyda bikin da ku bi serkeftî erkên cihê fêrbûnê bicihhanin biqedînin. Dema ku erkên dijwar ên ku ji wan hewce dike ku li ber yên din pêk bînin, divê tedbîrên taybetî werin girtin. Mînaqî, dema ku mamosteyek ji xwendekarek dixwaze ku pêşkêşiyek devkî di nava hevalên xwe de wê bike, divê ew pêşniyarên zelal û kurt li ser çi û çawa pêşkêş bikin ku dê bertekek erênî ji hevalên bi wan re wê dikê derxîne holê, pêşkêş bikin.

Ev hemû nayê wê wateyê ku divê xwendekar qet têkçûnê biciribînin. Wekî ku mirov, dema ku li ser teoriya Lev Vygotsky nîqaş dikin, çalakîyên dijwar ji yên hêsan bêtir piştgiriya didin pêşkeftina pênase, û têgînên nasnameyî, û neçar e ku xwendekar dema ku bi erkên malê an erkên dijwar re têdikoşin xeletiyên bikin. Lêbelê, dema ku ew di karê dibistanê an têkiliyan de pir zêde têkçûnê diciribînin, bo nimûne, dema ku ji hêla yek an çend hevalên xwe ve têne çewisandin, dibistan dikare zû ji bo xwendekar bibe teşwîqek şertkirî, ku bibe sedema bertekek berevajî-şertkirî wekî tirs û fikar. Dema ku şertkirî be, bertekên weha dikarin li

hember windabûnê pir berxwedêr bin, û ev dikare di salên paşîn de astengî li ser şiyana fêrbûna bi bandor a xwendekar bike.

Ji bo şikandina adetê xirab, divê kes girêdana tiştê bi yê din re bi yekî nû biguhezîne. Em dikarin adetê xirab wekî girêdanek teşwîq-bersivê nexwestî bihizirin. Yek ji rewşên yekem sê teknîkên pratîkî diyar dikarê ser wê bisekinê ku bi taybetî ji bo serketina li ser adetan hatine çêkirin; Gavên duyemîn û sêyemîn perspektîfên nêzîkatiya berevajî-şertkirî ya ku me berê behs kir nîşan didin bê. Rêbaza têrkirinê wê, wekî rêyek ji bo rakirina adetên teşwîq-bersivê, teşwîq ji kesê re tê dayîn heya ku ew ji wergirtina bersiva adetî westiya an bêzar bibin. Di vê nuqteyê de, bertekek nû pêş dikeve û girêdanek bi ya nû çêdibe. Bo nimûne, dema ku hespê kovî tê ram kirin, kesê ku hespê siwar dike (teşwîq) heta ku ji wêretiya/lêdanên hespê bibe, teşwîq tê dayîn. Wêretî wê li vir wê wateya wê, fêrbûnek ku wê hasp bi wê weke destûrê bide mirov ku ew li lê sûwar bibê. Ev wê weke nîşanaka wê ahlbûna wê û bi wê ahlbûnê a fêrbûna wê bê.

Di wê nuqteyê de wê ya ku wê, weke hizirvanên weke skinner wê dema ku wê bahsa wê rewşa fêrkirinê a weke bi wêrêkirinê û fêrbûnê dikin wê gotina têrbûnê û an weke ya pêvajoya fêrbûnê a têrêkirinê (reinforcement) wê bi wê re wê werênina ser ziman. Li ser wê re wê di rengekê de wê weke rewşên weke fêrbûnê, bi alimênê weke bi heywanan re bê û fêrbûnê wê weke bi gihiştina fahmkirinê weke bi mirovan û hwd re wê, têgîna weke ya 'dûbarekirinê' jî wê weke aliyekê wê yê ku wê, di rengekê de wê weke li wê bi wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev rewş wê, di rengekê de wê weke rewşên ku wê mirov wê bi wê re wê di rengekê de wê weke li wê bigihijê û wê di şêwayekê de wê weke ku wê bikê ku wê di mijare lê gihiştin û an lê têgihiştinê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Mijare lê gihiştin û têgihiştin wê weke rewşek teybet a bi pêvajoya fêrbûnê re wê, bide diyarkirin. Guştin wê, derkirina wê ya dibê, dibînê û diji û hwd ve wê girêdayî bê. Têgihiştin jî wê weke ya bi têgînê weke bi fahmkirinê û hwd lê gihiştina fahmkirinê û hwd ve wê girêdayî bê. Wê weke têkiliya obje-şûbjeyê jî wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, ya weke mijare fêrbûnê ya wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Têgîna xelatkirinê û an cezakirinê

Gelek rewşên weke yên ku wê di çerçoveya derûniya fêrbûnê de ku ew dikarin werina ser ziman wê hebin û yek ji wan jî wê di wê temenê de wê têtîna xelatkirin û cezakirinê bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê ji hêla teorisyaneke weke Lev Vygotsky û hwd ve wê were nîqaşkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê rewşa zaroyekê wê dema ku wê, bi mijare fêrbûnê re wê were hildan li dest wê têtîna weke hêstên baş ku wê çawa wê motivekirinekê wê çêbikin û an wê di wê temenê de wê weke ku wê were gotin wê di wê temenê de wê karibê bahsa wan bikê. Di nava civakê de li Kurdistanê wê gotinên civakî ên weke 'gotina xweş mar ji ji qula wê derdixê' wê di wê temenê de wê di hinek wateyên weke bi nêzikatiyek baş ku ew wê hêstek baş wê bide mirov ku wê tiştekê bikê û an wê motive bibê wê di wê maneyê de wê were hanin ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê têtînen weke yên ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê têtîna zarokatiyê jî wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê di rengekê de wê, zarokek wê di encama kirinek baş de wê dema ku ew gotinek baş bihîst û an tiştekê weke baş ku ew weke ew çendî baş û qanc û serketiya ku ew wê were ser ziman ev wê ne tenê wê weke gotinên ku ew wê di wê temenê de wê hêstek baş wê bi xwe re wê biafirênin wê ji wê zêdetirî wê weke gotinên ku wê di rengekê de wê hêstên weke xelatkirinê ên di encama wê kirina baş de wê weke kirî wê bibînin. Di wêtemenê de wê di rengekê de wê di mejiyê mirov de wê ew wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov wê di encama kirinekê de wê weke carna wê were gotin ku wê li bendê bê ku ew were taqdirkirin û an gotinên di wê temenê de ew bi wê werina gotin ku ew xwe bi wan hîsbikê. Di wê temenê de wê weke gortinên ku wê ji aliyekê ve wê weke motivekirinekê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bidina çêkirin.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê hêstên başî û nebaşîyê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê çendî ku wê weke hêstên baş wê bi me re wê çêbikin wê bi wê rengê wê weke dema ku ew di encamekê herênî û an baş de hatina gotin jî wê weke xelatkirinekê jî wê di rengekê de wê weke encamekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê di nava jiyane xwe de mirov wê di wê temenê de wê hertimî wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bixwezê ku ew di rengekê de wê, ya baştirin wê deng bikê. Di wê temenê de wê, ev wê,

weke aliyekê ku ew wê xwe di wê de wê bibînê. Hêst û mêyla mirov hertimî biber pêşde ya û di wê de dixwezê ku ew di ya baş de bibênê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke hêsta baş wê weke hêstek hevbaş a mirovan bê. Di wê temenê de wê, di wê nûqteyê de wê, hêstên ku ew bi mirov re dide çêkirin wê weke xwe jî wê weke beşekê dîtî jî wê weke aliyekê ku ew xwe bi wê baş hîsbikê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di pêvajoyên hêstîyarî de wê, têgînên weke xamgini, dilşketbûn, hêrsbûn, şahîbûn û hwd wê weke hêstên ku wê di wê temenê de wê bi mirov re wê bibin û ev wê carna wê weke nişanaka jiyaniya mirov jî wê di şêwayekê de wê werina diyarkirin û wê werina hanin ser ziman.

Di rengekê de wê di nava jiyane xwe de mirov wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkkirin. Wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, hêsta xelatkirinê wê berevaji wê ya cezakirinê wê hebê û wê di rengekê de wê ev fêrs wê weke fahmkirinekê wê bi mirov re wê çêbibê ku mirov tişteke baş kir û an serketibû di rewşekê de wê di rengekê de wê, gotinên weke yên baş wê bihizê û wê taqdirê wê hilde. Di wê temenê de wê ev wê, di wê de wê weke xwe bi wê re wê baş wê hîsbikê. Di wê temenê de wê vaji wê, ew wê jî wê hîsbikê û wê bihizirê ku ew tişteke kir serneket û an nebaş kir wê, hêstên nebaş û an xirab wê di derbarê de wê biafirin. Kesên bihizirin ku ew serneketiya. Ew nikaribê tişteke bikê. Ew ne baş kir û hwd. Di wê temenê de wê bi wê rengê wê ev wê weke rengên hizirkirinê ku wê di encama kirinan de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Ber vê yekê wê di rengekê de wê dema ku mirov di jiyane xwe de ku ew êdî ket farqe wan aliyan de wê di şêwayekê de wê êdî wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di nava herdû aliyan de wê, çawa wê aliyê baştirin wê zêdetir bikê ku ew bi wê were dîtî wê ser wê bisekinê. Ev di nava jiyane de wê weke bi gotinên weke 'plusên xwe' zêdetir bikê û an 'minusên xwe' kêmtir bikê. Di wê temenê de wê ser wê bisekinê.

Ji wê aliyê ve wê hertimî wê berê mirov û berê hizirkirin û kirina mirov wê bi wê ya aliyê weke baştir bê. Wê têgîn û fêrsa weke ya bi aliyê baş wê weke hêstekê û an ramanekê ku ew di serê mirov de wê hişmendiyek

bi wê rengê wê biafirênê û wê mirov wê di wê temenê de wê berê wê bi wê ve bê. Hêsta başîyê ku em bi gotinek klasik a felsefeyê wê di wê temenê de wê werênina ser ziman wê, weke têtînek ideayî û an ramanî wê di wê temenê de wê bibê û wê hertimî wê ji ya baş kir wê çawa wê baştir wê bikê û wê ji wê baştiriyê wê hê baştirîn wê bikê wê ser wê bisekinê. Ev wê weke aliyên ku wê xwe ne tenê wê bi wê re wê weke baş wê hîsbikê. Wê bi wê re wê weke baş wê were dîtin.

Li vir wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê ya weke ya ramana baş wê di wê temenê de wê, di rengek de wê weke hertimî wê bixwezê ku wê mênla xwe bi mirov re wê bide diyarkirin. Wê ser wê mirov wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî karibê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê dualiteyek weke vîşarî wê weke hertimî wê bi wê yekê wê weke kirinên mirov wê weke bi awayekê li rengekê têtînî a ku mirov weke bi wê dihizirê wê li wê hoyandibin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, ya baş wê li wê bihizirê. Beremberê ya nebaş wê çawa bê wê bixwezê wê jî bi kiryarên nebaş wê salixbikê. Ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe ji wê dûrbikê. Di rengekê de wê bi wê temenê wê karibê wê bibêjê ku wê ya baş wê vaji wê ya nebaş bê. Di wê temenê de wê dema ku em kirinek baş dihizirin em bi wê re wê jî dihizirin ku wê vaji wê ya nebaş wê çî bê. An jî wê vaji wê dema ku em di rengekê de wê weke ya nebaş dihizirin em dihizirin û digihijina wê hêstê û hizirkirinê ku wê ya vaji wê weke ya baş bê û wê çawa wê başbûn wê bibê wê bi wê re wê bixwezê di serê xwe ew wê kifşbikê û wê bi kirin û minaqan ku ew kifşdikê ew bi wan wê diyarbikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê ya baş û nebaş wê di wê temenê de wê, çendî wê bi xwe û hebûna xwe wê bi me re wê me bidina hizirkirin wê vaji wê ya ne weke û an vaji wê çawa wê hebê wê bi wê re jî wê li wê bihizirê bê. weke vaji hebûnê wê nebûn, vaji başîyê nebaşî, vaji nefretê hêskirin û hwd. Di wê temenê de wê ev wê weke dûaliteyek hizirkirinê wê weke ku wê di mejî de wê bi xwe re wê, di rengekê de wê biafirênê.

Di awayekê din de jî wê carna wê minaq wê zarok wê bikevina hişê wê de. Wê bi wê bihizirin ku ew çendî kirinek baş kir wê taqdirê wê hilde. Di wê nava hewldana wê de bê. Wê hildana wê taqdirê wê bo xwe wê ne tenê wê weke taqdirek bo kirinekê wê herêbikê wê ji wê zêdetirî wê weke hêstek ku ew xwe di wê de wê weke bi gihijê fêrsa kirinek serkevî û

tişteke weke pêkhaniya jî ku ew di wê de bi xwe re wê li wê bihizirê wê weke aliyê wê yê ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengek de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê hêsta têriyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê din ê wê têngîna taqdirê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin û wê bi wê karibê temenê bixwe bawerbûnê û hwd jî bi wê biafirênê û ev wê bi rehetî wê karibê wê kifşbikê ku wê bandûra wê li wîna mirov û keseyetiya mirov wê bibê.

Mirov ji aliyekê ve bo ku ew xwe têr û ne kêmbibînê wê pêwîstiya wê hêstê û gihiştina wê di xwe de wê bibînê. Wê pêwîstiya hildana taqdirekê di xwe de wê hîsbikê. Ev carna ji dê û baş û carna jî ji kesekê li dorê ku ew bo wan giringa. Yan jî di nava girseya ku ew dijî ku ew wê bikê û wê bi wê yekê ew xwe bi wê bide herêkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev têngîna hêstê wê dema ku em ji aliyê têngîna hildana taqdirê wê ji aliyê têngîna rayagiştî û an girseyê ve wê fahmbikê wê weke temenekê xwe li ser wê hêstê bi temenekê baş weke dîtînê û weke dihe dîtîn ku ew were herêkirin wê li wê binerê û wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê weke ku wê herê bikê.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Weke têngînek bi pergali xelatkiirn û cezakinê di rewşa xuyê de rêbazeke fêrbûn û dîsîplînê ye ku ji bo xurtkirina xuyan ên xwestî (xelat) û kêmkirina yên nexwestî tê bikar hanîn; lêbelê, heke bi awayekî hevseng, domdar, guncaw ji bo temen û dadperwer neyê sepandin, ew dikare bibe sedema encamên neyînî yên wekî windakirina motîvasyonê. Derûnvan bi gelemperî li ser xurtkirina aliyê herênî, dîsîplînkirina bi hevkarîyê bi ravekirina sedeman, û pêşxistina rêzkariya (dîsîplîna) navxweyî ya zarok disekinîn, cezakinê tenê wekî çareya dawîn pêşniyar dikin.

Cezakirin wê di rengekê de wê ji du alîyan ve wê di wê nûqteyê de wê didewama wê de wê dikarê wê şîrovebikê. Yek di rengekê de wê, di şêwayekê de ku ew ya şaş weke bi wê bibînê û ew wê nekê. Di wê temenê de ew bi wê re hem ya baş û rast çi bê û hem jî weke ya şaş ne rast çi bê ku ew bi wê were kifşkirin wê di demên kevn ên klasîk de wê

were bikarhanin. Minaq di nava civake kurd a kevn de wê xuyek wê di wê rengê de wê hebê. Kesekê ku ew tişteke pirr xirab kir wê têkiliyên civaknasi wê ji jê werina birrin. Ku ew bi israri domandin wê, pê re têkiliyên axiftinê û hwd jî wê qût bikin. Di asta dawî de ku ew kirinek weke pirr zêde xirab weke bêrûmetiyê kiribê wê heta 'ji nava koma civakê avêtinê' jî ku wê were kirin wê şewayên weke di manaya cezakirinê de ku wê werina fahmkirin wê bi wê werina kirin.

Di roja me de wê, weke şewayekê cezakirinê ku wê zaro jî wê di wê rengê de wê bi xwe re wê weke hîsbikê wê şewayên weke deng lê bilindkirinê, pê re neaxiftinê weke ceza, minaq weke dema zaro tişteke bibêjê û an biaxifê weke bo têkiliyê ew bersivê nehilde û zaro ku ew wê weke cezayekê wê fahmbikê. Dê û bav wê dibê ku ew bo ku ew zaro ceza bikin wê dikan. Lê ev şêwa wê weke encamên wê bi tememî nayêna hizirkirin û fahmkirin bin. Ber ku ev ser derûniya zaro wê bi kûrayi wê ev karibê bandûrê bihêlê.

Di wê temenê de wê zaro wê di rengekê de wê, ji wê rewşê wê bi bandûr bibê. Ev wê piştire wê, ji bîr nekê. Gelek caran w dêûbav û an mazin wê bihizirin ku zaro ew ji bîr nekiriya û ew di aqilê xwe de girtiya û ev wê weke 'encame baş' û an encama herênî' wê şrovebikin. Lê ev jibîrnekirin wê weke rewşek weke ya ku wê, di rengekê de wê, di temenê xwe de wê tirsê, û heta gelek rewşên ji piçûkati ve wê weke warina wateya sendrum û an rewşên weke wê bi derûni ku wê bi xirabi wê werina diyarkirin ew wê bi wan re wê, bijî. Di wê temenê de wê jibîrnekê wê weke carna wê karibê wê weke hertimî wê zaro wê zorê bide xwe ku ew xwe li wê şîyar bihêlê ku ew wê ji bîrnekê. Lê ew jibîrnekirin wê di rengekê de wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê karibê temenê sendrûmên derûnî jî bi zaro re wê biafirênê. Di wê temenê de wê di rewşek ne asayi de wê zaro wê di rengekê de wê bi wê re wê bijî. An jî wê di rengekê de wê encamên wê ku wê ji wî bîrkinê û an jibîrnekirinê wê weke hê xirabtir wê weke di serê xwe de wê bihizirê ku ew bi xirabi kir û an jibîrkiir wê çawa wê bi negativ û nebaş wê bibê wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê ji wê, ji rewşa aramiya xwe ya hundûrîn wê dûrkeve û wê êdî wê bi wê re wê neji. Ev di wê temenê de wê weke rewşek xirab ku wê zaro wê di wê temenê de wê, êdî wê çendî ku wê dirêj bikê wê weke rewşa xwe ya traumatikî a ku ew weke bi wê diji wê dirêj bikê wê weke rewşek weke wê de wê di şewayekê de wê weke ku wê bijî.

Di aslê xwe de wê ev rewşa ku wê carna wê weke ya cezayî ku wê dêûbav û an mazin wê bi wê bixwezin ku keseyetek bi xwe bawer û bi biryardar biafirê wê karibê vaji wê encaman di wê temenê de wê bi xwe re wê werênê. Vaji wê keseyetek bi tirsnak biafirênê. Di rengekê de wê baweriya xwe li xwe windabikê. Di wê temenê de ew hin bi hin ew ji ahenge xwe ya fahmkirinê a pêşketina xwe bi wê yekê di xwe de dūrkeve ku ew çendî weke di dewama wê de wê weke di wê rêyê de dimeşê were dîtîn jî. Minaqên wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di karên xwe de wê, rewşên weke serneketin û rewşên weke kêr û qatbûyi carna hizirkirina zaro ku wê bi wê bandûrê wê di xwe de wê bijî wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Têgîna cezayê wê di wê temenê de wê, weke têgînek encamên wê ji gelek aliyan ve wê karibin bo keseyetê mayinda bin. Ber vê yekê wê weke têgînek pergali a xirab jî ji gelek aliyan ve wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Ev pergale cezakirinê wê dem ku em herê hindin wê ji aliyê dê û bav ve wê fahmbikin wê çawa wê zaro wêweke ku ew dibêjjin di bin kontrola wan de wê mazin bibê û an wê weke 'di gotina wan de bê' wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Xirabiya dêûbav li vir li şûna têtikiliyek rast a temenê wê ser hev fahmkirinê zêdetirî wê ew bê ku wê, çawa wê di şêwayekê de wê bikin ku ew zaro bikina bin kontrola xwe û an di gotina xwe de wê bigirin bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring û xirab wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke têtikiliyek klasik a bi mantiqê serdestî û bindestiyê wê ava bê û wê gelek caran wê di wê têtikiliyê de wê fahmkirin wê rol û weyn wê neleyizê di nava aliyan de. Di wê temenê de wê vaji wê, têtikiliyek wê weke di temenê wê kontrolkirinê de wê aliyek wê hêza û rewşên weke menewiyeta xwe weke ya dayikti û an baviktiyê û hwd wê bikarbênin û an wê istismarbikin ku ew wê bi wê serwerîya xwe û an serdestiya xwe wê bikin ku ew ser wê çêbikin. Ev wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi gelemperî û wê weke bêî istisna wê bi şikandina wîna zaro re wê bi encam bibê. Ev gelek caran wê, di rengekê de wê encamên xwe bi zaro re wê ne di wê dema pêkhartinê de wê xwe bide diyarkirin. Wê di demên piştre wê weke karibê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Dêûbavek di mejiyê zaro de weke serdestî û zaro ku ew xwe mecbûr dibînê ew di gotina wan de bê û an weke wan bê wê di wê temenê de wê bibê. Ev wê, di rengekê de wê hertimî wê piçûk û mazin ku ew zaro wê rastarast wê bi gotin nekê û newênê ser ziman wê dîmenê dê û bavê despot wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di wê temenê de wê, zaro wê di wê temenê de wê kengi wê ji wê têkiliyê wê derbas bibê. Kengi ew xwe weke ji wê yê hemberê xwe ku ew dê û an bav bê ew ji wê û an wî bi hêztir dît. An jî ku derfet di xwe de dît. Di wê temenê de wê di rengekê de wê êdî wê ji hevrast û an çerçoveya qada bandûra dê û bav wê bixwezê ku ew xwe biavêjê dervî wê. Di wê temenê de wê derketina dervî wê zaro wê di wê temenê de wê weke bê ku ew li encamên wê hemûyan bihizirê wê weke 'azadiya xwe' wê bibînê. Lê zaro wê ber ku wê xwe li wê bihoynê ku ew xwe biafirênê dervî wê têkiliyê wê di rengekê de wê piştî wê weke masiyê ji avê derketi wê bibê. Ev dûnya dervî wê qada bandûra dê û bav ku ew fahm nekiriya ku ew bi wê re rû bi rû dihê ew wê ji wê re ne amede bê. Ber ku ew ji wê re ne hatiya amede kirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê êdî wê bi rûyê jiyânê ê ku ew dikarê bi şikênê û hwd re rû bi rû were.

Di zimanekê rast ê têkiliyê de wê weke çawa wê zaro wê fêrî gotina 'herê' wê were kirin ew bê fêrkirin ku ew karibê ji yekê dervî xwe re bê 'na' jî. Di wê temenê de wê, di rengek de wê ev herdû gotin wê di wê temenê de wê weke du gotinên ku ew dikarin di rengekê de wê bi encamên wê yên giring re xwe di rengekê de li hemberê zaro bidina diyarkirin. Hinekê jî wê, du aliyên van gotinan wê hebin. Yek wê bi hişmendi wê hebê. Ya din jî wê bi rewşên weke derûnî-civaknasî û hwd wê di zikhev de wê hebê û wê ji wê aliyê ve wê bi gelek alî û rewşên fahmkirinê re wê weke pêwîst bê ku ew were fahmkirin.

Di aslê xwe de wê çerçoveya gotinê wê bi ya ceza û xelalkirinê re wê ne tenê di çerçoveya malbatî û an dêûbavê de wê bi hemû pergale fêrbûnê a weke ya nava jiyânê û xwendinê de jî wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê dema ku em carna wê dibêjin na û an dibêjin herê wê bi çi hêstê û di rengê deng û an dengekê nimz û an bilind wê bê gotin û hwd wê weke rengên ku wê di wê temenê de wê, derûniya me bi wê re wê bide diyarkirin bê. Di wê temenê de wê carna wê herêkirinek bi xwe bawer û an weke wê bi tirsna wê gotina wê di wê temenê de wê bûna wê bibê. ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re

wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveya têtikiliya mamosteyekê û xwendekarekê de jî wê li wê bihizirê. Wê têtikiliya xwendekar û mamoste wê weke têtikiliyek fêrbûnê ku ew bi têtikiliyek bi derûnî û pedagojikî bê. Di wê temenê de wê weke têtikiliyek bi fêrbûnê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di şewayekê de wê mamoste wê pêşîya derûniya zaro wê li xwe vekê ku ew bi wî û an wê re têtikiliyê dênê û her tiştê dihizirê weke hêst û ramanên xwe karibê wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê çendî wê weke mamoste wê fêrker bê wê ji aliyekê din ve jî wê weke kesekê ji xwendevan ne maztir û ne li ser re bê û ew wê di rengekê baş de bi derûnî ragihênê ji xwendevan re. Ev wê temenêkê fêrbûnê a giring wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê di lêkolînên dawî ên ser pêşketina zaroyan de wê bidina diyarkirin ku wê beşên meji ên weke taqabûlî gotina xelatkirinê û ya cezakirinê wê bikin wê hebin. Di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Lêkolîner Christopher Fiorillo dixwest lêkolîn bike ka ev têgihîştina rastiyê ji mêjiyên me tê ku bi rastî ceza û xelatê wekî tiştên cuda dibînin, ne wekî du aliyên heman pereyî. Wî encam da ku bersiv muhtemelen herê ye: Di ceribandinekê de bi du meymûnan, hin qutiyên ava fêkiyan û hewayaya acizker re, wî nîşan da ku xelat û ceza du tiştên cuda ne, ku muhtemelen ji hêla çar 'neurotransmitter'ên bêhempa di mêjî de têne afirandin. Xelat ne wekî bêcezakirinê ye. Teoriya xwemal weha diçe: Mêjî xwedan cureyek moda 'standby' ye, ku têtetina ji cîhana derve ji me re dibêje ku em tiştê ku me hêvî dikir digirin. Ji ber vê yekê, di rewşên ku em an têne xelat kirin an jî têne cezakirin de, wergirên dopamînê di mêjî de an dê bikevin leza bilind an jî werin tepeserkirin. Ev hesta xelat an cezayê dide. (C.D. Fiorillo 2013)

Lêbelê, ceribandinên bi meymûnan re rastiyek cûda nîşan dan: du meymûnên ku elektrod bi mêjiyên wan ve girêdayî bûn an xelatek bi şiklê qutiyek ava fêkiyan, an jî cezayek bi şiklê kesekî ku hewayek ne xweş di rûyê wan de difirîne wergirtin. Herduyan amade kirin da ku ew fêr bibin ku di rewşên diyarkirî de li bendê bin ku ceza an xelat bistînin. Meymûnek 'rhesus' ku li bendê bû ku qutiyek ava fêkiyan bistîne lê ew negirt, di mêjiyê wî de ji meymûnek rhesus ku li bendê bû ku bi hewayê were henek kirin û dûv re jî were henek kirin, cuda xuya dikir. Ev yek deverên mêjî yên cuda ji bo her du hestên cûda lê têtildar nîşan dide. Ger

hîpoteza xwemal rast bûya, Fiorillo teorîze kir ku bersiva "xelat" - qutiya ava fêkiyan - dê bi awayekî tevlihev dişibihe bersiva "bê ceza", ankû dema ku wan difikirî ku ew ê wê bistînin, hewa neketiye rûyê wan. Derket holê ku ne rast e: ceza, bê ceza, xelat û bê xelat rewşên bi tevahî cûda di mêjiyê meymûnan de dan. Çar hest, çar neurotransmitter. Guman tune ku wergirên dopamînê bi rastî jî ji bo hesta xelatê mifteya hestê ne, ji bilî ku dema ku em tevgerên kontrolkirî dikin tene bikar hanîn. Lê eger çar cureyên xelat û cezakirinê hebin, kîjan neuron sê têgihîştinên din diafirînin? Fiorillo diyar dike ku reseptorên ku kîmyewiyên noradrenalîn, serotonin û asetilkolîn tomar dikin, dibe ku ji bo sê hestên din berpirsiyar bin. Bi kîmyewî gelek fonksiyonên cûda di laşê me de kontrol dikin. (C.D. Fiorillo 2013)

Rewşên weke yên têngîna cezakirinê û an xelatkirinê wê di rengekê de wê weke rewşên hinekê jî di dîmenekê xuyi de bin û wê di wê temenê de wê, bi pêvajoyek komplika a kirinê û hwd re wê karibê wê fahmbikê. Diwê temenê de wê di wê pêvajoya wê kirinê de û an di pêvajoya kirinekê de wê weke karibê gelek rewşên bi xuyi ên cihê jî ew werina nişandîn. Di her du rewşan de jî, perspektîfek fonksiyonel tê bikar hanîn: Encam çawa bandûrê li tevgerê dikin bi demê re? Ceza bi serê xwe behsa encamek nake, ew ravekirina pêvajoyek e ku tê de encam fonksiyona kêmkirina tevgerê heye.

Teoriya ceza û xelatê, ku di xuyê (behaviorîzmê) de ji hêla derûnvanên wekî B.F. Skinner û Edward Thorndike ve hat pêşxistin û pêşdebirin, li ser wê yekê ye ku xuy ji hêla encaman ve tê şekilkirin: xuya xwestî bi xelatê (piştgiriya erênî) an jî rakirina tiştêkî neyînî (piştgiriya neyînî) tê xurtkirin, da ku ew dubare bibe, di heman demê de cezakirin (zêdekirina tiştêkî ne xweş an jî rakirina tiştêkî erênî) armanc dike ku xuyên nexwestî kêmbike. Armanc ew e ku kes ezmûnên xweş dubare bikin û ji yên ne xweş dûr bisekinin.

Teoriyên di derbarê ceza danê û an xelatkirinê de wê werina diyarkirin wê di wê temenê de wê weke têngînên ku wê di rengekê de wê aliyekê wan bi xuy û tevgerên mirov û encamên wan ve jî wê girêdayî bin. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, dema ku em kirinekê dikin û wê bi başî dikin wê weke hêstek baş hîskirin û an xwe bi wê baş hîskirin wê weke encamek wê ya xwezayî jî wê karibê xwe bide diyarkirin. Vaji wê di rengekê de wê karibê wê bahsa wê weke bi nebaşî û aliyê nebaş re wê bikê. Di wê temenê de wê, direngekê de wê têngîma nebaşî û cezakirinê wê di rengekê de wê ji hev cihê bin. Lê di

rewşa encamî de wê weke du têngînên ku wê karibê wê, di rengekê de wêweke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna weke ya xwe ceza kirin wê weke têngînek bi şubjeyî bi zaneyî ku wê tiştêkê wê weke beremberê tiştêkê dikeve bi neyini bikê re wê karibê wê fahmbbikê bê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa wê bikin wê di wê temenê de wê têngîna hêstê wê weke di encama wê de wê bibê.

Di rengekê de wê, di rengekê de wê, têngîn wê bi encamên xwe re wê, karibin wê dema ku em di mantiqê têngîna cezayê de binerin wê karibê ji me re carna bi xwezayê bi wê rengê weke bibê û mirov wê hîsbikê. Lê di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Tabî aliyê wê yê bi xuyê ve girêdayî wê hebê û wê di wê temenê de wê weke karibê demek dirêj wê bi têngîna azmûnê û xuyê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê hinekê ser xuyan re wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê şîrove û an dahûr bikê. Di şêwayekê de wê, xuy wê di şêwayekê de wê ji temen ve wê xwediyê navarokak fahmkirinê a zêhni bin û wê di wê temenê de wê dervî wê nikaribê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa xuyên weke şahiyê, hêrsbûnê, xamginiyê, dûrketinê û an nêzîkbûnê û hwd re wê şîrovebikê wê di wê temenê de wê aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê çî di xwe de wê weke hîsbikê ve wê di rengekê de wê weke ku wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê mijare xêwê wê di wê temenê de wê bi têngînek û temenekê fahmkirinê ê zêhni wê weke weynekê bileyizê. Xêw wê bi temenê azmûnê re wê karibê wê weke pêvajoyek fahmkirinê û pêşketinê wê fahmbikê. Zêhn hinekê jî wê di wê pêvajoyê û an fenomenên wê yên dibin wê di wê de wê bi kûrbûnê û fahmkirinê û an bi kifşkirinên fahmkirinê û hwd ên di wê de bê. di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, weke ku wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Minaq em dema ku em li wêneyekê dinerin em dibînin ku wê di wê wêneyê de wê gelek tiştên ku ew di wê de bi zindi û ne ne zindi ku ew di wê de wê hebin wê weke karibin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Minaq wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têngîna wêneyê de wê dema ku em mirovekê wê diwê de wê dibînin em di wê temenê de wê ji du aliyên ve wê hebûna mirov a di

wêneyê de wê fahmdikin. Yek wê weke mirov em wê dibînin û me berê di mejiyê xwe de wê pênasekiriya û wê weke pêvajoyek xêwê wê weke di wê temenê de wê di serê me de wê weke ku wê hebê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê sr ziman bê. Lê di wê nûqteyê de wê di wêneyê de wê mirov û an gotina mirov ku ew wê weke salixkirinekê ji wê wêneyê dikê û weke li hev dikê bi dîtinek di wêneyê de wêweke têgînek ramyarî û an weke rengekê ideeyî a di mejiyê me de jî bê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di mejiyê me de wê têgîna mirov wê weke ideeyê wê hebê û em di wê de wê weke bi temenekê zêhni wê di wê de wê kûr dibin. Ev wê di nava pêvajoya fahmkirinê a bi hebûna di wêneyê de dihê dîtina a weme mirovekê û an têgîna weke ideeyê mirov a di serê me de ku ew bi wê re wê di rengekê de wê li wê dihizirin. Ku em bi mantiqê Platon wê li wê binerin û bihizirin wê karibin wê bibêjin ku wê mirov wê weke têgînek li wê ideeyê bê. Ideyek bi navê mirov ku wê di wê de wê bi gelek awqa û dîmenên wê re wê weke bi derfet bê li wê bihizirê bê. Hem bi têgînek mirov a baştirkiriniyê û hem jî bi têgînek weke ya dinava wê de wê, bi qatagoriniyên bini û rewşên wê yên cihê ên bi xosletî ên fahmkirinê û hwd re wê li wê bihizirê. Li gorî wê mantiqê hemû zindiyên din ên li jîyanê wê weke bi hebûna xwe wê weke qatagoriyekê wê karibin di rengekê de wan fahmbikê bin. Çendî ku wê ew baş bibê wê weke li gorî wê rastiya ideeeya mirov wê weke ku ew hebê û wê çendî ku ew baştir bibê wê weke li gorî rastiya wê ya xwemal wê weke nêztir bê. Ev wê di wê rengê de wê weke hêst û hizrekê wê weke di serê me de wê di rengekê de wê weke ku wê çêbikê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di

rengê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê li wê bihizirê bê.

Mirov wê dema ku wê fahmbikê wê bi xuyên wê re wê were lê hizirkirin ew di wê temenê de wê çawa wê, tevbigirihê, weke ser du lingan wê bisekinê û bi meşê, bi axifê, gotinan bi wate bikê û wê bibêjê û wê di wê temenê de wê di mejiyê xwe de wê xwediyê xuyên hizirkirinê û hwd bê. Di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê fahmbikê bê. Di nava wê de wê, xuyên xwe wê bi başî û nebaşî wê di rengê de wê salixbikê. Wê berê bi hebûna xwe û bûyina xwe re wê bi aliyê yê baş de wê bide diyarkirin û wê bi wê aliyê ve ku ew dinerê wê weke jiyanê wê kifşbikê û wê weke aliyê jiyanê bê wê kifşbikê. Aliyê din ê vaji wê weke aliyê nebaş bê û wê di wê temenê de wê weke vaji aliyê aliyê baş ku wê di rengê de wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê weke bi nerinek xirab wê li wî binerê. Di wê temenê de wê, ev wê, di nava herdûyan de wê weke mirov wê, bi aliyên xwe yên baş û nebaş wê weke bi hev re wê hebê. Felsefeyên kurdistanî ên weke zerdeştî, maniyî û mezdeki wê di rengê de wê ew wê weke hevgirtina nava başî û nebaşiyê wê şîrovebikin û wê bahsa ahenge nava aliyê başî û nebaşiyê wê şîrovebikin û wê di wê temenê de wê di rengê de wê, di wê ahenge nava wan de wê di rengê de wê çawa wê aliyê baş bi kiryarên baş wê li wê were serwer kirin wê di rengê fahmkirinê û teorizekirina wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Ev wê weke aliyekê felsefekirinê jî wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Mirov wê ne tenê bi aliyê baş wê hebî û ne jî wê bi tenê bi aliyê nebaş. Ev wê bi hev re wê hebin û wê di rengê de wê ya baş wê bide fahmkirin ku wê ya nebaş wê çî û çawa bê û ya nebaş wê bide diyarkirin ku ya baş divê çawa hebê û an heya wê bikê ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê ku wê di rengê de wê bibê sedemên fahmkirinê ku wê ya baş wê tenê wê saf ne tenê wê baş bê û ya nebaş wê saf ne tenê nebaş bê. Di wê temenê de wê di rengê de wê ji ya baş bi ber ya nebaşî û ya nebaşî bi ber ya baş ve wê pêvajoya bûyînê wê di nava hebûnê û pêvajoyên pêsketina hebûnê de wê bi wê re wê di rengê de wê li wê were lê hizirkirin. Minq wê şîniyek wê, li ber mirinê bê ku ew di hê avdan û lê nerin wê çawa wê piştî wê baş bibê wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê li wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev pêvajo wê di rengekê de wê weke pêvajoyên di kirdeya mirov de wê weke ku wê li wê werina lê hizirkirin bin. Di wê temenê de wê ev çawa wê di nava wê dualiteya wê de wê hebûnê wê biafirênê wê çawa wê werênê ser ziman wê dîsa wê bi azmûnên di pîretikê de wê weke bi wê re wê werê diyarkirn. Di gotinekê de wê were diyarkirn ku wê tişt heta ku ew ne hatibê pîretizekirin wê weke pêknehatibê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew ya ku ew pêkdihê wê weke bi xuyê çawa wê bibê wê kaerribê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bihizirê û wê bikê ku wê fahmbikê.

Di têtînen xelatkirin û cezakirinê de diyarkirinên weke bersivê.

Weke aliyekê wê yê giring wê têtîna çanda mirov de wê weke aliyekê wê yê giring wê di pîretikê de wê kirinek weke were çi wateyê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di rengekê cihêbûnên nava fahmkirinê wê ser rengê bi watekirinê û şêwayê fahmkirinê re wê xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Di rengekê de wê di nava ya rast dîtîne û weke bawerkirina ew rasttira wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê şêwayên weke di rengekê de wê, di fahmkirinê de jî wê weke rewşên weke cezakirinê û hwd de wê, rewşên weke xelekî ên ku ew di dewama hev de wê weke karibin werina fahmkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê hebê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke bibêjê 'te ev kir min jî ber wê ev kir' û hwd wê di wê temenê de wê weke rewşên ku wê karibin di rengekê de wê di dewama wê de wê beremberê hev wê di rengek de wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa têtîni a civakî jî wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Çawa tevgerin bû wê bi wê re wê di rengekê de wê weke dîmenên ku wê bi wê re wê salixkirinek wê di wê temenê de wê bibê. Carna wê li rengê kirina hev ku wê bê ku wê li hundurê wê were lê hizirkirin ku ew di wê de çi hizirkirin heya wêê ser biriqîna wê diyarkirina xuyî û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bide nişandin. Minaqên bi wê rengê di jiyane mirov de hena. Minaq wê di rengekê de wê dibîne ku wê kesek wê

çawa wê tevbigerihê û wê bikê û wê di wê temenê de wê beremberê û wê weke tevgêrînek wê were kirin. Di dewama wê de wê piştî ku wê k uwê werina ba hev û wê ser wê bi axifin wê bibêjin ji hev re wê, ber ku te ev (xuy) da nişandin min jî ev kir. Wê demê wê, di rengekê de wê, yê din wê hêncetên wê di rengekê de wê ser rengên fahmkirinên di hundurê wê de ku ew di serê xwe de dihawênê wê bikê ku ew wê sererast bikê. Di wê temenê de wê bibêjê ku ew wê bi çi hizrê û nerinê ew kiriya. Wê demê wê karibê ew bi derfet bê ku wê, ya ku wê weke sedem û nerina wê, ji wê fahmkiriya kesê duyem wê bibêjê ku min zan kir te bo wê kir min ev kir' Di wê gotinê de wê têgînek weke ya fahhmkirînek cihê ji ya yê ku ew bi wê di hizirê û yê ku ew piştî wê ser xuyek dayi nişandin re wê di rengekê de wê weke ku wê bikê kku ew wê bide nişandin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Li vir wê di rengekê de wê, ev jî wê carna wê weke ku wê karibê xwe bi wê re wê bide nişandin ku wê weke kesek wê dema ku wê di wê rewşa nerinê a lihevkirin û an lihevnekirinê de wê di rengekê de wê, temenê berdewamiyê û an gûharinê wê di fahmkirinê de wê çawa wê biafirênê wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê ser wê bisekinê. Ber vê yekê wê bandûra gotinê û fahmkirinê di wê nûqteyê de divê ku mirov wê ji rêzê û wê bi hesani wê şîrove nekê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê ahenge gotinê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dema ku mirov dubare hinekê din ser nerina du aliyan wê bisekinê ku ew wê bi xuyê wê bidê nişandin wê weke aliyek wê weke bi aliyekê din wê bi rengê dîtî wê tevbigerihê û wê piştî wê ser nerina hundurîn wê bi hizirin û wê heya wan ku ew ji hev çêbibê wê temenê gûharinê wê çêbibê wê ev wê weke aliyekê ku wê karibê wê di temenê têgîna ahengê û levkirinê de wê di rengekê de wê, bi têgînek fahmkirinê wê weke karibê wê fahmbikê bê. Levkirin di wê nûqteyê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Minaq wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, dema ku wê, fahmkirina xwe a kesê duyem wê li ser fahhmkirina di serê yê kesê pêşî de wê rastbikê wê di wê temenê de wê, weke li gorî

rengê nêrinê wê bigihijê rewşek weke ya ahengê a levkirinê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê fahmbikê ku wê rewşa têngîna gotinê wê di wê temenê de wê xwe di wê rengê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê kes wê di serê xwe de wê bi rastî wê li gorî fahmkirina di serê kesê pêşî de wê weke li gorî rewşek nêrinê a cihê wê hebûna wê ku ew wê kifşdikê wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê gûharinê wê bikê û an di serê xwe de wê weke rewşek cihê a ku ew di ahengekê de dihizirê wê weke li gorî wê ew wê kifşbikê wê bi wê re wê ew wê li wê bihizirê bê?

Di wê temenê de wê ev wê weke hinek aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyê têrî û tîrîkirinê bin ku wê weke aliyêna di kirinê de wê weke bi têngîna weke ya dubarêkirinê û hwd re wê di rengê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke kkaribê wê di rengê de wê fahmbikê bê. Di rewşên weke di rengê de wê weke yên ku wê weke li xwestekê girêdayî bin wê karibê wê li wê bihizirê. Minaq zaro dixwezê tiştêkê, minaq weke leyistokek weke ji xwe re bikirê. Dê li hemberê wê disekinê. Dibêjê na. Zaro israr dikê û dibêjê ya hevalên wê jî heya. Dîsa di wê de wê dê bêjê na. Piştî ku ew dê xwe neçar hîs dikê dibêjê temem û wê ji zaro re dikirê. Ev wê weke rewşek ku mirov wê karibê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê karibê bahsa têngînên ku wê weke temem bikin wê bikê. Di temenekê teorikî de wê weke ku wê çawa wê, di wê temenê de wê, bi têngîna weke di mejiyê zaro û an yê dê de wê weke hinek hêncet wê weke ku ew hebin û ew bi wê dihên hemberê hev. Di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê têngîna xuyê wê, di rengê de wê, di şewayekê de wê karibê di rengê de wê, bi tememî hişk û an nerm bê. Di wê nûqteyê de nermbûn wê wateyek wê ya bi fahmkirinê û hwd re wê hebê. Ser wê temenê re wê, bigihîştina têngînên weke hêncetkirinê ên cihê û bi têkilidaninên û hwd re wê bibê. Minaq wê dê çendî wê di ya xwe de wê israr bikê ku ew leyistokê a weke ya internêttê ji zaro re nekirê jî wê

bihizirê ku wê hemû hevalên zaro wê bi wan re wê ew hebê û an hêst û hizrên weke 'herkesek wê bikardihênê' û hwd re wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Ev wê weke temenê gûharinê ên ku wê di wê hizrê re wê bi wê re wê weke ku wê biafirênin bin.

Rewşên weke ji wê revînê û an nerevînê û hwd wê di wê temenê de wê karibê wê bi temenê fizikê û nefizikê û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, dema ku wê, mejiyê kesekê û an zindiyekê dayimî li dengê maruz were wê, di rengekê de wê karibê xwe ji wê bikê ku ew dûrbikê. Wê bixwezê. Di wê temenê de wê, têtîn û rengê deng û sinyalên ku ew di rengekê de wê, bi meji re wê bi wan têtîliyê dênê û hwd re wê karibê ew rewş bi gûharê. Minaq helbestek ku ew li xoşa me herê mirov wê karibê wê gelek caran bê ku em ji wê aciz bibin li wê bihisênin. Lê dengê weke viziltiyekê ku wê di rengekê de wê weke bibê wê karibê di rewşekê de ji me re nexweş were. Di wê temenê de wê, weke rewşa dûrxistinê wê xwe bide diyarkirin. Li vir wê, rewşên fektorên weke dengên bilind û an nimzê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wan rewşên têtîlidaninê ên meji ve wê girêdayê bê. Di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di rengekê de wê tiştê ku wê ji me re wê weke nerehetî were wê mirov wê xwe bixwezê ku ew ji wê dûrbikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê rewşa ne rehetiyê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê weke ku wê were dîtîn wê di şêwayekê de wê şêwayê ji wê revîn û an ne revînê wê weke girêdanên wê di rengekê de wê, di rengekê de wê di têtîna xwestin û nexwestinê de wê weke ku wê weynekê wê bi wê re wê bileyizê. Li vir wê dikarê wê pirsê wê bikê. Ya ku wê hêsta xweşî û rehetiyê wê di rengekê bi me re wê çêbikê wê çawa wê pêwîst bê ku wê fahmbikê bê? Minaq wê ev rewş wê carna wê weke negirêdayî rewşa deng bê. Di rewşek dengê nimz de jî wê carna wê li me nexweş were û wê ji me re wê êdî wê aciz were. Lê vaji wê carna wê çendî wê deng bilind jî bê wê karibê dengê di rengekê de çendî ku ew bilind jî bê wê karibê di rengekê de vaji wê di rewşekê de wê xwe bide diyarkirin bê. Ev wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke girêdayî hinek rewşên weke deng û kooordinatên di wê de wê li meji û hwd wê weke di xwe de wê barbikê wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayê

bê. Lê dîsa di wê nûqteyê de wê weke pirsek wê di serê mirov de wê weke karibê çî bibê. Minaq wê di rengekê de wê karibê wê bipirsê ew koordinat çî bar dikê û an rengê wê çî û çawa ya ku ew di rengekê de wê weke bi wê re wê di wê temenê de wê, xweş û an nexweş wê were.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke têkiliya şîyarkeran û an têkiliya wan koordinatan ên bi rewşên meji ve wê weke ku wê girêdayî bê. Wê dema ku em bahsa 'rewşên meji' dikin wê di rengekê de wê karibê dikirdeya wê fahmkirinê de wê di rengekê de wê weke ku wê, têkiliya rengê fahmkirinê jî wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Lê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê fahmkirin bi fizîkî hem bi zêhni û hem jî bi hiş wê weke bi fahmkirinê û hwd re wê bibê. Û ev wê, di wê temenê de wê bi meji û an xêwê û hwd re wê weke ku wê temenê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di rewşên weke yên ku wê di meji de wê di rengekê de wê têkili wê bi wê re wê were danin wê di şêwayekê de wê têkiliyek ku mirov wê, di şêwayekê de wê bi têgîna fahmkiriinê û hwd re wê bi hinek şêwayan wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê hebê. Minaq em dikarin dûbare werina ser rewşa têgîna xelatkirin û cezakirinê. Ev di nava komekê ku em weke minaq a sinifekê wê bidina diyarkirin de wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Kesek wê dema ku wê, di rengekê de wê, bi serketina xwe wê, weke xelatekê weke hilde û an wê di wê temenê de wê weke xelatkirinekê wê pasnê xwe hilde wê, di wê temenê de wê yên din wê weke karibin ji xwe re wê weke nexweşîyekê û an weke di rewşek weke ya ku ew were wateya cezayekê jî ew wê fahmbikin. Ew wê, bi wê re wê, bihizirin ku ew ber ku ew di wê rengê de ne serketi na wan bi wê rengê wasf û xelatkirin ne hilda ya. An jî kesê ku ew wê vaji wê cezakirinekê wê hilde wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê bihhizirê ku ew di nava sinifê de ew cezakirin wê weke ne rastiyî û bêmafiyekê wê bibînê ku ew çima li hemberê hatiya kirin. Zaro di wê rewşê de wê dema ku ew wê, li wê bihizirê wê ji hêncetê wê cihê wê weke bihizirê û wê di wê temenê de wê ew karibê bi zaro re bibê sedema serneketinê, pêşneketiinê, dûrketinê û windabûna heyê û hwd ku ew êdî pêvajoyek bi tengezeri zêde xirab derbas bikê. An jî ew êdî bi zaroyên ku ew li hemberê wan ew ceza girtiya ku ew bi wan re nexwezê ku ew bixwênê û an ew ji wan dûrkeve. Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ji wê cihê wê bikê ku ew bihizirê.

Yan jî dêş bavek li hemberê kesekê din bi zaroyê xwe dema axift dengê xwe bilind kir û an jî ew wê, xwestekê wê û an wî redkir. Di wê temenê de wê bi heman rengê wê weke karibê xwe xirab hîsbikê. Ev rewş wê ji rewşên weke li lê dengbilindkirinê zêdetirî wê weke karibin encamê bi xwe re wê di rengekê de bi wê re ew biafirênin û zaro bikina rewşek xirab de. Ev dikarin encamên nayên jibîrkirin weke serboriyan bijin ku ew her demê bi wê yekê di bîrê de bin. Heta ku ew li wê kesê ew kiriya ku ew di jiyane wan de ya binerê ew bi wê bîrbikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, ev wê, weke rewşên ku wê bikevina çerçoveya fahmkirina têtîna xêwî de. Diwê nûqteyê de wê, mijare xêwê wê weke aliyekê wê yê giring bê. Xuy wê weke bûjenên girêdanê ên di xêwê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê karibin biafirênin. Bo xêwê wê weke fenomenna giring ên ku wê bi wê wan re wê di rengekê de wê bibin. Di dema ku ew bûn de wê bi wê yekê wê heri hindik wê çend girêdanên wan ên giring wê bi wê rengê wê hebin. Wê bi dem û mekana ku ew li wê bûna re wê di rengekê de wê ew têtîli wê bibê û wê ev wê weke aliyekê wê yê şîyarî û bîrkirinê biafirênê. Aliyê din jî wê navaroka wê de wê peyam û an rewşên weke ji wê were fahmkirin û an weke kirde û hwd ku ew di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke werênê ser ziman bê.

Fahmkirina di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa girêdanê wê di wê temenê de wê aliyekê epistemikî wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê û wê di wê temenê de wê weke bi xuyê-xêwê ve girêdayî wê têtîliyê fahmkirinê wê weke di temenê şûbje-objeyê de wê, bide çêkirin. Di wê temenê de wê xuy-xêw, di wê temenê de wê fahmkirina wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê û an têtînê ê bi aqîlî ê di demê de wê weke ku wê bûbê bê. Di wê temenê de wê girêdanên bi wê re wê di rengekê de wê, bi demê re wê karibê ji gelek aliyan ve ew wê bibê. Wê tenê wê weke têtînek heyinî û an hebûnê wê bi heyina wê re wê, girêdanên di temenê bîrkirinê û an hişkirinê ên weke di rengekê de wê bibin. Minaq ez bêjim ez duhû çima bûtikê. Ji bîlî tiştên ku ew ji wê bikirim û an kesên ku ew li wir bibînim û rewşên bi wê re wê têtîliyê dênim wê mejiyê min wê karibê piştê jî wê têtîliyên din wê

biafirênê. Minaq wê piştire wê, ku ez hatima malê wê, wê rêhevala min a jiyanê wê ji min bipirsê ku zaro li dibistanê ku ew telefoni wê kiriya û ku wê kengê wê were malê. Wê hingê ew wê berê wê çûna mina butikê û an piştê wê di mejiyê min de wê bi têngînek girêdane demê re wê bibê. Di wê temenê de wê ew rewş jî wê bi wê yekê wê, di bîrkirina wê de wê weke bibîrbûna wê di xêwê de wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê weke rewşek girêdanê a teybet wê hingê wê biafirênê. An jî dema ku ez bahsa wê rewşa danûstandina bi têtîkiliya axiftina bi zaro û telefonê jî ezê bi wê re wê berê wê û an piştî wê têtîgîna çûna butikê ku ew bûya bihizirim. Ev wê weke rewşên ku ew di rengekê de wê weke aliyna wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê dema ku em li wê bihizirin em dikarin wê werênina ser ziman ku wê rewşa têtîkiliya bi axiftinê wê di rengekê de wê bi xuyê ve jî wê aliyekê wê yê girêdayî wê hebê. Minaq wê, di rengekê de wê çawa axift, bi hêrs û an ne bi hêrs axift, bi dengekê bilind û an nimz axift û hwd wê weke rewşên ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ev rewş jî wê weke aliyên ku wê karibin bi rewşên xêwkirinên ku wê bibin ên bi rewşê û hwd re wê weke bîr qaydkirin bin. Di wê temenê de wê têtîkiliya xuy û xêwê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di nava xûyan de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê têtîkiliya bi rewşên weke yên ku wê weke li xoşa mirov diçe û an naçe ve wê girêdayî bê. Mirov di jiyane xwe de wê di rengekê de wê mêyla xwe wê li wê bide nişandin ku ew ya baştirin û li xoşê herê wan zêdetir bikê. Bixwezê wê dema ku ew wê dikê jî wê yên vaji wê weke li xoşê naçin wê bikê û bixwezê ku wan kêmtirbikê. Di wê temenê de wê ev wê di wê temenê de wê di rengekê de wê dema ku wê bi aliyekê li xoşê çûnê ve wê zêde kirin, bîrhanin û hwd bûn wê mirov wê di derûniya xwe de wê karibê bi wê re wê baştir xwe hîsbikê. Vaji wê hertimî bi kirinên nebaş û nexweş re rû bimênê wê demê wê derûniyek xirab jî wê weke ku wê bi wê re wê weke ku wê rastî wê were. Di wê

temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mirov wê di mejiyê xwe de wê weke ku wê stretajiyên wê di rengekê de wê weke ku wê pêşbixê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê çawa wê ji aliyekê ve wê di dûmenekê û hwd de wê bikê ku ew yên weke dixwezê wan zêdetir bikê. Di wê temenê de wê ev di kirinekê de bê. di axiftinekê de bê û hwd. Minaq axiftinek ku mirov wê dikê ku mirov wê ji wê fahmbikê û ji wê zêdetirî tiştên weke li xoşa mirov wê herê wê bigirê wê ew wê weke axiftinek baş wê di serê mirov de wê bibê.

Di wê temenê de wê ev wê ji aliyekê din ve jî wê weke tîgînên ku em dikarin direkt û an ne direkt wan bikê û pêşbixê jî bê. Ya ku me bi navbeynkariyekê wê kir wê weke na ne dirêkt bê. Di wê temenê de wê, ev wê bi rêya wê navbeynkariyê wê were kirin û wê di wê temenê de wê carna wê, di rengekê de wê ew ya navbeynkarî weke xutekê, tevgerekê, tiştê û hwd wê weke ji kirina me re wê weke alikar bê. Lê wê dema ku ew bi serketî bû wê weke bi wê serkevtî bûya. Vajî wê weke serkevtî nebûya. Minaq wê, kesek wê bi sêlmekê wê hilkişê. Ku ew hilkişîya û gihîşt armanca xwe wê weke serkevtî bê. Lê dema ku ew çend pêpelokan çû û pêpelokek sêlmê şikeşt wê hingê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê, weke ew weke amûrekê ne serkevtî bê wê bibê. Di wê temenê de wê mijare amûrê û navbeynkariyê wê weke rewşên ku em di rengekê de wê bi wê re wê dikin û wê ev wê weke aliyekê li wê hoyandinê ê bi xuyî, kirinê û hwd ku wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman bê.

Di mijare tîkiliya navbeynkariyê de wê, di nava axiftinekê de jî wê wusa bê. Mianq wê ji hizra me re wê gotinek ji ziman wê weke navbeynkariyek bi wê ragihandin dibê û dihê kirin bê. Di wê temenê de wê di wê temenê û rengê de wê weke ku wê weynekê wê di şewayekê de wê weke ku wê bikê û wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare navbeynkariyê û rewşê de wê di rengekê de wê, minaq bi mijare hizrê re ku me got wê li rewşekê wê weke rewşek tîkiliyê a bi hizirê jî bê. Ji wê nerinê ve wê dema ku em binerin wê weke hizir wê weke rewşek û an objeyekê tîkilidaninê a ku ew heya ku mirov wê karibê wê salixbikê ku ew heya û dikarê wê

fahmbikê wê hebê. Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê weke bi wê re wê derkeve li pêş bê.

Di mijare têtînekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi têtîna armancê re wê karibê wê li wê bihizirê. Minaq em dikarin armancên xwe ên weke zor û hesan, ên ku ew weke bi derfet û an ne bi derfet û hwd re wê ji hev cihê bikê. Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê bi wê re wê di mejiyê me de wê bi wê re wê hizirkirin wê bibê. Em dema ku em bahsa têtînekê wê weke bi armancê re wê dikin em li wê dihizirin û em motivasyona xwe ya bi hizirkirinê dihizirin ku em karibin wê bihizirin ku emê bi wê çawa bi derfet bi serkevin. Di wê temenê de em di wê temenê de em, ku hebê em azmûnên xwe jî di xêwa xwe li wan dihizirin û wan dihênina li bîrê. An li dihênina li hiş. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wêw xuyên hizirkirinê wê li gorî têtîna armancê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê weke aliyekê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rewşa hizirkirinê me de wê, rengekê xêw û xuyê li hev hoyandi wê bi wê re wê di çerçoveya armancê de wê bi azmûn û zanînê re wê di wê temenê de wê hebê ku wê, di rengekê de wê çawa wê serkeve wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê di ahengekê de wê tevger û xuyên li hev dikin û bi hev re ne di nava nakokiyê de na wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Mijare xêwê-xuyê wê di wê temenê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mijare xuyê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke qalib û an bûjenên hizirkirinê ku wê di temenê tevger û hwd de wê weke xwe bidina diyarkirin. Weke em dibêjin ez şûn ve çûm, ez pêşve çûm. Ez dihizirim. Ez digirîm. Ez dikenim û hwd. Ev wê weke rewşên hem weke rengekê hizirî û têtînî wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Hem jî wê weke aliyna

bi hizirkirinê û xuyê wê weke ku wê bidina diyarkirin. Girîn wê xuyek bê. Kenîn jî. An jî hizirkirin û an hertimî weke dîmenekê weke dihizirê bide dervî xwe jî.

Ev wê weke aliyên ku wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Ev wê weke rewşên ku wê karibin rewşên me yên weke hizirkirinê, dana nişandinê û hwd wê pirrali wê bigihênina li rewşên fahmkirinê jî. Kesek wê dema ku wê gotinekê ji hewserê xwe wê bibêjê 'evîna min' ku ew dengê weke bi ken bibêjê wê karibê rewşek weke ya ji wê cihê ku ew dibê ku ew dihişê wê de nebê weke di rengekê weke ew bi wî re pêkenoka xwe dikê jî ji wê gotina wê bide fahmkirin. Ev wê weke rewşek ku wê bi wê ya ku wê dixwest bibêjê ew ku wê weke yan dervî helwest û armanca wê û an bi wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê demê wê weke çawa em bahsa têtikiliyek ahengî nava şûbje û objeyê û an made û formê û an bûjenê û biriqîna wê û hwd dikin wê di nava rengê hizirkirinê û rengê wê û an bi çi awa û şêwayê wê were gotin de jî wê weke ku wê şêwayekê din ên bi wê karibê fahmkirinekê bide me jî wê weke ku wê bi wê re wê weke hebê.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di reng û rewşên hizirkirinê xwe de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê têtikiliya xuyan û bi hizirkirinê me re wê weke dîmen û rûyê wê yê ku ew bi wê xwe dide diyarkirin jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temen de wê, di rengekê de wê mijare xuyan wê di nava rewşek weke ya sinifê de wê weke aliyna ku wê bi wê re wê karibê weke aliyekê giring ê fêrbûnê me jî wê biafirênin bin. Di wê temenê de wê diakrê wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê, di şêwayekê de wê ji rewşên weke bi minaqî ku mirov weke dîmenekê weke 'zelal'kirina wê fahmkirina xwe bê û an ji rewşên weke di rengê ku em dema ku em dibêjin bi rewşên weke mimik û hwd ku em didina diyarkirin û an rewşên weke rengê deng û şêwayên bikarhanina wê di şêwayekê retorikî û hwd de wê weke aliyên wê yên giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Xuy wê di wê temenê de wê carna wê weke barker û an jî carna wê weke awakarê rengê hizirkirina me wê xwe di rengekê de wê weke ku wê karibê bide diyarkirin. Lê wê ji temenekê hebûna me ya zindi û zêhni û hwd wê nikaribê wê cihê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ew wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşên xuyê wê di nava jiyane me de wê weke şewayên têkilidaninê bin. Em di rengekê de wê weke bi xuyan têkiliyê didênin. Di wê temenê de wê gotinên weke 'bavekê bi hêrs', bavekê dengê xwe li zaro û an hewsera xwe biloind bikê. Zaroyekê ji dê û an bavê xwe di tirsihê. Keçikek ku ew di tirsihê bahsa xwe û jiyane xwe bikê. Di nava malbatê de wê weke kalibên bi dê, bav, zaro, keç û an law û hwd re wê bibin wê di wê temenê de wê weke kalibên ku wê karibê wê bi wan di wê temenê de wê fahmbikê bê. Di roja me de wê, di rengekê de wê qalibên weke di rengekê de wê, hertimî wê zaroyek law wê weke bi gotina mêr, bi hêz û hwd wê were mazinkirin û an keçikek wê weke hertimî ew jina, ne bi hêz a, û an ew nikaribê weke mêrekê û an zilamekê bi hêz bibê ku wê were ser ziman wê di wê temenê de wê weke qalibên fahmkirinê bin. Di wê temenê de wê ev qalib wê bi fahmkirinê wê weke karibin werina gûharandin. Ku gotin di cih de bê wê karibê wê wan qaliban bi şibênê weke qalibên qaşayê. Di wê temenê de wê çendî ku ew di halihê û dibê av û ji wê rewşa xwe ya qaşa dûrdikeve û form di gûharênê û hwd. Di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê dema ku em bahsa malbatê dikin em jî aliyekê ve jî bahsa çerçoveyek qalibî ku ew di wê de wê weke şekil girtiya jî dikin. Em dema ku em bahsa mêr dikin em wusa bahsa hinek qalibên şekil girtina dikin. BI heman awayê ku em bahsa jinê dikin jî em bahsa hinek qalibên ku wan şekil girtina dikin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyna ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê hebin.

Ji wê aliyê ve wê mijare qaliban wê, di rengekê de wê weke şewayekê jiyane û tevgerina bi wê jî wê bi xwe re wê werênê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare qalib girtinê de wê dema ku em minaq şirekê di meyênin weke bikina mast û an panir wê reng û awa û an qalib bigirê. Di wê temenê de wê qalib wê şêwayekê formgirtinê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, mijare qalibkirinê wê weke rengê jiyane me wê biafirênê û wê qalib wê aliyekê wan ê çandî û civakî û hwd jî wê di rengekê de wê hebê. Minaq wê aliyekê wan ê zimanî, û ramanî û hwd jî wê hwd ku wê hebê ku wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku em bahsa qalibên hizirkirinê dikin em di rengekê de wê weke bahsa wê jî dikin ku wê weke çawa wê di rengekê de wê weke di rengekê de wê were lê hizirkirin jî bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê qalib wê, di rengê hizirkirinê, û çawa hizirkirinê de wê ji hev cihê kirinê ê weke awayekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê, di rengê hizirkirina me de wê, çawa wê weke hatiya hizirkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava jiyane de wê fêrbûnên me wê bi awa bin. Ya kku wê di rengekê de wê fahmkirinekê wê ji ya din wê cihê bikê jî wê weke ku wê ev bê. Wê hem bi awayê hizirkirinê û hem di wê hizirkirinê de wê têtîna ku ew weke rengê fahmkirinê dihê ser ziman. Ew dîmenekê jiyane çawa bi xwe re wê dide diyarkirin. Di wê temenê de wê çawa wê dide fahmkirin û dikê ku wê bide diyarkirin? Ev hemû wê weke aliyên ku wê bi wê re wê weke aliyna ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke wê werên ser ziman bê.

Di nava pêvajoya fêrbûnê de wê, xuy wê weke bi temen û çavkaniyên xwe re wê weke bingihê fêrbûnê û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênin ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bin. Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa hizra marks dikin ku ew bahsa têngîna komên kedkar û bindest dikê. An jî bahsa hizrên maqyawel dikin ku ew bahsa şêwayekê ramyari ê weke di wê de wê rêgezên rewîstê weke li berçav negirê. An jî em dema ku em bahsa têngînek liberal dikin ku ew wê weke serbestiyek ku ew wê weke ji nîrxên xwe yên civakî û hwd wê, weke cihê wê bi wê bikê ku ew wê bide hizirandin û hwd.

Di wê temenê de wê ev wê hinek qalib-xuyên fahmkirinê jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê têtikiliyek fahmkirinê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi rengê fahmkirinê re wê were afirandin. Fahmkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi mijare fêrbûnê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têtikiliya fêrbûnê wê di wê temenê de wê, demaku em bahsa wê dikin ku em heya xwe bidina ser wê tiştê ku em dikin ku wê fahmbikin. Ew wê weke rengekê wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirinê me de wê ew wê di rengekê de wê, weke aliyên me yên bi fêrbûnê wê hebin. Em dema ku em bahsa qalibên kevneşopî ên civakî dikin em bi wê re wê li wê dihizirin ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku em, di wê temenê wan qaliban carna nas dikin. Naskirin wê di wê temenê de wê weke bi wê yekê wê weke dervî me wê weke şêwayna jiyanê wê weke ku wê bi wê hebin. Em dema ku em bahsa şêwayna jiyanê ên dervî xwe dikin em weke bahsa hinek qalibên fahmkirinê ên dervî xwe jî dikin. Di wê temenê de wê bi wê re wê, ketina farqe wê de wê weke ketina têngîna wê de. Ketina farqê de wê ji aliyê ve wê weke aliyekê wê yê bi hizirkirinê ê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê ev qalib û şêwayên wan ên xuyî wê karibin bi gelek awa û rengên bi fahmkirinê hem werina diyarkirin û hem jî werina pêşxistin. Ev wê bi temenê wê yê hizirkirinê û armancên bi wê ên ku ew dihên kirin û hwd re wê weke ku wê karibin bibin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werên ser ziman bê.

Di mijare fahmkirinên me yên jiyanî de wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya me ya fahmkirinê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, mijare fêrbûnê wê di wê temenê de wê aliyekê wê yê din jî wê hebê ku mirov wê di dewama wê de wê bi gotinekê wê werênê ser ziman. Wê di renekê de wê goitinên zimanê civakê wê di wê temenê de wê bi hinek qalibên fahmkirinê û an şêwayên wê yên bi wê diyarkirinê ku ew bûna û hwd re wê bibin û ev wê di renekê de wê dîmenekê fahmkirinê û rengna xuyê ên civakî û hwd jî wê bi wê re wê weke ku wê bidina bidina diyarkirin, weke ku em çawa di çerçoveya kesekê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê û an pêşketinên ên weke bi xwendinê û hhwd ku wê karibê bahsa wan bikê.

Fahmkirinên me yên civakî wê di wê temenê de wê nikaribê wê weke yên bi wê demê bi tenê re wê bi sînor wê weke karibê wê wan fahmbikê bê. Di wê temenê de wê pêvajoyên xêwî ên demdirêj, demkort û xabatî û hwd wê hebin ku mirov wê bi teybetî wê karibê wan bi temenekê bi pêşketina mirov û pêvajoyên wan ên fîzyolojîkî-biolojîkî û hwd re wê weke karibê bi wan fahmbikê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyna ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Mijare fêrbûnê wê di wê temenê de wê têkiliyek weke ku wê bi wê ve wê girêdayê a bi fahmkirinê re girêdayî jî wê karibê wê li wê bihizirê bê. Xuyên fêrbûnê behsa guhertinên xuyên nisbeten mayînde û demdirêj dikin ku organîzmeyek di encama ezmûn û têkiliyên bi jîngehê re bi dest dixê; berevajî refleksên xwemalî, ev guhertin bi rêya dubarekirin û xurtkirinê çêdibin û têne çavdêrîkirin. Ev xuy bidestxistina agahdarî û jêhatîbûnên nû, guhertin an xurtkirina yên heyî vedihewîne, û bi mekanîzmeyên wekî şertkirina klasîk an çavdêrîyên hemdem re têne ravekirin.

Têkiliyên bi xûyan re wê weke têkiliyên ku wê di temenê her zindî wê bi wê re wê dênê bê. Di wê temenê de wê di rewşa organismayekê de wê

zindiyek wê refleksên xwe wê bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Refleks wê çendî wê nişanaka jiyankirinê bin wê bi wê re wê nişanaka xuyên zindi ên organismayê jî bin. Wê minaq wê gulek wê stiriye wê hebin ku ew xwe bi wan diparêze. Şêr û an kaplanek wê lapên wê hebin. Wê di rengekê de wê, mar û an tupisk wê weke bi yê din ve bidin ve wê xwe di rewşekê de wê bidina diyarkirin û ev wê, di rengekê de wê hem xûy bin û hem jî xuyên weke xwe bi wan dana jiyankirinê û parastinê û hwd jî bin.

Kesek weke mirovek dihizirê û an ser dulingên xwe dimeşe. Heywanek din ew ser çar lingan dimeşe. An jî tayrek difirê û hwd. Ev wê weke reşwên ku mirov di wê temenê de wê bi hebûna zindiyekê û an di çerçoveya wê xosletên wê yên ku ew bi wê diji ên weke bi xuy û hwd re wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê ev mijare xuy wê jî rewşên weke rengê xwarin xwarinê û an razanê û hwd wê karibê di her awayên jiyane zindi de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, xuy wê bi hebûnê re wê rengê jiyane û şewayê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê çerçoveya xuyan wê di rengekê de wê, di rewşên weke bên dayin nişandin wê di ahenge wê de wê bên nişandin. Minaq wê kesekê ku wê, weke mirov wê bihizirê wê hemû xuyên bi hizirkirinê wê werina kifşkirin û wê karibin werina tefkirkirin ku ew wê bi xwe re wê bide nişandin. Lê tayrekê ku ew hemû xuyên bi firinê wê karibê bi xwe re wê di wê rengê de wê bi xwe re wê bide nişandin wê ne weke ya mirovê dihizirê wê bi xwe re wê bide nişandin bê. Xuy wê hem zindiyan wê jî hev cihê bikê û hem jî wê di wê temenê de wê, bi rengê hebûna wan ve wê girêdayî wê rengekê wan wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wan re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Her zindi wê di dema ku ew diji û di xuyên xwe de wê têrûtirîtiyê (reinforcement) wê di rengekê de wê weke ku wê bidina afirandin. Ew wê temenê serwerîya wan bê. Lê ev têrûtirîti wê awayên wê yên din jî wê hebin. Wê weke di rengekê de wê, di dûbarkirin û hwd de ku wê bi jiyane zindiyan re wê werina dîtin.

Wê dema ku em minaq bahsa mirovekê dihizirê wê bikin wê pêvajoyên fêrbûnê ên weke bi derûnî, civaknasi û hwd jî wê bi wan re wê bikê. Ev wê di wêtemenê de wê weke bi xuy û xosletên wê ên bi fêrbûnê ve wê girêdayî wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi

wê re wê werênê ser ziman bê. Mijare xuyên fêrbûnê de wê, çerçoveya wê, di rengekê de wê karibê wê di temenê fahmkirina xuyan de wê di destpêkê de wê ji du aliyên ve wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Yek wê bi xuyên fizikî ên weke ku wê bi rengê ku ew di wê temenê de wê weke ku ew bi wê re heya wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Aliyê din jî wê weke bi yê bi xuyên weke bi dest dixê ji hewirdorê û rengê jiyanê û hwd. Ev wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke kesekê berê ne ne tirsîya ku ew piştî fêrî tirsê dibê, di encama hinek rewşên ku ew bi wan diji û an wan diji.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Xuy û qalibên wan wê çerçoveya me ya jiyanê bin, weke ku me li jor wê hani ser ziman. Di wê çerçoveya wê ya ku em bi wê re wê xwe pênase dikin de wê dema ku wê li wan wê hêrs û an bertek wê bibin wê rewşên weke refleksên xwe parastinê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev jî wê weke aliyên wê yê ku wê, dema ku wê, tiştê em di rengekê de wê, diafirênin ku ew wê, dema ku wê kesekê li wê derbas bibê wê bertekê wê bide. Sînore me wê weke bi wê yekê wê weke sînore jiyane me bê. Di wê temenê de wê dema ku wê kesekê din wê sînore me derbas kir wê bertekên me yê xwe parastinê wê xwe bidina diyarkirin. Ber ku wê zindî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, minaq wê, sînore hebûna zindî wê bi hebûna wê ya xuyê re wê, di temenê wê de wê hebê. Di nava wê sînore de wê xwezayê xwe wê biafirênê û wê nas bikê. Di wê temenê de wê, dema ku wê zindiyek ku ew di nava xwezaeya xwe de ku minaq wê mirov wê hîç neçûbin çerçoveya wê hebûna wê, di rengekê de wê weke dema ku wê mirovek wê were li nava wê xwezayê wê jî wê re wê weke xarib wê wereê. Wê ew xaribiti wê temenê bertekê wê biafirênê. Ew wê yan wê xwe jî wê dûrbikê û yan jî wê dûrkeve. Di wê temenê de wê, yan jî wê hêrîş bikê.

Dinava têkiliya hebûnê, xwezayê û xuyên wê de wê di wê temenê de wê weke ahengek ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê mijare xuyê wê di wê temenê de wê hertimî wê weke aliyekê wê yê giring bê. Xuy wê jî aliyekê ve wê weke ya ku mirov wê di wê çerçoveya hebûna me ya diji de wê weke ku em fêrbûna jî bê.

Di wê temen de wê di wê temenê de wê təkiliyek bi hebûna me û wê rewşa xuyî-fêrbûnê re wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê hebê. Ev pêvajoyên wê yên fahmkirnê wê hebin. Mînaq wê, di rengekê de wê, fizik wê fahmbikê. kesekê ku wê weke di demên berî neandertalan de diji wê dîmenekê xwe yê jiyanî û rengê fizikî wê hebê. Lê piştî wê, çendî wê weke mirov ji wê were û wê gûhari jî bê, wê fizik wê weke li wê bi fahm bê lê wê hişê me li wê ne bi hiş û fahm bê. Fêrbûn wê bi aliyê wê yê fizikî û ne fizikî wê hebê. Wê herdu ali jî wê rêhgezên wan ên bi wan hena wê cihê bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê, di rengekê de wê, karibê wê bi hebûnê re wê bi pêvajoyên wê yên jiyanîkirinê û hwd re wê fahmbikê bê. Lê ew wê di dîmenekê de wê bi xuyên me re jî wê dîmenekê wê hebê. Demekê de wê mînaq wê weke di demên faodal de wê xuyna mirovî ên cihê wê hebin. Di wan xuyan de wê têgînên weke siyanê, erdemê, rewîstê û hwd wê li pêş bin. Di demên piştre ên weke di demên kapitalê de wê zêdetirî wê têgînên weke bi azwerî, aborî û hwd wê weke li pêş bin. Ev wê weke rengekê gûharinê ê xuyî ê bi demê re jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev di nava jiyanê koman û yên kesan de jî wê hebê.

Mirov di nava jiyanê xwe de wê weke zindiyekê ku ew di wê temenê de wê bi dîmenekê heyinî ê hebûnî ku em di wê çerçoveyê de bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê hebê û wekî din ji aliyê fizikî ve jî bi heman rengê û awayê ku wê karibê wê li wê bihizirê wê hebê. Ev wê weke du aliyên ku wê di xatek pêşketinê a hebûna diji û jiyanê de ku wê weke hev temem dikin bin. Di wê temenê de wê di nava jiyanê û hebûnê de wê bi xuyê em li gorî demê û an dervî demê û hwd em li lihevhekirinekê digerihi. Di wê temenê de wê lihevhekirin û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê. Xosletên jiyanê û an jiyanîkirinê ên bi xwezayê re ku em bahsa wan dikin jî wê di wê temenê de wê weke hinek aliyên ku wê karibê wan kifşbikê û wan werênê ser ziman bê. Zîndi di nava xwezayê xwe de wê çawa wê hebê û wê bi çi xuy û şêwayên jiyanê ênku ew bi wan diji û an fêrbûya wê hebê wê karibê bi rehetî wê fahmbikê. Ev bo mirovekê dihizirê wê wusa bê û an bi zindiyekê na hizirê ên di nava xwezayê de jî wê di rengekê de wê wusa bê ku mirov wê karibê bi wan li wê bihizirê bê.

Wê dema ku em bahsa zindiyekê bikin wê weke ku em bahsa wê dikin ku ew di nava xwezayê xwe de ew çawa diji jî bê. Di wê temenê de wê heer zîndi wê rewşek wê ya ku ew bi xwezayî wê weke ku wê karibê hem bi fizikî û hem jî bi rewşa jiyanî ku wê weke karibê wê di wê temnê de

wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman wê hebê. Di nava xwezayê xwe de ew bi wê re wê bibê û wê bijî.

Pêvajoyên wê yên jiyankirinê ên di nava wê rewşa wê ya xwezayê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibin û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê rewşên weke yên xwezayê me wê weke rewşên bi wê tabîî rewşek xwezayî a gûhariner bin û wê rewşên gûharinê wê weke rewşên pirralî ên fêrbûnê bin. Di wê temenê de wê têkiliya xuyên fêrbûnê, xwezayê û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi hev re wê dênê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di nava jiyanê de wê ti tişt wê nebê ku wê weke xwe bimênê bê. Ev wê weke xosletekê jiyanî ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di nava rewşek gûhariner de wê rewşên xuyê wê çawa wê karibin wê werina fahmkirin. Xuy wê di rengekê de wê di wan de wê çawa wê gûharin wê hebê. Wê weke rewşên ku ew di demê de bûna û wê ser wê bûyina wan re wê bi demê re wê weke rewşêê weke mayinda a bi hebûna wan ya demî re wê bibê û wê di wê temenê de wê bi fahmkirina wan re wê gûharin wê bibê.

Di wê temenê de wê xûyek wê hertimî wê bi rewşek cihê wê karibê di rengekê de ew wê di şewayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Xuy wê di wê temenê de wê di pêvajoyê gûharinê de wê, di rengekê de wê weke ya ku ew bi tevgerî û têgînî bi xwe re dide diyarkirin wê weke rengekê fahmkirinê ku ew di me dide xistin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku em wê fahmdiikin wê bêgûman wê ew wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, ne tenê wê bi wê ji aliyekê ve wê fahmkirin û fêrbûn wê bibê. Wê bi wê re wê dualî wê bibê. Di wêtemenê de wê bi teybetî wê ji aliyê nerina zindî a mirovî ku ew bi wê dinêrê û an di hîzîrê û hwd ve ku ew dinêrê wê di wêtemenê de wê bigihîjê wê rewşa têgîna gûharinê a bi fahmkirinê a bi wê re. Di wê temenê de wê, mijare gûharinê wê, di rengekê de wê bi pêvajoyên jiyankirinê ên me re ku em wê weke xwe nemênin re wê nerina me bi wê weke xwe nemana me re wê bi gûharê re wê ew jî wê di dîmenekê weke bi nerinek vegûhar a bi fahmkirine me re wê xwe weke kirdeyek fahmkirinê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de em her dema ku em bi jiyane xwe digihîjinê de ew bi demê bê û an mekanê bê wê jî wê binêrê û wê di wêtemenê de wê di

rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bigihijê têtîn û têtînek fahmkirinê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê fahmbikê bê.

Xuy wê weke di rengê de wê bi têtîna gûharinê re wê weke bertekênku ew bi jîyanî ku mirov wê di rengê de wê dide nişandin re. Wê di rengê de wê bi pêvajoyek gûharinê re wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Xuy tevahîya bertekên çavdêrikirî (raman, hest, kiryar) e ku organîzmayek ji cîhana derve re nîşan dide; guhertin tê wateya guhertina pîrbûn, an şeweya van xuyan, û pêvajoyek derûni/civakî ye ku armanc dike rewşek xwestî, ku bi gelemperî bi rêya hişmendî, motîvasyon û piştgiriya jîngehê tê bidestxistin. Fahmkirina bingeha xuyên me (sedem, faktorên bandûrker) û pêşxistina hişmendî, helwestên rast û jêhatîbûnan ji bo çêkirina guhertinên domdar girîng in.

Di mijare gûharinê bi xuyê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê girîng wê têtîna sedem û hwd wê weke aliyekê wê yê ku wê weke fektorên gharinê wê xwe bidina diyarkirin bin. Di wê temenê de wê di nava xwezayê de wê fektor wê hertimî wê hebin ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bidina diyarkirin. Fektorên derve ku ew dibin wê di rengê de wê bi wê re wê bandûra xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Di mijare xuyan de wê, têtîna sedemên gûharinê wê karibê wê ji gelek alîyan ve wê li wê bihizirê û bi gelek alî û têtînen cihê re wan werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, di nava rewşên weke dîtina kesekê de wê, carna wê, tiştêkê piçûk wê weke karibê bibê sedema gûharinê nerina me. Minaq em carna kesna nas dikin û an em wusa dihzirin. Em piştî xuyekê wan dibînim û em dibêjin “min ev ji te hêvî ne dikir” re wê dihenina ser ziman. Ev wê weke têtînek ku wê di rengê de wê sedemek gûharinê wê karibê di nerinê de wê bi xwe re wê werênê li holê bê. Di wê temenê de wê mijare têtîliya kûrbûnê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bide diyarkirin.

Di nava xuyan de wê têtînen weke hev girtinê, levkirinê lêhatinê û hwd wê di rengê de wê weke aliyekê gûharinê wê biafirênê. Di wê temenê de wê têtîliya nava wa alîyan wê di rengê de wê bi demê re wê çawa wê bibê û an wê ne weke ku em wê tefkir dikin ku ew dibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê bibê. Di hundûrê malekê de jî wê tu

tiştên weke ku ew dihên danin cem hev em dibîêjin “ev li hev nakin”. Wê dema ku em dibêjin ev li hev nakin em di wê temenê de wê weke ku em bahsa têtgînekê di wê temenê de wê bi wê re dikin ku wê weke rewşek nakoki wê dihênina ser ziman. Wê demê em di nerinê de wê li wê dihizirin ku wê çî wê li wê were û an wê di wê temenê de em çî bînina ba hev wê di renekê de wê lev bikê. Levkirin wê têtgînek dîtbar bê. Lê wê di renekê de wê weke têtgînek ku wê di nerinê de wê di wê temenê de wê, weke dîmenekê fahmkirinê bê. Di wê temen de wê, wê bi qasê wê dîmenê wê levkirî wê weke dîmenekê fahmkirinê bê wê, vaji wê ew levnekiiriya wê jî wê weke dîmenekê fahmkirinê ê cihê bê. Di wê temenê de wê di wê temen de wê, ev wê di renekê de wê weke aliyên bi wê re wê werina lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê dema ku em wan rewşên levkirinê dihizirin wê fektorên weke derûniyê û hwd wê weke aliyên ku wê di renekê de wê wan re wê li wê were hizirkirin wê bibê. Di wê temenê de wê minaq rewşên weke levkirinê wê di wê temenê de wê weke karibê wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Gûharina xuyan wê dikarê wê hem ji aliyê bi hişmendî û di farqê de bûnê de ku wê weke bi bûna wê re wê karibê wê fahmbikê û an weke di renekê de wê weke çawa ku mirov wê weke ne di farqê de bê wê weke pêvajoyek ku ew dikarê bibê wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku em ji deverekê çîna deverêk din û an di renekê û rewşekê de xuyên ku em didin nişandin ku em di diçin deverêk din di reng û awayekê din de dikarin weke li gorî wê navendê wê xuyan pêşbixin bidina nişandin. Ev wê weke rewşna gûharinê jî bin ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê navend wê weke fektorekê wê karibê xwe di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare xuyan wê weke aliyekê wê yê giring wê bi awayekê wê, li gorî rewşan wê karibê bihizirê bê. Kesekê ku ew digirî ku em herin li cem bi sekin in û bi kenin wê weke levnekê û wê di wê temenê de wê temenê bertekê bê. An jî wê di renekê de wê vaji wê jî wê weke rast bê. Di wê temenê de wê,

di rengekê de wê dema ku em bertekên xwe didina nişandin em di wê temenê de em li xuyên lêhatinê dihizirin û em di wê temenê de wê levhatinek bi rewş û xuy û têkiliyê û hwd re wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê dihizirin. Ev wê weke aliyên ku wê di rengekê de wê bi pêvajoyên wê yên bûyinê re wê weke pêvajoyên fêrbûnê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wêwerênê ser ziman jî bê.

Çavkani:

- *Snowman, Jack (1997). Educational Psychology: What Do We Teach, What Should We Teach?. "Educational Psychology", 9, 151-169
- *Lucas, J.L.; Blazek, M.A. & Riley, A.B. (2005). The lack of representation of educational psychology and school psychology in introductory psychology textbooks. Educational Psychology, 25, 347–51
- *Farrell, P. (2010). School psychology: Learning lessons from history and moving forward. School Psychology International, 31(6), 581-598.
- *Ulric Neisser (1967), Cognitive Psychology
- *LoLordo, Antonia. 2012. Locke's Moral Man. Oxford: Oxford University Press.
- * Winkler, Kenneth. 1991. 'Locke on Personal Identity'. Journal of the History of Philosophy, 29: 201–26.
- * Mattern, Ruth. 1980. 'Moral Science and the Concept of Persons in Locke'. The Philosophical Review, 89: 24–45
- * Locke, John. 1632. An Essay Concerning Human Understanding, ed. Peter H. Nidditch. Oxford: Oxford University Press
- * Noonan, Harold W. 2003. Personal Identity. London: Routledge.
- Stanton, Timothy. 2011. 'Christian foundations; or some loose stones? Toleration and the philosophy of Locke's politics'. Critical Review of International Social and Political Philosophy, 14: 323–47.
- *Chappell, Vere. 1990. 'Locke on the Ontology of Matter, Living Things and Persons'. Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition, 60: 19–32
- *Gardner, Howard (2011). The Unschooled Mind: How Children Think and How Schools Should Teach. New York: Basic Books
- *Maier, Steven F.; Seligman, Martin E. P. (2016). "Learned helplessness at fifty: Insights from neuroscience". Psychological Review. 123 (4): 349–367
- Deci, Edward L. (1975). Intrinsic motivation. New York: Plenum Press.
- *Gigerenzer, G., Reb, J., & Luan, S. (2022). Smart heuristics for individuals, teams, and organizations. Annual Review of Organizational

Psychology and Organizational Behavior, 9, 171–198. doi: 10.1146/annurev-orgpsych-012420-090506

*Simon, Herbert; (1947): Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations

*Kahneman, D.; Tversky, A. (1972). «Subjective probability: A judgment of representativeness». Cognitive Psychology. 3: 430–454

* C.D. Fiorillo (2013) Two dimensions of value: Dopamine Neurons Represent Reward But Not Aversiveness. Science, publisert 1. august 2013

.

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2022